

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA 4.

SZAJÁNI GYŰJTÉS

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA 4.

REGION UND VOLKSKULTUR 4.

SZAJÁNI GYŰJTÉS
ETHNOGRAPHISCHE FORSCHUNGEN
IN SZAJÁN

Szerkesztette:

JUHÁSZ ANTAL

SZEGED
2003

TÁJ ÉS NÉPI KULTÚRA 4.
A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékének
kiadvány-sorozata

REGION UND VOLKSKULTUR 4.
Sammelwerkserie des Ethnographischen Lehrstuhls
der Universität Szeged

Szerkeszti
JUHÁSZ ANTAL

Megjelent a MKM Felsőoktatási Kutatási Pályázata támogatásával
(1158/1997. sz. program)

B 198421

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000275989

HU ISSN 0866-4862
HU ISBN 963-482-607-5

Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke
Felelős kiadó: Dr. Juhász Antal
Nyomdai kivitelezés: Juhász Nyomda Kft. Szeged

TARTALOM

<i>Juhász Antal: A szajáni kutatásról</i>	5
<i>Juhász Antal: Szaján településnéprajza, népessége és társadalma</i>	9
<i>Povedák István: A ház és a telek</i>	43
<i>Békési Bernadett: A székfűvirág (kamilla) gyűjtése, termesztése és szárítása</i> ...	67
<i>Simon András: A menta termesztése Padén</i>	75
<i>Pap József: Egy hódmezővásárhelyi gazda Szajánban</i>	95
<i>Kiss Károly Szilárd: A Törköly család gazdasága</i>	109
<i>Jung Károly: Szaján mai néphitéről</i>	115
<i>Gyóni Gábor: Történelem és népi emlékezet</i>	125
<i>Bihar Mária: Halotti búcsúztatók</i>	139
<i>Simon András: Hagyományörző egyesületek Szajánban</i>	181
<i>Mellékletek</i>	207

INHALT

<i>Juhász, Antal: Vorwort</i>	5
<i>Juhász, Antal: Siedlungsethnographie, Bevölkerung und Gesellschaft von Szaján</i>	9
<i>Povedák, István: Haus und Hof (Bäuerliche Bauweise in Szaján)</i>	43
<i>Békési, Bernadett: Sammeln, Trocknen und Anbau der (Feld)Kamille</i>	67
<i>Simon, András: Minzenbau in Padé</i>	75
<i>Pap, József: Ein Bauernfamilie aus Hódmezővásárhely in Szaján</i>	95
<i>Kiss, Károly Szilárd: Die Bauernwirtschaft der Familie Törköly</i>	109
<i>Jung, Károly: Über den Volksglauben im heutigen Szaján</i>	115
<i>Gyóni, Gábor: Geschichte und Volkserinnerung</i>	125
<i>Bihar, Mária: Totenklagetexte in Szaján</i>	139
<i>Simon, András: Vereine zur Traditionspflege in Szaján</i>	181
<i>Anhang</i>	207

A szajáni kutatásról

JUHÁSZ ANTAL

A Néprajzi Tanszék az 1996-ban kialakított kutatási terv szerint folytatta a szerbiai Bánság magyarok lakta falvaiban megkezdett terepmunkát. Az észak-bánsági Majdán, Rábé és Egyházaskér községben végzett anyaggyűjtés után Szajánt (Sajan) választottuk kutatópontul. Kiszemelésekor a falu népi műveltségét és az elődök munkásságát vettük figyelembe.

Kálmány Lajost a csanádi püspök 1879-ben helyezte a szajáni római katolikus plébániára. A fiatal, huszonhét éves káplán féléves tartózkodása alatt oly gazdag népköltési anyagot tárt föl, hogy a Szeged népe II. kötetét (Temesköz népköltése) eredetileg „Szaján népköltészete” alcímmel szándékozott kiadni. A közölt „balladák és rokon neműek, szerelmes dalok, bordalok”, pásztor- és katonadalok jelentős részét valóban Szajánban – és a közvetlen szomszédságában lévő Padén, Tiszahegyesen – gyűjtötte.¹

A török alatt néptelenné vált pusztára telepített falu lakossága szegedi gyökérezetű, így került a szegedi nagytáj néprajzi monográfiáját készítő Bálint Sándor professzor figyelmébe. Bálint Sándor 1965-ben csak egy napot töltött Szajánban, de a tájékozódó gyűjtés arról győzte meg, hogy „a falu múlt század (XIX. század!) legelején kiszakadt népe Szegednek még a XVIII. századi hagyományvilágát vitte magával, és szigetsorsában sokáig őrizgette.” Szaján történetét és népéletét tömören összegző írását így fejezte be: „Hagyományvilágának XX. századi állapotáról egyelőre nincsenek adataink és bővebb értesüléseink, a még elvégzendő gyűjtőmunka azonban sikeresnek, gazdagnak ígérkezik.”²

Szajáni kutatásunkhoz Kálmány klasszikus értékű népköltészeti anyaggyűjtése és Bálint Sándor megállapítása adott indítást, útmutatást.

A XX. század első negyedében Herresbacher Dénes plébános írta meg a 120 éve telepített falu népének küzdelmes sorsát,³ de népi műveltségével, Kálmány úttörő érdemű föltárásától egészen az 1960-as évekig, a szaktudomány nem foglalkozott. 1968-ban Paksa Katalin zenefolklorista népdalokat és balladákat gyűjtött a faluban, s anyaggyűjtéséből hat pásztordalt, illetve balladát tett közzé Bálint Sándor „A szögedi nemzet” című monográfiájában.⁴ Tóth Ferenc újvidéki folklórkutató és Katona Imre, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklór Tanszékének docense 1972-ben folytatott balladakutatást azokon a bánsági településeken, ahol Kálmány

¹ KÁLMÁNY Lajos: Szeged népe II. Temesköz népköltése. Aradon, 1882.

² BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népélete, Első rész. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged, 1976. 222.

³ HERRESBACHER Dénes: A 120 éves Szaján. Subotica, 1926.

⁴ PAKSA Katalin: A szögedi nemzet zenéje. In: BÁLINT Sándor: A szögedi nemzet. Harmadik rész. MFMÉ 1978/79-2. Szeged, 1980. 655–658., 662–663., 699–701., 747., 821.

közel egy évszázaddal azelőtt népköltési anyagot tárt fel.⁵ 1973–74-ben D. Beszédes Valéria szabadkai néprajzkutató gyűjtött prózai hagyományt, elsősorban meséket Szajánban, s félszáz szajáni népmesét adott közre.⁶ Ugyanazokban az években Ferenczi Imre, a szegedi Néprajzi Tanszék docense Tripolsky Géza zentai múzeumigazgató közreműködésével kutatta az észak-bánsági településeken, többek között Szajánban szájhagyományozódó betyármondákat.⁷

Az előttünk járó kutatók Kálmány Lajos nyomdokait követve, elsősorban a népköltészet lírai és prózai műfajainak feltárását tűzték ki célul. De nem kizárólag. Éppen Kálmány a „Temesköz népköltése” című kötet bevezetőjében a szajániak mentalitásáról, szokásairól, öltözködéséről és magyarságukhoz való ragaszkodásáról is tanulságos megfigyeléseket rögzített. A kutatás tervezésekor az a szándék vezetett, hogy feltárjuk a falu anyagi kultúrájának eddig nem vizsgált sajátosságait, társadalmának arculatát, nem feledkezve meg a szellemi kultúra néhány jelenségéről sem (néphit, temetkezési szokások, halotti búcsúztatók). Törekedtünk Szaján mai kultúrájának, közösségi életének dokumentálására is.

A terepmunkát 2000. július 6. és 16-a között tíz napon át folytattuk. A kutatásban részt vettek: Békési Bernadett, Bihar Mária, Gyóni Gábor, Kiss Károly Szilárd, Kun Violetta, Pap József, Povedák István, Sándor Barbara néprajz szakos egyetemi hallgatók, Simon András PhD ösztöndíjas néprajzkutató és témavezetőként e sorok írója. Kérésemre bekapcsolódott a kutatásba Jung Károly folklórkutató, az újvidéki egyetem Magyar Irodalom Tanszékének tanára. 2000 novemberében öt hallgatóval két napos kiegészítő anyaggyűjtést végeztünk.

Egy hallgatónak azt a feladatot adtam, keresse föl a falu ismerten jó énekeseit és vegye számba, hogy Kálmány Lajos szajáni népköltési gyűjtésének mely darabjait ismerik, s tudják énekelni. Igen kevés eredménnyel járt. A százhusz évvel korábban gyűjtött dalok, balladák szövegét a ma élő idősebbek sem ismerik, vagy csupán töredékeikre emlékeznek. A három évtizeddel előttünk járók még több, Kálmány gyűjtötte szövegre találhattak. Két hallgatónk azért mintegy ötven dalt, balladát rögzített szalagra, közöttük számos pásztordalt, több balladát illetőleg variánst is. A gyűjtött anyagról véleményt kértem Avasi Béla népzene kutató nyugalmazott főiskolai tanártól. Kilenc dalt és két balladát talált közlésre alkalmasnak, de közülük több ismert, publikált szöveg illetve dallam. Úgy határoztunk, hogy a megrostált gyűjtés közlésétől is eltekintünk. A tradicionális népköltészet kopása, eltűnése a recens kultúra régóta ismert jelensége. A szajáni szövegfolklór- és dalkutatás tapasztalatait más anyaggyűjtések után, azokkal összevetve érdemes majd közreadni. Vizsgáltuk még a szajániak környező településekhez fűződő kapcsolatrendszerét és identitástudatát. Minderről a bevezető tanulmány csak a falu jellemzéséhez legfontosabbnak ítélt tapasztalatokat foglalja össze, s miután a térség kutatását folytatjuk, ezekre a teljesebb dokumentálás igényével, másutt térünk vissza.

⁵ TÓTH Ferenc: Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánsági népballadák élete. A balladákat gyűjtötte KATONA Imre és TÓTH Ferenc. Újvidék, 1975.

⁶ BESZÉDES Valéria: Jávorfácska. Félszáz szajáni népmese. Életjel Könyvek 15. Szabadka, 1978.

⁷ FERENCZI Imre: Rózsa Sándor és társai. Jugoszláviai magyar néphagyományok. Somogyi-könyvtári műhely, 1974. 13. évf. 3. sz. 309–320.

A kutatás befejezésekor jutott tudomásunkra, hogy megjelent Törköly István könyve Szaján történetéről.⁸ A helyi paraszt családból származó, Zentán élő nyugdíjas újságíró szülőfaluja történetét és XX. századi életét írta meg krónikás hűséggel és gondossággal. Szorgos, alapos adatgyűjtése mellett munkája fő értékét személyes élményei és az idősebb nemzedéktől gyűjtött emlékezések biztosítják. Könyvéből hasznos adatokat, megfigyeléseket merítettünk és ezekre mindannyiszor hivatkoztunk. Célunk alapján különbözött: Törköly szülőfaluja történetének és legújabb kori népelete egyes jelenségeinek krónikás, olvasmányos megörökítésére törekedett, kutató csoportunk viszont a szajáni népi műveltség tradícióit, folyton változó sajátosságait és a jelenkori gazdaság, közösségi élet néhány elemét a néprajztudomány módszereivel vizsgálta és értelmezte.

A kutatást és e kötet kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Felsőoktatási Kutatási Pályázata tette lehetővé. Vizsgálatunk a „Népek, népcsoportok, kistájak kultúrája Duna–Tisza–Maros régióban” című pályázat kereteibe illeszkedett, mint annak egyik része.

A terepmunka föltételeit Pósa Gyula plébános segítőkészsége, a helyi művelődési egyesületek vezetőinek és tagjainak szíves közreműködése biztosította. Hálásan köszönjük valamennyiük és minden egyes visszaemlékező adatszolgáltatónk türelmét, megértését.

---

⁸ TÖRKÖLY István: Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Magánkiadás. Toronto, 2000.

Szaján településnéprajza, népessége és társadalma

JUHÁSZ ANTAL

Szaján a legutóbbi évtizedig csaknem színmagyar népességű bánáti község, Nagyikinda (Kikinda) várostól 16 km-rel nyugatra. A trianoni békediktátum (1920) óta Jugoszláviához tartozik.

A falu első okleveles említése *Zayhan* névalakban 1449-ből ismert. A török hódoltság alatt elnéptelenedett és 1718-ban a becskerekai tiszttartóság pusztaként bérbeadta.¹ A temesvári királyi kamarai hivatal 1790-ben a határőrvidékbe eső horvátországi birtokaiért cserébe adta a zágrábi püspöknek, de a püspök lemondott a birtoklásáról. 1798-ban Tajnay János és Antal vásárolta meg a 9500 kat. hold kiterjedésű birtokot. A *Historia domus* leírása szerint a község határa „nem volt egyéb, mint a Tisza és Maros folyók kiöntései, (...) nádas és ingoványos talaj, melyből csak itt-ott voltak kimagasló térfogatok, melyeken az uraság ménese, gulyái és csordái legeltek.”²

Szaján pusztja természetföldrajzi viszonyait mutatja az I. katonai felmérés térképe: minden felől vízállásos rét vette körül, és míg a „Sajan Predium”-tól délkeletre fekvő Idiosch (Igyos) és nyugatra eső Pade falu mellett szántóföldek és szőlők terültek el, addig a vizektől, tocsogós rétektől határolt Szajánt kizárólag legelőül használták (1. kép).

A földbirtokosok 1805-1806-ban Szegedről és környékéről római katolikus családokat – összesen 800 személyt – telepítettek a pusztára.³ A plébánia irattára szerint az első telepesek 1805 őszén érkeztek és az első gyermeket 1806. január 5-én keresztelték.⁴

A népesség származása

Mit tudunk ezidáig a Szajánra települők származásáról? – Először Kálmány Lajos kutatta az egyházi anyakönyvben a családok eredetét: megállapítja, hogy az anyakönyvet vezető pap 1807 májusától 1810. szeptember 3-ig jelölte a szülés helyét, azután elhagyta. Három év és három hónap bejegyzései nyomán 24 szegedi, 16 Szeged népéből származó és 4 más településről származó családfőt mutat ki. Szegedről származtak: Babos, *Bakó*, Baranyi, Bezdán, *Borbély*, Búbos, *Csapó*, Juhász, Kormányos, Kovács, Kónya, Kórász, Lábodi, *Mészáros*, Mészáros, Német, *Pálffy*, Rózsa, *Szarvák*, Szarvák, *Szél*, *Tápai*, *Tót*, *Török*. Megjegyzi, hogy a kiemelt, itt dőlt betűvel írottak Hantháza tájékáról valók. Szeged népéből, Kis-Oroszról, Tápéről, Tordáról stb. valók: Biacsi, Hallai, Horvát, Jankó, Kismárton, Labancz, Lele,

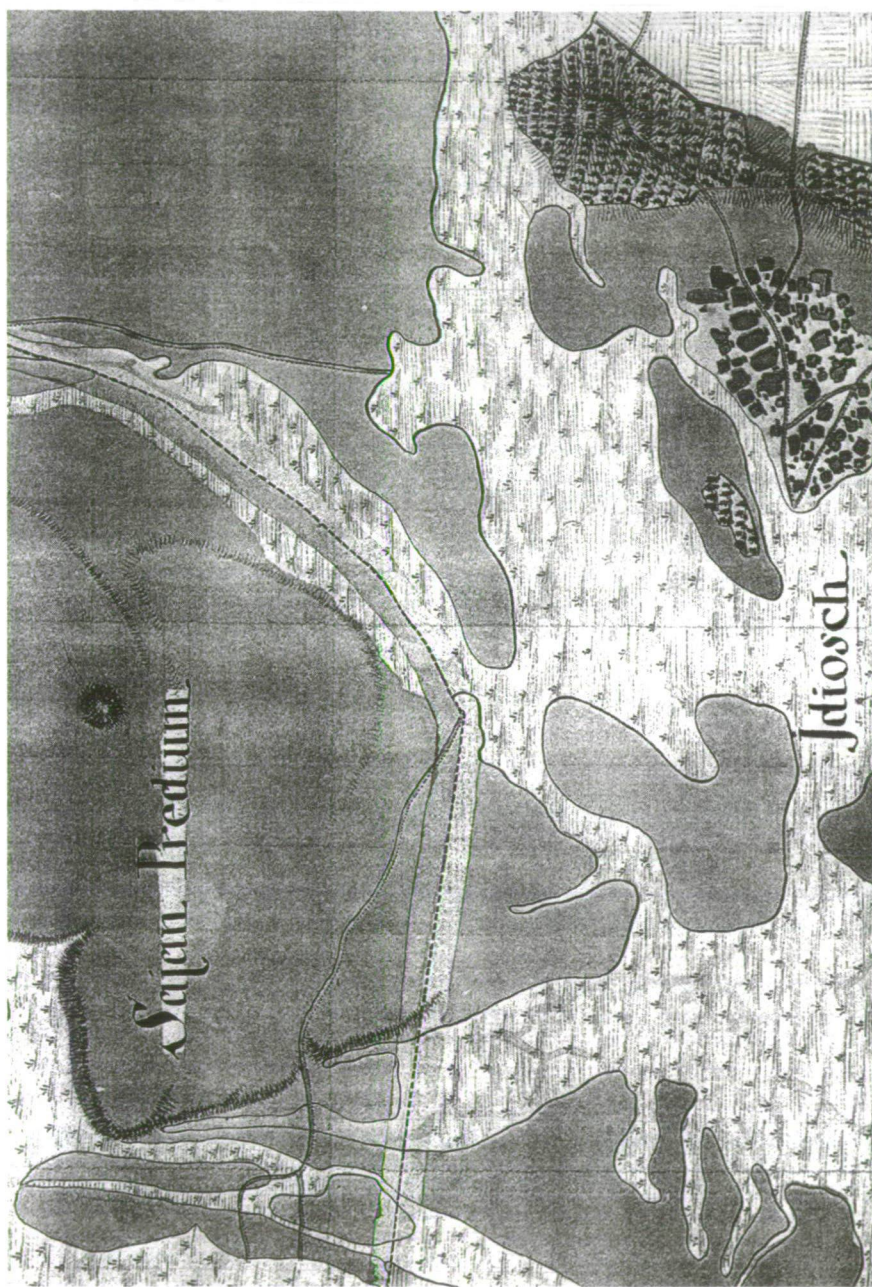
¹ HERRESBACHER Dénes 1926. 1., BÁLINT Sándor 1970. 88.

² *Historia domus parochiae Szajániensis*. A szajáni róm. kat. plébánia könyvtárában.

³ HERRESBACHER Dénes 1926. 1-2., BÁLINT Sándor 1970. 88., Uő 1976. 219.

⁴ TÖRKÖLY István 2000. 20.

1. kép. Szaján puszta az I. katonai felvétel (1784) térképén. A pusztától délre Idiosch (magyar megnevezése Tiszahegyes) falu és szőlői, nyugatra a padéi szántóföldek láthatók.

Nyári, Palatinus, Rózsa, Szeles, Szücs, Talpai, Varga, Zombori. Nem a szegedi „törzsök”-ből valók: Baksról Pozsár, Debrecenből Erdős, Mindszentről Fülöp, Gyömbér.⁵

Kálmány Lajos arra a következtetésre jut: ha a szájhagyományokat és a telepítés korában már élők bizonyágtételét nem is fogadjuk el (miért ne fogadnánk el? J. A.), az anyakönyvből látható, hogy „Szaján lakossága Szeged népe:”⁶ 40 szegedi illetve szegedi gyökérzetű család mellett csak 4 más vidéki származott a faluba.

Bálint Sándor a szegedi anyatájról, főleg Alsóvárosról, Tápéról, Algyőről, Sövényházáról származó családok gazdagabb névjegyzékét közli 1965-ben végzett anyakönyvi kijegyzéseiből és élőszavas adatgyűjtése alapján.⁷ A szegedi törzsökből származó családokat nem szükséges felsorolnom, inkább megkíséreltem újból számbavenni, honnan vándoroltak Szajánra az 1805-1806-ban megtelepülők.

A Duna-Tisza közti homokpusztákat benépesítő 19. századi migráció kutatása azt a tapasztalatot hozta, hogy a telepések származásáról bejegyzések leginkább a halotti anyakönyvekben lelhetők. Ez adta az indítékot, hogy a szajáni "Parochiális Egyház halottas könyvét" válasszam forrásul. A halotti anyakönyv II. kötetében 1837-től külön rovata van a származás helyének és a lakhelynek, és a plébános rendre bejegyezte az elhunytak adatait. Az 1837-1851 közötti másfél évtizedben Szajánban lakott (!) elhunytak származása az alábbi képet mutatja:⁸

<u>A származás helye</u>	<u>Az elhaltak száma</u>
Szeged-Felsőváros	40
Szeged-Alsóváros	24
Szeged	8
Szeged-Rókusváros	6
Szeged-Belsőváros	2
Algyő	59
Hantháza	30
Dótz	20
Sövényháza, Ada	10–10
Tápé	8
Kisorosz	7

⁵ KÁLMÁNY Lajos 1882. X-XI.

⁶ KÁLMÁNY Lajos 1882. XI.

⁷ BÁLINT Sándor 1970. 88-89., BÁLINT Sándor 1976. 221.

⁸ Szajáni Parochiális Egyháznak Halottas Könyve II. kötet. Egy-egy elhunyt 44 településről származott, ezek a következők: Abony, Alpár, Ányás, Apátza (Csanád), Beodra, Bocsár, Bódogfa (Poson m.), Cegléd, Csantavér, Debrecen, Deszk, Fehérvár, Félegyháza, Föl-Győ, Györgye, Győr, Halas, Horgos, Ipolyság, Kis-Bikács, Kisiratos, Kötörés (Csongrád m.), Magyar-Czernye, Magyar-Kanizsa, Majsza, Martonos, Mélykút, Miskolc, Mokrin, Nagy-Bikács, Nagylak (Csanád m.), Ógyalla (Komárom m.), Padé, Pásztó, Petrovaszello, Péterréve (Bács m.), Pinczehely (Tolna m.), Podlokány, Törökkanizsa, Zomba (Tolna m.). Az 1837–1851 között elhaltak közül 245-en (41%) már Szajánban születtek. A nagy arányú csecsemő- és kisgyermekkorai halálozásra tekintettel a hat év alatti elhaltakat nem vettem figyelembe. A halotti anyakönyveken alapuló demográfiai kutatásnak a gyakorlatát a Duna-Tisza közti migráció-kutatás tapasztalatai alapján alakítottuk ki.

Budság, Csongrád, Dorozsma, Földeák, Kistelek, Morotva, Palota (Csanád m.), Pusztaszer, Zenta	4-4
Csany, Majdán, Makó, Mohol, Monostor, Nagy-Kikinda, Szabadka	3-3
Apátfalva, Baks, Csóka, Hódmezővásárhely, Jázova, Mindszent, Szentés, Terján, Tiszahegyes, Tóba, Verbicza	2-2

A Szeged=Felsővároson és Alsóvároson történő keresztelés nem föltétlen városi újszülöttet jelentett, hiszen a tanyán élő családok is a városrész templomában kereszteltették gyermekeiket. Föltűnő, hogy Felsővárosról illetve Felsőtanyáról többen költöztek Szajánba, mint Alsóvárosról és Alsótanyáról, a másik tősgyökeres városrészről és határából. A dohánykertészek jelentős hányada Hantházáról származott, amit Kálmány is említ. Miután az 1750-60-as években Hantházára, Dóczra, Sövényházára települt dohánykertészek nagy része Szegeden lakó zsellér volt,⁹ így a dohánykertészségek népe zömében szegedi gyökérzetűnek tekinthető.

Az 1837 és 1851 között elhunyt szajániak származási csoportjai

Szeged város és tanyái	80 fő
Csongrád megyei dohánykertészetek	73 fő
Algyő és Tápé	67 fő
más Csongrád megyei települések	19 fő
Csanád megyei települések	19 fő
bánsági települések	45 fő
bácskai települések	26 fő
Duna-Tisza közti helységek	8 fő
dunántúli települések	6 fő
felföldi települések	3 fő
tiszántúli település	1 fő

Ha figyelembe vesszük, hogy Algyő és a Szajánnál korábban telepített bánsági dohánykertészetek népessége is nagyrészt szegedi származású, igazat kell adnunk Kálmány Lajosnak, aki elsőként állapította meg Szaján lakosságának szegedi származását. A falu meghatározó hányada, közel háromnegyede valóban a szegedi tájról települt a faluba, jobb megélhetést keresve. A közeli Tisza-mentéről Ada, Mohol, Zenta és Csóka bocsájtott ki több telepest Szaján népesítésére. Új következtetésünk, hogy Csanád vármegyéből – részben ottani dohánykertész falvakból (Földeák, Apácza, Nagylak) – számos család próbált szerencsét Szajánban. Természeteszerű fejlemény volt, hogy a Bánság közeli falvaiból is sok szegényparaszt család élt a pusztán való szerződéses megletelepedés lehetőségével.

„Midőn a határba bejöttek (a szegediek) – írja a *Historia domus* –, mindenünnen vízzel látták magukat körülveve, miért is huzamosb ideig ama határrészen kel-

⁹ JUHÁSZ Antal 1989. 166-167.

lett koplalva tartózkodniok. S azon eseménytől ama határrész „Szegedi határnak” és *Kopraló* dülőnek neveztetik mái napig is.”

A lakosság foglalkozásáról a *Historia domus* így tájékoztat: „A község első szerződéses telepesei pásztorkodással, baromtenyésztéssel és földműveléssel, később dohánytermeléssel foglalkoztak...”¹⁰ Úgy vélem, a szajániak – a korábban telepített Rábé, Majdán, Monostor, Morotva lakóihoz hasonlóan – kezdetől termeltek dohányt is. Milyen tények támasztják alá megállapításunkat?

1. Jelentős a Csongrád megyei Pallavicini uradalom dohánykertészségeiből (Hantháza, Dócz, Sövényháza) érkező családok száma. Láttuk, hogy a Bánság közeli és Csanád megye távolabbi dohánykertész telepeiről is számos család települt a faluba. Valamennyien termelési tapasztalatokkal rendelkeztek, ami a mostoha természeti viszonyok között előnyt jelentett.

2. A falu településszerkezetét az egyenes, széles utcák és a hosszúkás, téglalap formájú, nagy területű belső telkek jellemzik. „Szajánban minden házhoz két hold föld tartozik – írta Kálmány Lajos –, a ház rajta van építve, és így az egyik ház *kiabálja* a másikat, mint mondani szokták.”¹¹

Adatközlőink pontosítani tudták Kálmány leírását: a belső telkek 160 öl, vagyis 303 méter hosszúak, ez egy dülő hossza, ugyanis a véggel összeérő telkek lábujában kocsiút van, ahol lovaskocsival, traktorral ma is kijárnak. Az utcák két dülőhosszra, vagyis 606 méterre vannak egymástól. (2. kép). A több hold kiterjedésű beltelek és szabályos utcahálózat a 18-19. századi dél-magyarországi dohánykertész telepek sajátossága. Ilyen volt a Csongrád megyei uradalmi dohánykertészségek településszerkezete is.¹² A Szajánnal északon szomszédos Jázova és Hodics településképe hasonló a II. katonai adatfelvétel térképén.

3. Ismert, hogy a szerződéses dohánykertészek, meghatározott területű dohányföld művelésén kívül, a bérelt földön gabonát termesztettek, állatokat tartottak, tehát a kertészkedés nem zárta ki a paraszti gazdálkodás más ágazatait. Mint Bálint Sándor írta, „leginkább dohánykertészetből éltek.”¹³ 1848-ig holdanként évi 1 forint 20 krajcár haszonbért fizettek.

A falu népének sok kárt okoztak a belvizek, *fakadó vizek* és nagy területet foglaltak el a *székek*, szikes rétek, ahol csak székfűvirág termett és a birka talált legelőt. A kedvezőtlen természeti viszonyok mellett is nőtt a népesség: az egyházi sematizmus szerint 1837-ben 3362 magyar élt a faluban.¹⁴ 1838-ban a szomszédos Tiszahegyesre (szerbül: Igyos), 1840-ben Tamásfalvára, 1841-ben a békési Pusztaföldvára bocsájtott Szaján kisebb néprajokat.¹⁵ A század közepén az ország földrajzi-

¹⁰ *Historia domus parochiae Szajániensis*. A latin szövegben 1877-től vannak magyar bejegyzések. A község történetére vonatkozó leírást 1894. szeptember 20-án írta Govrik Sándor plébános. Fontos tudnunk, hogy a községtörténet nem egyidejű, hanem sok évtizeddel utóbb, a latin nyelvű följegyzések, de főként az emlékezet nyomán íródott.

¹¹ KÁLMÁNY Lajos 1952. 170.

¹² L. az I. katonai adatfelvétel vonatkozó térképszelvényeit: JUHÁSZ Antal 1989. 170. Sas Ülés, Homoki Csárda kertésztelep Szajánhoz hasonló képet mutat.

¹³ BÁLINT Sándor 1970. 89.

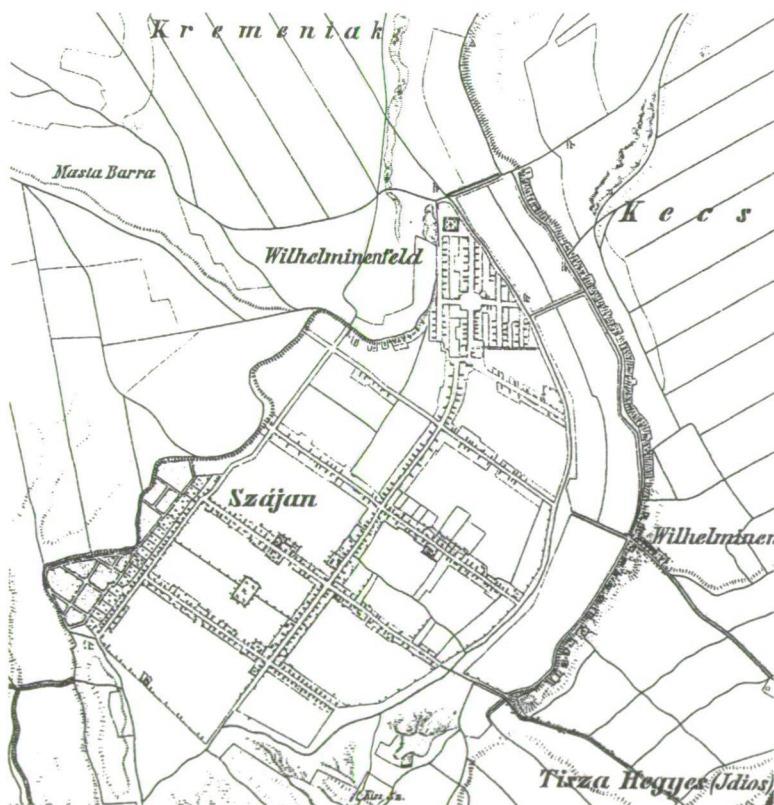
¹⁴ ERŐS Lajos 1993. 391.

¹⁵ BÁLINT Sándor 1970. 89., BÁLINT Sándor 1976. 220.

statisztikai lexikona így ismerteti: „nagy magyar népes pusztá, 3112 katolikus, 6 óhitű, 4 zsidó lakja, kath. paroch. templommal. Földesura Tajnay János. Utolsó posta Kanizsa.”¹⁶ A lakosság a kirajzások miatt mindössze 240 fővel fogyott.

1849 januárjában a szájáni magyarok az anyavárosba, Szegedre és környékére menekültek, ahol rokonaiknál találtak menedéket. A szerb szabadcsapatok fölégették a falut. Májusban az elmenekült családok visszaköltöztek, és amíg újjáépítették házaikat, a szerb többségű Tiszahegyesen húzódtak meg. A 300 elmenekült szájáni magyar család közül kb. 230 tért vissza otthonába.¹⁷

A megfogyatkozott lakosság pótlására a Tajnay család 1851-ben közvetlen Szaján mellett, a falutól északkeletre különálló községet alapított. A telepítési hirdetményre kizárólag bánáti svábok jelentkeztek. A német telepeseknek három hosszanti és egy keresztutcs kis falu épült ki, közepén kis teret is kialakítottak (2. kép). Tajnayné Jeszenszky Vilma után neve Wilhelminfeld, magyarul Vilmatér lett. A szájáni magyarok *Milhernek* emlegették.

2. kép. Szaján a II. katonai felvétel 1864-65-ben készült térképén.

¹⁶ FÉNYES Elek 1851. IV. 52.

¹⁷ HERRESBACHER Dénes 1926. 2.

A vilmatéri svábok nem tudtak gyökeret eresztetni a gyenge minőségű, vízjárta szajáni földeken és néhány év múltán egy éjszaka elköltöztek. Napjainkban is emlegetik: amikor éjjel elszéledtek a faluból, lámpáikat égve hagyták, hogy megté vesszék a földesurat. "Vígán jöttek, sírva mentek, s népünk ma is ott van" – füzi hozzá Kálmány Lajos tömör véleményét.¹⁸

A svábok közül csak a Brunner és a Lang család maradt Vilmatéren. 1880-ban Szajánban 455 házban 2683 személy, Vilmatéren 77 házban 409 személy élt.¹⁹ Vilmatéren 41 német, 331 magyar, 4 szerb, 1 oláh és 10 más anyanyelvű lakost vettek számba, a svábok elköltözése után tehát a kis telepes falu nem pusztult el, hanem házait "belakták", s birtokba vették a szajáni magyar családok. 1883-ban megszűnt Vilmatér közigazgatási önállósága: egyesítették Szajánnal.

1880-81-ben felépült Szaján római katolikus temploma. Építési költségeinek felét a csanádi püspök, egynegyedét a báró Révay kegyúri család, másik negyedét a község fedezte. 1881. augusztus 20-án szentelték föl Szent István tiszteletére.

A szerződéses földek örök megváltása és következményei

1882-ben korszakjelző fordulat történt Szaján gazdasági és társadalmi életében. A falu 9500 kat. holdas határa házasságkötés révén a báró Révay család birtokába került és az új birtokosok lehetővé tették, hogy a szerződéses dohánykertészek örökáron, 101 forint holdankénti átlag vételárban megváltásuk az addig bérelt földeket. A szajániak a földek megváltását *örökülésnek* nevezik.

A váltáságmentes 354 kat. hold levonása után 9218 kat. hold 619 négyszögöl föld maradt a szajáni és vilmatéri „telepítvényeseknek”, 931.018 forint 70 krajcár vételárért. A megváltásban 447 vevő, más néven „örökülő” vett részt. Herresbacher Dénes közölte az örökmegváltási egyezséget, benne a vevők nevét és azt, ki hány holdat vásárolt.²⁰ Az „örökülő” névjegyzékét és megváltott földjét Törköly István is közzétette helytörténeti kötetében.²¹ Ez fölöslegessé teszi az újraközlést, viszont szükségesnek tartom a falu új birtokszerkezetének elemzését, mivel az évtizedekre meghatározta a helyi gazdaság és társadalom működését, belső mozgását és a külvilággal való kapcsolatait.

Birtokviszonyok az 1882. évi örök megváltás után

<u>A birtokolt föld területe</u>	<u>A birtokosok száma</u>
1/4 kat. hold (400 négyszögöl)	1
1/2 "	152
1 "	1
5 "	3

¹⁸ KÁLMÁNY Lajos 1882. XIV.

¹⁹ A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredménye. Szerkeszti és kiadja az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1882. 305.

²⁰ HERRESBACHER Dénes 1926. 3-6.

²¹ TÖRKÖLY István 2000. 45-47.

10 kat. hold (400 négyszögöl)	22
15 "	31
20 "	64
25 "	20
30 "	54
35 "	4
40 "	31
45 "	3
50 "	18
60 "	14
65 "	1
70 "	2
75 "	1
80 "	6
100 "	14
120 "	1
125 "	2
200 "	1
250 "	1
	<hr/>
	447 fő

152 szajáni, az „örökülők” valamivel több mint egyharmada csak 800 négyszögölt, voltaképpen házhelyet tudott megvásárolni. Ők pénz híján föld nélkül maradtak, helyzetük az 1848-as jobbágyszabadítás előtti házas zsellérekével azonos volt.

Az 1882-ben befejezett kataszteri osztályozáskor a szajáni földeket hét osztályba sorolták, de az egyezségben még nem állapították meg a különböző minőségű, s ezért I-VIII. osztályba sorolt szántóföldek vételárát, hanem erre bizottságot választottak. A szajáni földek átlagának gyenge termőerejét tekintve az 5-10 holdasokat – mindössze 25 családfőt – törpebirtokosnak tekinthetjük. A csak házzal bíró zsellérek után népes a 15-20 holddal bíró kisparasztok (95 fő) és az 25-50 holdas gazdák rétege (130 fő). 60-80 holdat 24 módos gazda birtokolt.

100 kat. hold vételére 14, 120-150 holdra 5 családfőnek volt pénze, pontosabban vállalkozó készsége. A helyi társadalmi piramis csúcsára kerülő birtokosokat felsoroljuk, mert tanulságos összevetnünk későbbi gazda-névsorokkal.

250 holdas birtokos	Szabó József
200 " "	ifj. Szabó Pál
125 " "	Langsfelder Márk, Urbán Pál
120 " "	Eckert Gyula
100 " "	Bunfort Andrásné és két fia
	Bezdán Pálné, János és Imre
	Brukk Ferenc és Brummer Hermann
	id. Hajnal Pál

Eckert József
Kabók Gergely
Kabók György
Kabók Simon
Kéri János
öreg Kiss József
Sirkó Mihály
ifj. Szabó József
Takács Pál

A tehetős nagygazdák között a Szabó, Kabók és Eckert család több tagja is megtalálható. Ha a 100 holdnál kisebb birtokú gazdákat is figyelembe vesszük, a község legmódosabb családairól az alábbi kép rajzolódik ki: a Szabó családban három nagygazda és öt gazda több mint 700 holdat birtokolt, a Kabók családban három 100 holdas nagygazda és hat gazda kezén több mint 500 hold halmozódott föl. Lehetséges, hogy a gazdag Szabók és Kabókok 1882-ben nem mind egy családhoz tartoztak, hiszen ismert, hogy pl. a Kabók család egyes ágait a *Krizsán, Süket, Sánta, Szilém, Templom, Panna* ragadványnévvel különböztették meg, de számolhatunk azzal, hogy a család több módos tagja egy telepestől származott.

200 holdat meghaladó földterület volt a Bunfordok, Bezdánok, Gyömbérek birtokában, a 200 holdat közelítette a Takács, Lábady, Varga, Égető család tagjainak vagyona és 100 hold fölött volt a Micsiz, a Keszég, a Tapasztó, a Pozsár és a Palatinus család ágazatainak birtoka.

A haszonbérelt földek örök megváltásának árnyoldala is volt. Erről Nagy József vilmatéri tanító 1882. szeptember 10-én Kálmány Lajoshoz írt levele tájékoztat:²² „Most áttérek a Szegény Vilmatéri és Szajáni közlakosság egy harmadrészének (...) sanyarú helyzetének ecsetelésére (...) Ezekről házaik, ingóságai, mindennemű terményeik elárvereztetnek és elvételnek (: gabonaneműik már elvételre - kocsi, ló, eke, borona, szarvasmarhájuk pedig most naponkint folytatólag árvereztetnek, dohányai, lefoglaltatott, házaikból pedig kibecsültetnek:) 170 család van eddig már az örökölhetésből kizárva és hontalan földön futóvá téve (...) amidőn a szegény nép 12 év óta csapásokat szenvedett (...) S ha a csapásoktól sújtott szegény haszonbérlő fizetése képtelen, a bérbe adó elveszi mindenét, s földönfutó koldussá teszi bérlőjét, pedig ez utóbbi még jövedelmi adót is fizet vízvette bérleti földjéről (...)

Szaján és Vilmatéren örökölés, ügyvéd, végrehajtó, árverelés, végrehajtás, kibecsülés és az adósoknak mindenöktől való megfosztása vannak napi renden. Tehát Szaján és Vilmatérnek egy harmadrésze nem örököl, hanem ki merre tud, szétmegy – ezek helyett adaiak tolakodnak be, de nem lakóilag, hanem csak birtokilag.”

Akiknek a szerződéses haszonbérlet idejéből adósságuk halmozódott fel, azok házait, ingóságait elárverezték, az árverésen befolyt pénzt tartozásukra lefoglalták

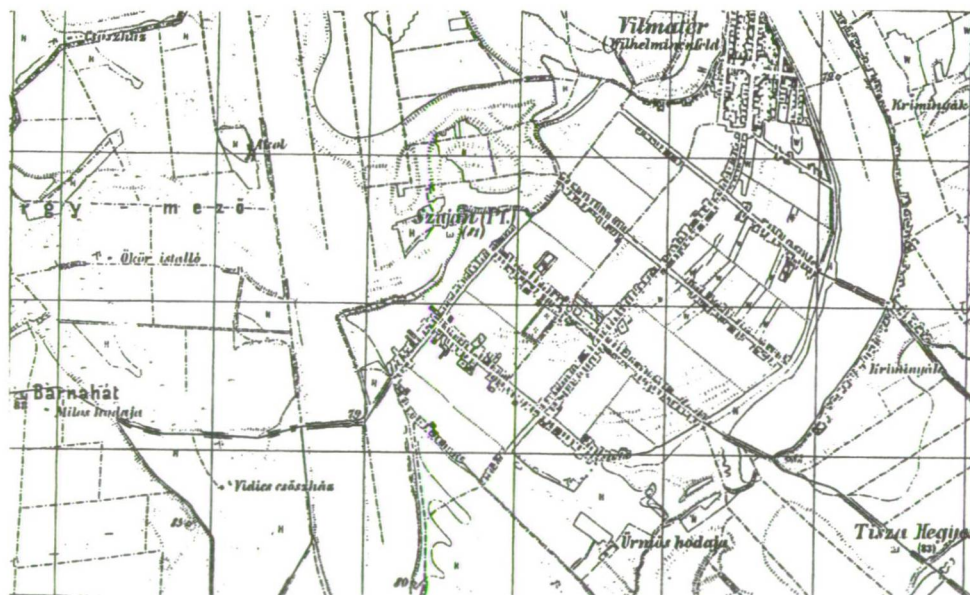
---

²² PÉTER László 1969. 1105-1107.

és kizárták őket az örökülésből. Mindez a vilmatéri tanító értesülése szerint 170 családot, a lakosság egyharmadát érintette.

Nagy József tanító tájékoztatása nem egyezik a megváltási egyezség II. részével, amely 447 „örökülő”-t sorol fel. Az eltérésre az nyújthat magyarázatot, hogy az egyezséget 1882. február 9-én kötötték, a tanító pedig szeptember 10-én tájékoztatta Kálmányt az új fejleményekről. A földek tényleges birtokba adását 1882. október 1-jéig kellett befejezni és február óta föltehetően több családot zártak ki a földvételből. Az egyezség XVI. pontja szerint a megváltásból azokat zárták ki, akik 300 forintnál több haszonbérrel tartoztak.²³

A vételár kifizetésére a Magyar Országos Központi Takarékpénztár, 6% kamat és kezelési költség mellett, 38 és fél éves törlesztési engedményt adott. 1883. március 1-jétől kezdve minden év október 1-jén és március 1-jén kellett a kamattal növelt féléves részletet fizetniük. A birtokon a megváltásakor jelzálogkölcson volt bejegyezve a Magyar Földhitelintézet javára, melynek törlesztésére az örökülők befizetései szolgáltak. Számos család a rossz termés vagy a túl sok fizetési kötelezettség miatt nem tudta törleszteni a féléves részletet. Akik tartósan hátralékba kerültek, azok learatott gabonáját az uradalmi intéző a központi temető melletti árvaszűrűre hordatta.²⁴

3. kép. A falu és határának egy része az 1880-as években, a III. katonai felvétel térképén.

²³ HERRESBACHER Dénes 1926. 8.

²⁴ HERRESBACHER Dénes 1926. 7-9.

1885-ben a zombori kincstári jószágigazgatóság területén fekvő Kula pusztán kb. 500 család letelepítésével községet létesítettek. A torontáli települőköt a vármegye főispánjának felügyelete alatt válogatták. Jellemző, hogy legtöbb család áttelepülésére a szajániak kaptak lehetőséget, a faluból 220, Tóbáról 154, Jázováról 67, Lőrinczfalváról 38, Monostorról 23, Akácsról és Csókáról 17-17, Óbesenyőről 13, Jozefováról 9 és Török-Kanizsáról 7 család kereshetett magának megélhetést a bácskai pusztán.²⁵ A vármegyei hatóság ismerte az öröklés terheibe belerokkant szajáni parasztok helyzetét. Az írott források szerint akkor 1100 lélek (220 család, á 5 fő) települt át az új községbe: Bácsgyulafalvára.

1890-ben a Nagybecskerek melletti Felső-Muzslára a faluból 800 személy települt át. A tömeges elvándorlás után az 1890. évi népszámlálás 2259 lakost regisztrált a községben.²⁶ Az elköltözött családok házai pusztulófélben voltak: 1882-ben a községben 426 házsza mot jegyeztek, 1894-ben pedig 376-ot.²⁷

A tönkrement és elvándorolt családoktól kb. 3000 kat. hold került vissza az uradalom birtokába. Ezeket újból értékesítette, így a századforduló tájára a határban több új középirtok létesült.

1889-ben megkezdték és 1892-ben fejezték be a határ tagosítását, amit *koma-szállás*nak neveztek. A krónikás plébános szerint a határfelmérés és a földek osztályozása az uradalom és a falu előljárói között kivételes egyetértésben zajlott. A szajániak a falu közelében fekvő jó földeket kapták meg, *Kecskellér* zombékos területe és a *Nagyjárás* pedig az uraság kezén maradt.²⁸

A falu népessége és társadalma a századforduló és a századelő éveiben

1895-ben Szajánban az alábbiaknak volt 100 kat. holdon felüli birtoka.²⁹

A birtokos neve	foglalkozása	birtoklási jogcím	A gazdaság területe (kh.)							összesen
			szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	adómentes	
Csajághy Károly dr.	ny. esp. plébános	tulajdonos	52	-	39	-	21	-	1	113
Fehér Irma	földbirtokos	"	351	1	111	-	265	-	17	745
Govrik Sándor	r. k. lelkész	" haszon- élvező	82	1	11	-	7	-	1	102
Kabók Gergely	földbirtokos	tulajdonos	142	1	41	-	38	-	1	223
Kabók József	"	"	66	-	17	-	24	-	1	103
Kabók Simon	földműves	tul. haszon- bérő	252	1	43	1	33	-	2	332
Langsfelder Márk	kereskedő	tulajdonos	92	-	22	-	13	-	13	127
Micziz Pál	földműves	"	115	-	27	1	18	-	1	162
Milutinovits Mózes	földbirtokos	"	74	-	21	-	20	-	-	115

²⁵ Telepítés Torontálból Bácsba. Szegedi Napló 1883. 256. sz. (nov. 8.)

²⁶ Összehasonlítá sul: 1850-ben 3122, 1869-ben 3695, 1880-ban 3092 volt Szaján lélekszáma, TÖRKÖLY István közli az 1890-91-ben Muzslyára települt 154 család fő névsorát (2000. 54-55.)

²⁷ Historia domus parochiae Szajániensis. 12.

²⁸ BÁLINT Sándor megjegyzi, hogy HERRESBACHER Dénes "szépíteni próbálta a Révay-uraság magatartását." (BÁLINT Sándor 1970. 92.)

²⁹ A magyar korona országainak gazdacímftára. Szerkeszti és kiadja a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. Bp. 1897. 448-451.

A birtokos neve	foglalkozása	birtoklási jogcím	A gazdaság területe (kh.)							összesen
			szántó	kert	rét	szőlő	legelő	erdő	adómentes	
Nagypál György	földbirtokos	''	81	-	19	-	29	-	1	130
Schmidt Géza	ügyvéd	''	25	-	109	-	18	-	-	152
Szabó Pál	földbirtokos	tul. haszon- bérlő	189	1	65	-	34	-	1	290
Szamek Illés	''	tulajdonos	1425	3	71	1	220	-	-	1720
Takács Pál	''	''	124	1	38	-	53	-	1	217

Legtöbb földje a Szamek és a Fehér földbirtokos családnak volt: birtokuk minden bizonnyal azokra a szajáni földekre terjedt ki, amelyek az *örökülés* után tönkrement családoktól az uradalomra visszaszálltak. A földek megváltása után 13 évvel Szabó Pál, Takács Pál, Langsfelder zsidó kereskedő és a Kabók család három tagja ott voltak a birtokos „piramis” csúcsán, de a Bunford, a Bezdán és az Eckert családot már nem találjuk ott. Viszont száz holdon fölüli birtokos lett Micsiz Pál, Milutinovits szerb gazda és Schmidt ügyvéd, aki a község krónikása szerint „határozottan képviselte a lakosság érdekeit peres ügyekben...”³⁰

Kabók Simon (1839-1921) vagyonának eredetéről máig őriz egy történetet a szajániai emlékezte: „Egyszerű dohánykertész volt annak idején, mikor a kösséget letelepítették ide. Maj' az ezornyócszásas években három személy kirabolta a szabadkai árvaszéköt. Egy szajáninak volt ismerőse köztük, elhozták ide a pénzt. Unszolták előbb egy Törköly nevezetű családnak, azok Kermenýákon laktak. De nem merték a pénzt elvállalni. ... Ez a Kabók Simon mög elvállalta a pénzt. Hétszáz lánc földet vött annak üdején belüle, az állami kincstár föggyibül.”³¹

Kabók Simon birtokának a falutól délre fekvő, szikes, csak birkalegelőnek használható földjeit házhelyeknek felparcellázta a házatlan napszámosoknak, szegényparasztoknak. A parcellázás idejét egyelőre nem ismerjük, de ha hitelt adunk Kabók hétszáz holdas földvásárlásának – s több, egybehangzó emlékeztést meghallgatva nincs okunk kételkedni benne –, a házhelyek kiosztását 1895 előttre tehetjük. Az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adatfelvételekor ugyanis Kabók Simon 332 kat. hold földet bírt.

A falunak ezt a dél-délkeleti részét napjainkban is *Simonfalvának* nevezik. A 300-400 négyszögöles telkeken sok szegényparaszt vertfalú, lapostetejű putriban húzta meg magát. A közelmúlt évtizedekig napszámosok, kubikosok, egy-két holdas törpebirtokosok laktak Simonfalva három utcájában (Égető József, Móra Károly utca és *Kiflisor*) Nevezték *Illancsfalunak* is, mert több család elillant, otthagya hajlékát, hogy jobb megélhetést keressen.³²

1900-ban a község 2255 főnyi népességének 92 %-a (2076 személy) a mezőgazdaságból élt, iparüzéssel mindössze 30 személy, az eltartottakkal együtt 90 fő, a

³⁰ HERRESBACHER Dénes 1926. 9.

³¹ A történetet elmondta Tóth Károly (1937.) Hasonlóan idézte föl a rabolt pénzből "meggazdult" Kabók Simon történetét a dédunoka, Kabók Lajos (1925). A Törköly család említett tagja Törköly Ferenc volt, a monográfia író Törköly István apai dédapja (T.I. szíves közlése).

³² BÁLINT Sándor 1970. 91.

lakosság 4 %-a kereste kenyerét, 8 fő a közszolgálatban, 1 a kereskedelemben dolgozott és 18 házicseléd volt.³³

A századfordulón száz holdon felül 8 birtokost és 2 haszonbérletet, 82 kisbirtokost, kisbérletet és 123 kisbirtokos napszámot vettek számba. 225 földdel illetve haszonbérlettel rendelkező, önállóan gazdálkodóval szemben 286 mezőgazdasági munkás, 107 mezőgazdasági cseléd és 3 mezőgazdasági tisztviselő volt a faluban. A mezőgazdaságból élő földnélküli keresők száma (396) tehát jóval meghaladta a földdel bíró és haszonbérlet keresőket (225 fő). A Bácskába és Muzslára történt elvándorlás után is 63,8 % a földnélküli mezőgazdasági keresők aránya, ami mutatja az örök megváltás évtizedekre kiható következményeit.

Szajánban 1900-ban mindössze 18 önálló kisiparos dolgozott: 6 kovács és 2 más vasiparos (gépész), 2 ács, 2 molnár, 2 vendéglős, 1-1 asztalos és hentes-mészáros. A nagykikindai járás hasonló népességű községeiben és még a kisebb lakosságú Magyarpadén is több iparos munkálkodott. A szajániak sok kisipari termék és javítás iránti szükségleteikről bizonyára a közeli Nagykikindán gondoskodtak.

1912-ben újból országos adatfelvétel készült a 100 kat. holdon felüli birtokosokról. A kimutatás a helyi birtokviszonyok csúcsán lényeges változásokat mutat:³⁴

A gazdaság területe (kh.)

A tulajdonos és bérlet	lakhelye	szántó	kert	rét	legelő	adómentes	összes
Budai János	Szaján	93	1	-	6	1	101
Budisin Gávra, Nika	N.kikinda	82	-	198	101	-	381
id. Kabók Simon	Szaján	285	1	89	86	2	505
Község	"	496	-	-	276	234	1008
Micziz József és tsai	"	85	-	25	46	-	157
R. kath. lelkész	"	127	1	31	-	-	160
Budisin Milán, Jozsa	N.kikinda	-	-	-	169	-	169
Takács György, János	Szaján	77	1	6	14	-	100
Budisin Mita	N.kikinda	29	-	13	127	-	169
Budisin Sándor	"	44	-	59	64	2	169
Kisbirt. Orsz. Föld-hitelintézet	Budapest	99	-	-	13	1	113
Ada vidéki Közgazdasági Bank	Ada	149	-	6	14	1	171
Takarékpénztár	Baja	742	1	46	136	3	930
Krocz és Müller	Szaján	343	-	142	286	14	786
Nagy Balogh Antal	"	319	-	220	95	2	638

³³ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. MSK Új sor. 1. Bp. 1902. 366-367., 730-733. Az 1900. évi adatok forrása a népszámlálás statisztikája, a továbbiakban erre nem hivatkozom.

³⁴ Magyarországi Gazdacémtár. Szerk: RUBINEK Gyula. Bp. 1912. 778. A táblázatból a szőlő és az erdő rovatát elhagytam, mivel egyetlen birtokosnak sem volt szőlője és erdeje.

1895 óta három bank illetőleg hitelintézet kezében 1214 kat. hold összpontosult. Ez a dualizmus korának meghatározó fejleménye, mivel a többnyire eladósodott földbirtokosok bankokra bízták birtokuk eladását, parcellázását, és a bankok az esetek többségében hosszú lejáratú hitelt adtak az egész vételár kifizetésére képtelen parasztnak és városi polgároknak. A századelőn a bajai takarékpénztár hirdette meg az uradalomra visszaszállt földek eladását. Ez az eltelt másfél évtized legfontosabb változása.

A nagyikindai szerb Budisin család tagjai három 169 holdas és egy 381 holdas birtoktestet vásároltak és birtokaik nagyobb része legelő és rét volt, kisebb hányada szántó, ami arra vall, hogy szajáni földjüket állattenyésztéssel hasznosították. Új birtokosok rajtuk kívül: a hódmezővásárhelyi Nagy Balogh Antal, aki 1911-ben építtette a főutcán *kastélynak* nevezett lakóházát,³⁵ Krocz és Müller zsidó vállalkozók és Budai János parasztagazda.

A Micsiz család megtartotta, Kabók Simon növelte korábbi birtokát, a Takács és Szabó családban pedig örökösödés folytán aprózódott a földbirtok. Fontos fejlemény az is, hogy a község ezer holdnyi földre tett szert, amelynek fele szántó, több mint egynegyede legelő, a többi kákás vízállás volt, amit adómentessé nyilvánítottak. Eladósodott vagy birtokát eladta a Szamek és Fehér család és Langsfelder Márk kereskedő. Mindent egybevetve, Szajánban 5557 kat. hold, a határ 58 %-a volt száz holdon felüli birtokosok, testületek és három bank tulajdonában.

Település, gazdaság, közösségi élet a 20. század első felében

1910-ben Szaján külterületén 142 lakost vettek számba: 114 magyar, 24 német, 4 szerb anyanyelvű volt; vallásfelekezeti megoszlásuk: 84 római katolikus, 12 görögkeleti, 22 református, 10 evangélikus, 14 izraelita. Magyarul beszélt 129, írni-olvasni tudott 50, a 6-11 éves gyermekek száma 20 volt.³⁶ Ezek az első publikált adatok a község külterületi, más szóval tanyai népességéről. A gyermekek kinnléte arról tanúskodik, hogy egész családok tanyán laktak. Átlag öt személyes családlétszámmal számolva, kb. 30 család élhetett a határbeli tanyákon.

Tanyák – Bácskában ma is használt régi magyar kifejezéssel szállások – Szaján határában csak az *örökülés*, vagyis a földek örök megváltása után épülhettek. Uradalmi (vagy uradalomtól bérelt) földön tanya nem épült. Az uradalom majort építtetett, ahol a hosszú, közös konyhás cselédház, az istállók, színek, a kasznár (gazdatiszt vagy intéző) lakása állottak. A 19. századi térképeken majornak nem találjuk nyomát, a III. katonai adatfelvétel viszont *Györgymezőn* ököristállót, akolt, *Barnaháton Milos hodajat*, *Vidics csőszházat*, a falutól délre *Ürmös hodajat* jelöli (3. kép). A hodály a juh- illetve birkatartás fedett, általában nádtetejű építménye, az *akol* a jószágok egybentartására korláttal, sövénnyel vagy más módon körülhatárolt

³⁵ BOROVSKY Samu 1911. 112. Nagy Balogh Antal családjáról és gazdálkodásáról anyagot gyűjtött Pap József egyetemi hallgató, földolgozására szeretnénk visszatérni.

³⁶ 1910. évi népszámlálás. Első rész. MSK. Új sor. 42. Bp. 1912. 613.

fedetlen építmény volt. Föltehető, hogy a hodályt, ököristállót, akolt a Tajnay föld-birtokos építtette.

Az első szajáni szállásokról, egykorú térképek és írott források feltárása hiányában nincs tájékozódásunk.³⁷ Az 1900-tól 1930 tájáig kiépült gazdatanyák közül néhányat már az 50-es években lebontottak, a 70-es évek óta a családok elköltöztek, az épületeket elbontották, ma már helyüket is alig találni. A ma élők emlékezete legfeljebb az 1930-40-es évek tanyáinak földidézésére nyújt lehetőséget. Megkísérlem a tanyák számbavételét, Törköly István könyve és egy, a határt szintén jól ismerő szajáni parasztember közlése nyomán.

Kermenyak fölött, a tiszahegyesi határ peremén volt Milivoj Babics és Téko Babics hegyesi szerb gazdák tanyája. Távolabb, T. K. szerint *Kecskelléren* Molnár Majdányi Simon, Molnár Majdányi János, Budai János tanyája, *Kenderesen* Kiss Samu (teljes nevén Dombi Kiss Sámuel) tanyája állott. Ugyancsak *Kecskellér* határ-részen – Törköly szerint a *Banki föld* szélén – Mágori Antal, László János, László Sándor, Bezdán András, Gubás József tanyája.

A faluhoz közelebb, kelet felé – T. K. közlése szerint *Rókás* nevű határrészen – volt Susztrán János, Bezdán Mihály, Bezdán István, Horváth Mihály, Budai Sándor, Égető Pál, Sebők István, Müncz Márton és Herresbacher Dénes plébános tanyája.

A *Kaszáló* határrészen volt Nagy Balogh Antal, Téko szerb gazda másik tanyája, Klemm Antal, Zombori István, Zombori Mihály, Pozsár János, Pozsár Mihály tanyája és a falu közelében Nagy Balogh Antal nagygazda másik tanyája, az ún. „*kistanya*.”

Györgymezőn, a falutól nyugatra Égető Illésnek, László *Andró* Illésnek és Sziráki Antalnak volt tanyája. Amikor 1944-ben kiöntött az Aranka, *Andró* Illés dereglyére rakta a holmiját, úgy hurcolkodott be a faluba.

Ludasparton, a falutól délre volt a német származású Müller Frigyes, Pozsár József, Micsiz József, Törköly Pál, a szomszédos *Konter* határrészen, Tiszahegyes közelében Zöldiné és Herresbacher Dénes tanyája. A plébános tanyáját úgy emlegették: a *Pap tanyája*. Nagy szőlőtelepítése volt, amit fogadott vincellér gondozott.

Törköly István úgy emlékezik, hogy 1944 őszén, a háború befejezésekor még 40 tanya állt Szaján határában.³⁸ A tanyát építő gazdák közül csak a Hódmezővásárhelyről származó Nagy Balogh Antalnak és D. Kiss Sámuelnek volt a faluban háza. Magukkal hozták azt a tradíciót, nemzedékről nemzedékre szálló beidegződést, hogy a tanyai gazdálkodónak belterületi házzal kell rendelkeznie, ahol – miután a gazdálkodást átadta utódainak – idős napjait feleségével együtt eltölti. Vagyonnosságuk lehetővé tette, hogy rangos falusi házat építsenek. Nagy Balogh Antal századelőn épített főutcai lakóháza kilencven év múltán is a parasztpolgár módját, presztízsét kifejező épület.

³⁷ Nem volt módom kutatni Torontál vármegye egykori székhelye, Nagybecskerek (Zrenjanin) levéltárában. Kíváncsok a térképtár és a helyi iratanyag tanulmányozása, amely bizonyosan kiegészíti a külterület települési áttekintését.

³⁸ TÖRKÖLY István 2000. 238-239.

*

Jelmagyarázat

1. Községháza
2. R.k. Parókia
3. Gazdakör
/ ma Tűzoltó Központ /
4. Új iskola
5. Régi iskola
6. Messinger Hugo
kamillaszáritója

24

Padé felől, vagyis délnyugatról a faluba érkezve a kövesútról jobbra vezető első mellékutcát az ott lakó Monostori család *Poszra* ragadványnevééről *Poszrák* utcának nevezték. A következő mellékutca a *Bunfordok* utcája nevet kapta, a módos Bunford családról. A padéi út a következő sarkon jobbra fordul, a templom, a községháza és az iskola előtt Kikindára vezet. Ezt nevezték régen a *Főuccának*. A *Nagyucca* pedig a faluközpontban előbbi keresztező, északon Vilmatérre, dél felé a falu szélére vívó utca elnevezése. Vilmatér Szajánhoz csatolása óta ez a falu leg-hosszabb utcája.

A községháza előtti útkereszteződéstől a Nagy utcán (ma Ady Endre utca) Vilmatér felé haladva az első bal oldali keresztutcát a *Kabókok uccájának*, a jobb oldalt a *Takácsok*, másként a *Takács nemzetség uccájának* nevezik. A következő jobb oldali keresztutcának *Szabók uccája* a megnevezése. (4. kép) Az idősebbek napjainkban is emlegetik, hogy a Bunford, a Kabók, a Szabó és a Takács család ezekben az utcákban telepedett meg és a nagycsalád szétválásakor az utódok szülei háza közelében kaptak portát és építkeztek. Ez a négy család a földek megváltásakor is a legmódosabbak közé tartozott. Kabók Simon nagygazdának öt fia és két lánya nevedett föl, s közülük háromnak épített házat a *Kabókok uccájában*. A gazdák ügyeltek arra is, hogy az utcabeli 4-5-6 holdas beltelkek ne aprozódjanak el. Ennek tulajdonítható, hogy a Kabókok uccájában (ma Ivo Andric utca) a család egyik leszármazottjának ma is 7 holdas portája van. A Szabók uccájában pedig az 1940-es években csaknem a fél utca a 80 holdas Szabó Pál gazdái volt.

A Szabók utcája végétől dél felé, a Nagy utcáig kiépült házsor *Szélmalom* sornak nevezték, az ottani két szélmalomról. Az egyiket 1951-ben, a másikat 1956-ban bontották le.³⁹

Kermenják a falu jellemzett utcahálózatától keletre, a szabályozás után kiszáritott folyómeder keleti magaspártján épült, észak-déli irányú, a part ívelt vonalát követő házsor, mely az 1860-as évekre már kibontakozott (2. kép). A második világháború után még 22 ház állt a soron. Miután a faluba bevezették a villanyt, téglajárdát építettek, a Kermenyákon lakók az őszi esőzéstől tavaszig elzárva érezték magukat és fokozatosan elköltöztek a faluba - vagy Bácskába. Az utolsó háztulajdonosok között 2-2 Kabók, Fodor, Gyömbér, Nyomtató, Pozsár, Törköly és Zombori volt: valamennyien az örök megváltáskor kisebb-nagyobb birtokot szerző családok leszármazottai.

Vilmatér és Simonfalva Szaján északi és déli fekvésű falurésze, mindkettő telepítését fentebb tárgyaltam.

*

A két világháború közötti évtizedekben Nagy Balogh Antal volt a legmódosabb szajáni nagygazda. Pap József kutatásai szerint a bajai takarékpénztártól 1909-ben vásárolta birtokát, Dombi Kiss Sámuellel és a többi hódmezővásárhelyi parasztemberrel egyidőben. 1912-ben 638 kat. holdat birtokolt. Említettem, hogy a faluban *kastélynak* nevezett úri háza és két tanyája volt: a „nagy tanya” a *Kaszálón*, „kis tanya” a falutól második dűlőben. Utóbbiban két nagy dohány szárító pajtát

³⁹ TÖRKÖLY István 2000. 230.

5. kép. Saján (Tiszahegyes) és a két falu határának egy része a két világháború között. A feltüntetett határnevek:
 Dormezo = Győrmező, Barnahat = Barnahát, Keckeler = Kecskellér, Kermenjak = Kermenyak

építtetett. Szikes legelőit birkatartással hasznosította: – 5-600 birkát nevelt –, a *birkasupához lórén* szállította a takarmányt. Korszerűen gazdálkodó birtokosnak ismerték. Amikor dobszóval kihirdették: „*Holnap kezd Balogh nagyságos úr aratni*” az egész falu elment megnézni a négy lóval húzott aratógépet. Költekező, urizáló hajlamú nagygazdának ismerték. Munkásaival szemben ugyanakkor fukar volt. A II. világháború végén vagy közvetlenül utána a Nagy Balogh család elköltözött a faluból.

Módos birtokosok voltak még: Molnár Majdáni János, aki egy emlékező szerint Szamek Illés úri birtokos földjét és kúriaszerű tanyáját vette meg, Kabók József, aki kamillaszáritót épített és a bírói tisztelet is betöltötte, Bunford Imre, Takács János és Szabó Pál. A falu legvagyonosabbjai közé tartozott két zsidó kereskedő: Messinger Hugó és Müncz Márton. Ügyes üzleti érzékkel mind a ketten székfüvirág-száritót építtettek, amely kiválóan jövedelmezett. Messinger *virágszáritója* nagyobb kapacitású volt, Müncz viszont gabonakereskedéssel is foglalkozott.

1946-ban a gazdaságok legnagyobb földterületét 20 hektárnak megfelelő 34-35 kat. holdban maximálták és e birtokhatáron felüli földeket az állam *konfiskálta* vagyis kisajátította. A *konfiskálás* a fentieknél több gazdacsalád birtokát érintette. 1949-ben 10 hektárra, vagyis kb. 17 kat. holdra csökkentették a gazdaságok felső határát.

A nagy számú szegényparaszt családnak a kevés helybeli nagygazda és módos gazda nem biztosított elegendő munka- és kereseti lehetőséget, ezért a tiszahegyesi szerb gazdánál, a padéi és a csókai uradalomban, kisebb mértékben kikindai gazdaságokban vállaltak munkát. Parasztagaságokban nyáron a részesaratás és -cséplés, május elejétől betakarításig a kapálási napszám, kukoricatörés adott munkaalkalmat. A csókai uradalom szőlőtelepén és virágkertészetében lányokat, fiatalasszonyokat alkalmazott hónapszámossnak. Hétfőn hajnalban löcsöskocsin vitték a szajáni hónaposokat Csókára és szombaton délután érkeztek haza. Szajáni nagylányok és legények nákófalvi német gazdákhoz is elszegődtek.

Jellemző történet egy szajáni szegényparasztról: Szász Szűcs Péternek, akit *Koczenda* ragadványneven emlegettek, négy családja volt. „*Amikor mögkérőzték: Pétör bácsi, maga mit ád a családjának? - Kigyűtt az utcára, azt mongya: Észak a Pétöré, kelet a Janié, dél a Julcsáé, a Pistáé mög nyugat. Ennyit attam a családoknak.*”

A padéi uradalom egykori intézője 1926-ban írta Herresbacher Dénes esperesplébánosnak: „Én élénk összeköttetésben voltam a szajániakkal, sok napszamos munkásaim majd onnan kerültek ki, sőt, aratóim jó része. Ha a termésemet általam bérelt hajókon elszállítottam, úgy Szajánban vásároltam a rakományhoz szükséges búzát. Becsületes munkás, jó nép volt, soha 18 év alatt (...) a legkisebb panaszra nem adtak okot.”⁴⁰

A földtelen szegényparasztoztok jelentős része, egyesek szerint legalább fele, kukorikálással kereste kenyerét. Kovács Mátyás (1882-1971) és Molnár Julianna (1884-1939) a *Kiflisoron* laktak szoba-konyha-kamrás vályogházban. Földjük nem volt,

⁴⁰ Idézi TÖRKÖLY István 2000. 165-166.

a férj napszámba és kubikolni járt. Egy lányuk, két fiuk született és kisebbik fiuk (K. Mihály, 1914.) 17 éves korától kubikosként dolgozott.

Domonkos István (1930) 18 évesen kezdte a kubikmunkát, amikor az Aranka medrét mélyítették. Három szajáni banda dolgozott, *bandagazdáik* Gógán Péter, Mészáros *Bazsó* Illés és Monostori István irányításával. A következő évben Törökkanizsán rizstelep töltéseit építették, majd halgazdaságban dolgoztak. 1953-ban bandagazda lett a Duna-Tisza csatorna építésén. Mindenféle földmunkát (út-építés, vízvezeték építése) elvégeztek, de nyaranta pár hétre részesaratást vagy -cséplést vállaltak, mert régi szokás szerint az biztosította a család évi kenyérszükségletét. A kubikosság gyakran apáról fiúra öröklődött. A régiiek Pancsováig, Szerémig (Szerémség) eljártak dolgozni. Jóhírű, megbecsült munkások voltak a szajáni kubikosok.

Az 1920-as évek elején a jugoszláv állam munkásokat szervezett Dél-Amerikába. Kovács Mátyás kubikos feleségével és két gyermekével vállalkozott a nagy útra. Hamburgig vonaton, onnan hajón vitték őket a braziliai Sao-Pauló városába. Kávéültetvényen dolgoztak. Egy hónap múltán nem kaptak fizetést, ezért Kovács Mátyás megszökött, családjával visszament Sao-Paulóba, ahol egy húsfeldolgozó gyárban vállalt munkát. Öt évig dolgozott ott, azután hazautazott. Megtakarított pénzén földet, tehenet vásárolhatott volna, de csak egy házat vett Simonfalván és eljárt kubikolni. Kérdésemre fia azt válaszolta: „*Eredeti kubikosembör vót...*” Kovács Mihály azután apja mellett nevelkedett a kubikosmunkába.

*

Szajánban 1884-ben létesült az első társadalmi egyesület, a Polgári Kör. Működéséről főljegyzések nem maradtak fenn. Többet tudunk az 1903-ban alakult Gazdakör érdemes tevékenységéről.⁴¹ Első elnöke Govrik Sándor plébános (1909-ben utóda, Herresbacher Dénes váltotta fel), alelnök Holács Imre kántortanító, jegyző Nagy Vilmos tanító lett. 1911-ben a tagdíjakból és adományokból a falu központjában házat vásároltak, felújították, s 1912-ben megnyitották a Gazdakör székházát. Téli estéken népművelő előadásokat tartottak, tenyészállatokat és mezőgazdasági eszközöket (járgányos darálót, konkolyozót, kukorica-vetőgépet) szereztek be, italmérési jogot váltottak. A háború után, 1920-ban nagyteremmel bővítették a székházat, ahol sikeres műkedvelő előadásokat rendeztek. A Gazdakörnek jelentős szerepe volt a műveltség és a korszerű mezőgazdasági kultúra terjesztésében, a társasélet szervezésében. Székházát 1952-ben lebontották, helyén építették a mai tűzoltóközpontot.

1912-ben alakult a Katolikus Ifjúsági Egyesület, 1922-ben pedig a Torontál megyei Magyar Közművelődési Egyesület szajáni fiókja. A Gazdakör 150, az Ifjúsági Egyesület 80 tagjával testületileg belépett a fiókegyesületbe.

A falu társaséletének fontos rendezvényei voltak a kocsmai bálók. Az 1920-30-as években Szajánban három vagy négy kocsmában rendeztek bált és rendszeresen mindegyik kocsmának megszokott látogatottsága és állandó muzsikussal bandája ala-

⁴¹ HERRESBACHER Dénes 1926. 12-13. Az ő adatait használja TÖRKÖLY István is, kiegészítve az 1926 utáni tevékenység krónikájával: 2000. 203-206.

kult ki. A parókiával szemközt Gazdakör vendéglőjét, amit *Papkörnek* is neveztek, a falu minden rétegéből való legények látogatták. „A szögény nemzet járt oda” – mondta egyik adatközlő, aki legénykorában ott bálozott. A körben Setét Gyuri bandája muzsikált, tagjai: Takács János primás, Csókási Illés *klárnétos*, Kósa Péter kontrás, Kósa János csellós, Tóth Márton bőgős.

Setét György kocsmája a Nagyutcán, a mai élelmiszerüzlet helyén volt. A gazdák leginkább ezt a kocsmát látogatták. A zenét Kovács Imre bandája szolgáltatta: Kovács Imre primás, Kovács Pál basszprimás, Bora Pál kontrás, Szabó József csellós, Benyóczki Mátyás bőgős.

A Főutca és a Nagyutca sarkán, a községházával szemben volt a *Zsidógyerökök kocsmája*, melyet különösen a simonfalviak látogattak. Zenészei: Kurina András primás, Móra János bassz-primás, Kovács Mihály kontrás, Palatinus András bőgős és egy Palatinus nevű muzsikus.

Kiss György kocsmája a Nagyutcán, a mai pékség helyén volt. A későbbi évekből emlékeznek még Kovács Mihály (Borbély Miska) kocsmájára a Szabók utcájából és Pósa Illésére a Bunfordok utcájából.

A faluban a 20. század második feléig kizárólag *parasztbandák* muzsikáltak. Mindannyian rézfúvós hangszereken is játszottak, mert a lakodalomban igényt tartottak rá. A környékbeli falvak – Padé, Kisorosz, Mokrin – lakodalmaiba is elhívták a szajáni bandákat. Legnevesebbnek Kovács Imre bandáját tartották.

Kapcsolatuk a környezettel, mentalitásuk

A szajániak térben és emberi kapcsolatokban legközelebb a tiszahegyiesiekhez álltak. Tiszahegy (Igyos) szerb község, 1880-ban 2688 főnyi népességéből 158 volt magyar, 104 német, 78 oláh anyanyelvű.⁴² A századfordulón kevesebb magyar lakosa volt, az 1930-as években pedig csak egy asszony vallotta magát magyarnak, őt a szajániak úgy emlegették: „a *hőgyösi magyar asszony*.”⁴³

A szegényparaszt legények Tiszahegyire mentek béresnek. Ott jobb földek vannak mint Szaján határában, ezért sokan a hegyesi szerb gazdáktól béreltek kukoricának való földet. Oda jártak piacra és a malomba őrletni. A tiszahegyesi lányok, fiatalasszonyok viszont a szajáni kamillaszártóban vállaltak munkát. Szaján magyar és Tiszahegyesi szerb lakói ismerték egymást, tisztelték a másik szokásait és bizonyos mértékig egymásra voltak utalva. Az utóbbi évtizedekben a törekvő szajániak sok földet vásároltak Tiszahegy határában azoktól a szerb családoktól, amelyek már nem a földművelésre alapozták megélhetésüket.

Jázova (réggi megnevezése Hódegyháza) szintén szegedi gyökérzetű dohánykertész település, ezért kézenfekvőek voltak a rokon és munkakapcsolatok a két falu között. 1836-1838 között öt jázovai legény kötött szajáni lánnyal házasságot.

⁴² A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Szerkeszti és kiadja az Országos M. Kir. Statisztikai Hivatal. Bp. 1882.

⁴³ TÖRKÖLY István 2000. 30.

Kíváncsi a szajániak házassági kapcsolatrendszerének további feltárása, természetesen más magyar és vegyes népiségű falvakkal is.

A jázovaiak a dohányon kívül hagymát is termesztnek, dolgoznak, de több szajáni véleménye szerint a legények nyers, kötöszködő modorúak, általában parasztosabbak voltak. A szajániak *maty*nak csúfolták a jázovaiakat, mert sok Mátyás nevű volt közöttük. Azt is mondták rájuk: „*Fölhúzták a bikát a toronyba, hogy legeljen.*” Úgy is csúfolták őket: „*Fölhajtották a legyeket a padlásra és elvették a létrát, hogy ne bírjanak lejönni.*” A jázovaiak ezt a *gombalüvő* ragadványnévvel viszonozták, mert Szaján mély fekvésű határrészein sok gomba tenyésztett, amit szegény családok szedegettek, az ehető gombákat fogyasztották és piacra is vitték.

A szomszédos Padé magyar és szerb népességű, magyar többségű község, 1900-ban Magyarpadé és Szerbpadé még külön közigazgatású település volt. Sok szajáni járt napszámba, aratórészesnek padéi birtokosokhoz. Az utóbbi időben a szajániak Padé határában is számottevő földterületet vásároltak. Házassági kapcsolatra is ismerünk példákat: a padéi szerb fiatalemberek szívesen választanak szajáni magyar lányt feleségül, mert jó feleségnek és jó háziasszonynak tartják őket.

Kikindával elsősorban a piaci értékesítés fűzte össze a szajániakat. Tejfel és tejtermékkel a közeli város piaci igényeinek nagyobbik részét mindig szajáni szarvasmarha-tenyésztő gazdaságok látják el.

A szajáni mentalitást beszámazott értelmiségiek véleményével jellemzem, akik ismerik a környéket is, így van összehasonlítási alapjuk és kívülről-jöttként, de több évtizede óta a faluban élve tudnak véleményt alkotni.

Mindegyikük először a falu lakóinak dolgoosságát, szorgalmát említi. „*Rettentő dolgoz*”, „*hihetetlenül szívós*” a szajáni ember – mondják. A kisoroszi születésű tanár 1968 óta él Szajánban és szerinte többszörösen többet dolgozott a szajáni, mint a falujabeli parasztember. Sokkal több munkával éltek a bácskai földműveseknél is, mert ott jobb adottságú földek vannak. Egy visszaemlékező parasztember mondta: „*Higgyék el, ez olyan rossz föld, hogy itten csak az marad mög, aki nagyon szeret dőgozni...*”

A szajániak közvetlen, nyílt, vendégszerető emberek. Magunk is lépten-nyomon tapasztaltuk, pedig a kutatás idején a családok az előzőeknél rosszabb anyagi körülmények között éltek.

A tradicionális dohánytermesztéssel napjainkban is foglalkoznak, jóllehet a gazdaságban és a megélhetésben betöltött szerepe csökkent. A szajániakat kiváló állattenyésztőnek tartják, ma is számos család foglalkozik árutermelő szarvasmarha- és birkatartással. A közelmúltig – az 1980-as évek elejéig – létezett a szarvasmarhák legeltető és istállózó tartásmódja. A községi gulyába 3-400 heverő marhát vertek össze és május elejétől mindenszentekig legeltették. Ha hideg volt az idő, hamarabb „*beszaggatott a gulya.*” A naponta kijáró csordában szintén 3-400 fejőstehenet őriztek. A kanász Szilvesztertől Szilveszterig naponta kihajtotta a *csürhét a járásra*. A gulyást, csordást, kanászt Szilveszter napján fogadták fel. Amióta helyben megszünt a kihajtás, a szajániak a padéi vagy a mokrini gulyára váltják ki marháikat.

Van, aki azt is megfogalmazta, hogy a falura jellemző egykori családias légkör megszűnt, elidegenedés tapasztalható. Előtérbe jutott az egyén és a család haszon-

szerzésre törekvése. A gazdasági, politikai háttér vizsgálata nem szaktudományunk kompetenciája, de az emberi kapcsolatok lazulását, a falu közösségi életének változását a néprajznak is szemlélennie kell.

A falu népessége az utóbbi évtizedekben⁴⁴

Év	A népesség száma	ebből magyar
1948	2430	?
1957	2392	?
1961	2334	?
1971	1982	?
1981	1655	1594
1991	1553	1470

Az utolsó népszámlálás adatai még nem ismertek, de föltehető, hogy 1950 tájától a század végéig a falu lakossága több mint ezer fővel csökkent. A népesség ilyen csökkenését valamelyest mérsékelte a délszláv háború miatt menekült szerb családok betelepülése.

Miről vallanak az anyakönyvek?⁴⁵

Év	Kereszteltek	Esketett házaspárok	Elhaltak
1970	11	15	27
1980	13	5	27
1990	27	5	37
1999	9	5	25

Az utóbbi három évtizedben minden egyes évben kevesebb gyermek született, mint ahányan meghaltak és harmadára csökkent a házasságkötések száma, mivel a családalapító fiatalok nagy része elköltözött.

Törköly István utcáról utcára járva számbavette az elköltözött családfőket és családtagjaikat, s kimutatja, hogy a második világháború óta 754-en hagyták el a falut. Közülük 630 személy vajdasági helységekre, 124 külföldre települt.⁴⁶

Legtöbben Szabadkára, az észak-bácskai nagyvárosba költöztek. Az első szajániak 1959-ben érkeztek a városba: Kabók János, Kabók Sándor, Keszeg Imre, Oláh Mihály és Szűcs György.⁴⁷ 1962-ben négy újabb család vállalt munkát Szabadkán: két Kabók, Kovács Sándor és Móra Mihály. Az első beköltözők nem szegények voltak: eladták házukat, földjüket, az árából földet, nádfedeles házat vettek vagy újat építettek. A férfiak építőipari vállalatnál és a műtrágyagyárban dolgoztak,

⁴⁴ ERŐS Lajos 1993. 391. Az 1957. évi adat forrása: TÖRKÖLY István 2000. 100.

⁴⁵ Matricula Baptisatorum Ecclesiae rom. cath. Saján. Tom. VIII., Matricula Copulatorum Ecel.rom. cath. Saján. Tomus V., Matricula Defunctorum Ecel. rom cath. Saján. VI. kötet.

⁴⁶ TÖRKÖLY István 2000. 124-128.

⁴⁷ A szajániak szabadkai migrációjáról D. BESZÉDES Valéria etnográfus végzett adatgyűjtést 2000 telén. Kutatásainak átengedését ezúton is köszönöm.

az asszonyok a mezőgazdaságban idénymunkát vállaltak vagy takarítónők voltak. Kabók Imre Szabadkán 14 *kapa* gyümölcsöst vásárolt, ahol sok szajáni asszony talált munkaalkalmat.

A hetvenes években a második migrációs hullámmal ipariskolát végzett férfiak érkeztek a városba, akik a Sever Villanymotor Gyár illetve a Vagongyár munkásai lettek. Asszonyaik is munkát vállaltak, mint cipőgyári betanított munkások és varrónők.

A szajániak nem költöztek lakótelepekre, hanem családi házat vettek vagy építettek. Sokan laknak a *Bajai szőlőkben*, innen ezt a városrészt *Kis-Szajánnak* nevezték el. Szabadkán nem tartanak egymással szoros kapcsolatot. A Szent István-napi búcsúra és mindenszentek napjára hazalátogatnak. Előfordult, hogy Szabadkán élő szajáni lányok és legények a falujukban ismerkedtek össze és az ismeretségből házasság lett. Az a véleményük, hogy a bánátiak dolgozabbak, mint a bácskaiak, mert a nehéz életkörülmények rászoktatták őket a munkára. Azt tartják, hogy többre vitték, mint az otthon maradottak - tehát érdemes volt a városba költözést vállalniuk. A Szabadkára települt szajániak élete igen tanulságos, érdemes a további kutatásra.

Szajánban nyolc osztályos magyar tannyelvű általános iskola működik. 2000 júniusában 114 tanulója volt: egy-egy osztályba 12-16 tanuló járt. Szakos tanárokkal, szaktantermekkel, műszaki eszközökkel (pl. számítógép) való ellátottsága megfelel a korszerű oktatási követelményeknek. A faluban két hagyományörző együttes van, tevékenységüket külön tanulmány elemzi.

Településnéprajzi szempontból említenünk kell, hogy a falu megüresedett házaiban kb. 50 szerbiai menekült családnak adtak hajlékot. Terepmunkánk idején a segélyekből élő menekültek helyzete, életmódja foglalkoztatta a falu lakóit.

Kálmány Lajos 1882-ben a következőket írta: "Szaporodás, nemzetiségéhez való ragaszkodás és életrevalóság, ennek a három tulajdonságának meg kellett az utolsó évtizedben lenni Temesköz minden népének, ha fogyni, pusztulni nem akart, ezért emeltem ki e hármat."⁴⁸ Az ezredfordulón a korábbinál nehezebbek a Bánságban az életfeltételek. A szajáni magyarokban megvan az életrevalóság és a nemzeti-ségükhöz való ragaszkodás, ám számuk egyre fogy: kevés gyermek születik, az elvándorlás nem szűnik. Változást a helyi gazdaság és az életkörülmények javítása hozhat. Identitásuk megőrzése, kultúrájuk dokumentálása, megismerése közös feladatunk.

ADATKÖZLŐK

Adler Éva ny. tanítónő (1934. Kikinda), Dékány Ferenc tanár (1945. Kisorosz), Domonkos István (1930), Domonkos Ferenc (1954), Kabók Lajos (1925), Katona Anna (1934), Katona György (1930. Mokrin), Kovács Mihály (1914), Tizóczki Mihály (1934. Ada), Tóth Károly (1937). Köszönöm Pósa Gyula plébános és Mészáros István anyakönyvvezető szíves útbaigazítását, segítségét.

---

⁴⁸ KÁLMÁNY Lajos 1882. XVII.

MELLÉKLET

A Szajánban 1837-től az 1851. év végéig elhunytak száma

Algyő

<u>Név</u>	<u>Életkor</u>	<u>A halál ideje</u>
Ambrus Trézsi	16	1839
Báló György	46	1846
Balog István	43	1844
Bene Borbála	32	1839
Bene Tamás	31	1837
Bitzók Katalin	50	1843
Bozóki Antal	42	1839
Bozóki Erzsébet	50	1841
Búbos György	59	1842
Czigli Rósa	52	1843
Czukár Pál	82	1837
Cseh Trézsi	84	1848
Dohár József	80	1849
Erdei Judit	67	1847
Gál Ágnes	82	1838
Gál Antal	60	1844
Gál Katalin	77	1843
Jenei István	60	1837
Kabók Anna	42	1850
Kabók Mihály	60	1838
Kis Margit	48	1843
Kónya Imre	48	1839
Kormány József	48	1849
Kormányos István	95	1843
Kormányos Rósa	58	1840
Kovács Ilona	73	1845
Kőmíves András	73	1844
Kőmíves János	55	1848
Labancz Rózsa	37	1837
Langó Rósa	77	1846
Molnár Ferenc	20	1851
Nyilas József	65	1840
Ónozó József	42	1837
Ónozó Mátyás	38	1843
Ónozó Rósa	52	1843
Pál Éva	65	1849
Pálfi Dömötör	43	1839
Raj Katalin	55	1841
Süli Erzsébet	75	1839

Süli Ferenc	63	1840
Szabó Anna	54	1843
Szabó György	56	1840
Szarvák Anna	42	1837
Szemerédi Apolló	50	1838
Szömörédi Rósa	58	1840
Szűcs András	52	1845
Táborosi Katalin	86	1843
Tamás-István	50	1848
Tandari Rózsa	4	1837
Tari János	26	1843
Törköly Pál	53	1845
Újházi Ilona	4	1837
Zakhar Anna	58	1841
Zakhar Ilona	61	1842
Zakhar József	37	1838
Zakhar Rósa	53	1850
Zombori Istvány	82	1843
Zombori József	78	1840
Zombori Rózsa	41	1847
Dócz		
Bába Imre	50	1851
Báló Anna	32	1837
Báló Mátyás	70	1839
Barát József	66	1839
Barna János	74	1838
Égető János	48	1848
Égető Pál	74	1848
Gera Pál	54	1842
Gombi Mihály	58	1839
Káposzta Rósa	43	1848
Kasza Ágnes	45	1845
Mészáros Antal	19	1839
Palatinus Dömötör	53	1839
Szabó Anna	49	1842
Tápai Apolló	65	1849
Tápai István	45	1844
Tápai János	53	1849
Vastag Klára	64	1851
Zombori Albert	50	1839
Hantháza		
Baranyi Ágnes	62	1848

Búbos Mátyás	56	1848
Búbos Mihály	49	1850
Bús Örsébet	16	1837
Csúri Erzsébet	56	1842
Csúri Rósa	68	1848
Fekete Ilona	38	1840
Frank Ferenc	62	1850
Gyömbér János	42	1838
Gyömbér Rósa	50	1843
Kajtár Ágnes	43	1842
Kecskeméti Anna	51	1849
Kis Anna	60	1845
Kormányos Anna	53	1837
Kormányos György	52	1849
Kormányos Katalin	50	1848
Kósa Imre	68	1845
Kósa Kata	42	1840
Kósa Rósa	53	1841
Kovács Erzsébet	50	1846
Kovács Rósa	73	1837
Lendvai Erzsébet	55	1846
Magony Anna	25	1841
Máté Klára	50	1837
Pozsár Anna	46	1837
Szarvák Pál	43	1839
Szűcs Rózsa	47	1850
Tápai Ágnes	65	1845
Tószegi Rósa	62	1847
Török Ilona	65	1841
Sövényháza		
Csordás Márton	55	1850
Kabók Mihály	34	1839
Kocsis János	55	1850
Korom Katalin	50	1848
Lévai Rósa	55	1850
Varga Ilona	45	1848
Vastag Ferenc	43	1847
Vastag Pál	45	1845
Vastag Rósa	44	1839
Zimány Ágnes	43	1844
Szeged-Alsóváros		
Bartók Anna	1	1837

Bite Ilona	60	1837
Böröcz Ágnes	97	1837
Csúri Imre	35	1838
Farkas Katalin	82	1838
Farkas Trézsi	75	1839
Fazekas Anna	5	1840
Fodor Apolló	60	1842
Fodor János	50	1842
Gyömbér Péter	60	1843
Gyömbér Sándor	35	1843
Hegedűs Trézsi	86	1843
Kónya Mihály	83	1843
Kovács Anna	61	1844
Kovács Antal	18	1844
Kőműves Lukács	64	1845
Mák István	95	1845
Mészáros Ferenc	18	1845
Mihályfi Antal	76	1846
Nagy János	65	1847
Rósa Ferenc	64	1849
Rozsi Erzsébet	68	1850
Szabó Antal	54	1850
Tóth János	50	1851
Szeged-Belsőváros		
Szabó Erzsébet	37	1838
Tóth Ágnes	60	1843
Szeged		
Balogh Antal	75	1848
Botkai István	61	1842
Csombai István	60	1842
Fa Rósa	66	1845
Fekete József	60	1843
Juhász Károly	6	1848
Palatinus Trézsi	50	1839
Szili Anna	62	1845
Szeged-Felsőváros		
Ábrahám János	32	1838
Bába Mihál	77	1849
Balog Ferenc	63	1837
Bezdány András	48	1843
Bezdány Márton	72	1845

Czirok János	69	1837
Csombai Júlianna	33	1847
Feketű Sára	84	1843
Fenyvesi Anna	50	1849
Gera Rósa	77	1846
Gyömbér Imre	48	1848
Gyömbér Mihály	80	1843
Horváth Márta	39	1841
Kálmán Erzsébet	65	1838
Kertész László	85	1840
Kónya Apolló	75	1847
Körmöndi Antal	42	1842
Lendvai Katalin	86	1842
Nagy János	80	1837
Nyomtató József	84	1839
Parlagi Margit	96	1843
Retek Anna	73	1847
Sötét Sebestyén	72	1848
Szabó József	38	1841
Szanka Erzsébet	60	1850
Szél Katalin	73	1840
Szücs János	82	1845
Takács Antal	54	1843
Tandari Ilona	78	1845
Tápai Sára	60	1847
Tokári Kata	60	1842
Tót Antal	76	1846
Tót Borbála	64	1838
Tóth Anna	64	1839
Tóth Pál Anna	70	1842
Török Istvány	52	1847
Vácz Magdolna	61	1847
Vastag Anna	87	1840
Vebró Pál	77	1847
Zimány Ferenc	68	1844
Szeged Rókus város		
Balog András (kántor és tanító)	36	1840
Guba Antal	25	1848
Guba Trézsi	19	1848
Kakuszi György	15	1850
Tóth Ferenc	62	1844
Zákány Anna	88	1851

Ada

Asztalos Anna	50	1843
Balázs Trézsi	29	1846
Berki Pál	28	1847
Harangozó György	51	1842
Kerekes Erzsébet	60	1842
Kós Erzsébet	26	1840
Kováts Pál	35	1850
Lakatos Antal	50	1847
Tóth Veron	22	1841
Urats János	17	1840

Ányás

Ambrus Gáspár	72	1847
---------------	----	------

Baks

Harangozó Klára	62	1849
Pozsár István	71	1847

Csany

Ferenczi Apolló	52	1843
Nyomtató Mihály	84	1843
Török Lőrinc	62	1848

Csóka

Bótsó Gábor	80	1849
Rutsányi Emerencia	35	1849

Dorozsma

Böröcz Mihály	60	1841
Horváth István	77	1847
Kovács Kata	75	1843
Takács István	60	1843

Kecskemét

Bende József	80	1842
Kukora Magdolna	81	1839

Kisorosz

Bába Katalin	24	1840
Barta Anna	33	1846
Hajnal István	40	1840
Nyomtató Pál	37	1844
Szőllősi Ilona	44	1850
Szűcs Mihály	59	1851
Vastag Tóbiás	40	1845

Kistelek		
Gombos János	60	1845
Molnár Mihály	40	1844
Zákány József	58	1840
Zöldág András	68	1842
Kötörös		
Szabó István	56	1837
Majdán		
Horváth Rózsa	31	1845
Mitsik Erzsébet	65	1845
Tóth Ágnes	79	1849
Mindszent		
Kecskeméti Borbála	73	1846
Kocsis Erzsébet	85	1846
Mokrin		
Szőke Emília	2	1848
Pusztaszer		
Takó István	73	1849
Takó János	80	1846
Tamás Erzsébet	38	1848
Vetró Rósa	78	1847
Tápé		
Balogh Rósa	77	1846
Biacsi Ágnes	70	1842
Biacsi Rózsa	74	1837
Domokos Ágota	66	1842
Kajári János	60	1841
Kis Kata	58	1849
Terhes Erzsébet	46	1838
Török Klára	62	1846
Torda		
Ökrös Imre	27	1841
Verbicza		
Csanádi Rósa	24	1849
Gulácsi Imre	11	1840

(Forrás: A Szajáni Parochiális Egyháznak Halottas könyve II. kötet. A mellékletben a Szegeden, a szegedi tájon és a Szaján környéki falvakban születettek névjegyzékét közlöm. Az 1837–1851 között elhunytak származásáról a tanulmány elején adok teljes áttekintést.)

IRODALOM

BÁLINT Sándor

1970 Szaján. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei. II. évf. 3. sz. Újvidék 88-92.

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. MFMÉ 1974/75-2. Szeged

BESZÉDES Valéria

1976 Utószó. In.: Jávorfácska. Fél száz szajáni népmese. Életjel Könyvek 15. Szabadka, 117-164.

BOROVSKY Samu (szerk.)

1911 Torontál megye. Magyarország vármegyéi és városai Bp.

ERŐS Lajos

1993 Adalékok a Zrenjanini–Nagybecskereki Egyházmegye történetéhez. Kiadja a Kisoroszi Római Katolikus Plébániahivatal. Tóthfalu, Logos Grafikai Műhely.

FÉNYES Elek

1851 Magyarország geographiai szótára. Pesten.

HERRESBACHER Dénes

1926 A 120 éves Szaján. Subotica.

JUHÁSZ Antal

1989 A szegedi táj tanyái. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1982/83-2. Szeged

KÁLMÁNY Lajos

1882 Szeged népe. Temesköz népköltése. III. Aradon.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1973 Az anyagi kultúra alakulása néhány dél-alföldi (bánsági) magyar faluban. Népi Kultúra – Népi Társadalom VII. Bp. 291–326.

PÉTER László

1969 Kálmány-dokumentumok. Tiszatáj, XXIII. évf. 1105-1107.

TÓTH Ferenc

1975 Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánati népballadák élete. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék.

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Magánkiadás. Toronto.

Siedlungsethnographie, Bevölkerung und Gesellschaft von Szaján

ANTAL JUHÁSZ

Szaján ist ein von Ungarn bewohntes Dorf im Banatgebiet zwischen Theiß und Maros. Seit dem Friedensvertrag von Trianon gehört es zu Jugoslawien. In dem während der Türkenherrschaft entvölkerten Landstrich siedelte der Gutsbesitzer 1805 römisch-katholische ungarische Familien an. Die Angesiedelten waren vertraglich verpflichtete Tabakanbauer. Der Verfasser ermittelte aus den Kirchenbüchern des 19. Jahrhunderts den Herkunftsort der ersten Ansiedlerfamilien. Im Jahr 1848 sind die ungarischen Familien aus dem Ort geflüchtet, einige von ihnen kehrten auch nie wieder ins Dorf zurück. Als Ersatz für die geflüchteten Ungarn siedelte der Gutsherr 1851 Deutsche an, die aber wegen der ungünstigen Naturverhältnisse nach kurzer Zeit abwanderten. 1882 erkaufte die bislang gepachteten Feldstücke. Am Erkauf waren 447 Familien beteiligt, von denen jedoch 152 Familien nur einen Hausplatz kaufen konnten und somit Häusler bleiben mussten. Infolge des aufgenommenen hohen Kredits gerieten manche Familien in Schulden und waren gezwungen abzuwandern.

Der Verfasser beschreibt die Siedlungsstruktur des Dorfes (breite Straßen, große Grundstücke), die gesellschaftliche Gliederung sowie die Beziehungen der Ortsbewohner zu denen der benachbarten Dörfer am Ende des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts. Die mittellosen Bauern arbeiteten bei den serbischen Bauern des Nachbardorfes (Igyos) und auf dem in der Nähe liegenden Gut (Csóka), manche auch als Erdarbeiter (ung. kubikos) bei Straßenbau- und Kanalbauarbeiten.

Charakteristisch für die Bewohner von Szaján ist, dass sie (1) fleißige – im Vergleich zu den Bewohnern der umliegenden Dörfer – sehr zielstrebige und arbeitsfreudige Menschen sind, (2) dass in ihrer Wirtschaft der Viehhaltung eine wichtige Rolle zukam und (3) dass sie an ihrem römisch-katholischen Glauben und den von ihren Ahnen geerbten Sitten und Bräuchen bis heute zäh festhalten.

Die im Jahre 1900 noch um die 3000 liegende Einwohnerzahl des Dorfes nahm in den letzten fünfzig Jahren rapide ab. Der Grund dafür war vor allem die Abwanderung mancher Familien. Wegen Mangels an Arbeitsmöglichkeiten verließen den Ort vor allem junge Leute und Bewohner mittleren Alters, was zur Folge hatte, dass die Zahl der Eheschließungen und der Geburten in bedeutendem Maße zurückging.

A ház és a telek

POVEDÁK ISTVÁN

A telek

Mielőtt rátérnék a telek taglalására, néhány szót szükséges szólnom az utca-képről. Szaján, mint telepített falu, szigorú előírások, szabályok szerint épült fel. Ennek tudható be, hogy híján van keskeny, zegzugos utcáknak, útjai tágasak, jól áttekinthetők, rendezettek. Az aszfaltozott, vagy kockaköves út mellett mindkét oldalon árok húzódik, gyümölcsfákkal beültetve. A faluban mindenhol van járda. Az egyik legfeltűnőbb a szajáni utcaépben, hogy az épületek eresztét kivezetik hosszan, egészen az utcai árok fölé, hogy az esővíz oda tudjon lefolyni.

Szajánban a telkek különböznek mind méretükben, mind formájukban. A telek, vagy *háziföld* mérete fél holdtól egészen 3-4 holdig is terjedhetett.¹

A házak hagyományosan utcára néző homlokzattal épültek, ún. végházak. Ez a tendencia a 20. század első harmadában kezdett megbomlani, amikor megjelentek a fordított házak. „*Mostmá megforгатik a házakat, nem végházak vannak.*”

Forma terén két alaptípust fedezhetünk fel: a régebbi, soros beépítésű udvart és a szabálytalan, ám „kerített jellegű” udvart. Előbbi felépítése teljes mértékben megegyezik a Kárpát-medence számos pontján megtalálható, soros beépítésű portákkal: a lakóházakat a téglalap alakú telek egyik sarkában építették, homlokzattal az utcára. A lakóépület mögött eredetileg az istálló, majd pajta, dohánypajta, ólak, daráló, *kotárka* helyezkedtek el. A 19. század végén a Borovszky Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez készült kérdőív szerint a faluban ekkor a szoba – pitvar – szoba – kamra felépítésű házhoz csatlakozott az istálló; a házzal szemben, az utcafronttól kissé beljebb volt a pajta, mellette a dohány szárító és az istállóval nagyjából egy vonalban a kút. Ma ilyen megoldással nem találkozhatunk a faluban. A dohány szárító és a pajta a telek végében helyezkedik el.² Eredete kapcsolatba hozható a faluba a 19. század közepén betelepülő svábokkal, ugyanis körükben kedvelt és általánosan elterjedt volt e forma. Nyilvánvaló, hogy a falu magyar lakói már korábban ismerték a soros beépítést, de uralkodóvá e kölcsönhatás után válhatott. Napjainkban a faluban e beépítési mód tiszta formájával már csak elvétve találkozhatunk.

A házzal szemben, az utcafrontra – ritkán beljebb – majd mindenhol kiskonyhát, kisházat építettek, ezzel megjelent a párhuzamos beépítésű telek. Az újabb

¹ A legkisebbekkel Simonfalván találkozhatunk. A *porta* mérete itt csak 400 négyszöögöl.

² Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

épület a házra merőlegesen fekszik, homlokzata soha nem néz az utcafrontra, soha nem végház.³

A soros beépítési mód azonban már jóval a kiskonyhák megjelenése előtt, a kukoricagóré (*kotárka*) áthelyeződésével megbomolhatott. A *kotárkát* a faluban szinte mindenhol a házzal szemben, az istállóra merőlegesen építették fel. Nyilvánvaló, hogy célszerűségi okok vezethettek ide, mivel az összes épület egymás mögé helyezésével már túlságosan hosszúra nyúlhatott a ház. A *kotárka* új helyén kettős funkciót tölt be. Egyrészt tároló építmény, másrészt lezárja az udvar első, tisztább részét.⁴

Az udvar így két, jól elkülönülő részre bomlik: az első- és a hátsó udvarra, vagy *szűrűre*. Az első, vagy tiszta udvarba nem mehettek be az állatok, ezért e kettőt léckerítéssel, újabban dróthálóval választják el egymástól⁵. Az első udvar gyakran magába foglalja a virágos kertet is. Megfigyeltem, hogy a fordított házaknál ezzel gyakrabban találkozhatunk. Általában ezt is elkerítik még egy kerítéssel.

A *szűrűn* találhatók a jóságok és a számukra emelt ólak. Itt tárolják a takarmányt és itt vannak a *supák*, valamint a darálók is. Mindezek mögött fekszik a *háziföld*.

Szabálytalan beépítésű telkeket nagyrészt a falu azon részében találhatunk, ahol régebben (és ma is) a szegényebb rétegek éltek. Itt a legkisebb és a legrosszabb minőségű – szikes, leginkább csak menta termesztésére alkalmas – a föld. A szabálytalan beépítés oka a helyhiány, azaz kis területre kellett bezsúfolni az épületeket. Ezt csak úgy tudták elérni, hogy a soros elrendezést megbontották és a hátul lévő épületeket elforgatták, így létrehoztak egy olyan udvart, amely nagyjából körbekerített gazdasági épületekkel. Emellett az ólak egy része és a *kotárka* kikerült az épületsorból az udvar más részére, így az szabálytalan beépítésűvé vált.

A kerítés

Az épületekhez hasonlóan több helyen földből készültek a kerítések is. „*Oszlopokat állítottak, közé kétcolos deszkát tettek, azt addig verték, amíg meg nem állt.*” Ha így marad, az idő nagyon gyorsan kárt tett volna benne, ezért a kerítés tetejét lefedték. Kukoricaszárat eldaraboltak,⁶ összekeverték istállótrágyával, a tetejére *dudvát* tettek, arra pedig földet, hogy ne tudja szétvinni a szél. Évente kellett újítani. Ha utcafronton volt a kerítés, betapasztották sárral és lemeszelték. Szajánban a tapasztás és a meszelés női munka. Csak az utcai oldalon meszeltek, belül nem. A kerítést általában mindenki magának építette, nem hívtak hozzá falverő bandát. Ma már csak néhány áll belőlük. (1. kép)

³ Egyetlen esetben találkoztam mindössze azzal, hogy a kiskonyhának az utcára nézett az ablaka, de ez is utólagos kivágás volt, mivel az épület fordított alaprajzú.

⁴ A soros beépítési mód megbomlására enged következtetni a BOROVSKY-féle kérdőív közlése is, még ha ennek mára már nem is leljük nyomát.

⁵ Szajánban a két udvart a kerttől soha nem választották el vertfalú kerítéssel. Ennek megléte csak az utcafrontra korlátozódott.

⁶ Ezt a darabolt kukoricaszárat nevezték „*szarízik*”-nek.

1. kép. Vertfal kerítés, a tetején szárízik és szalma.

A vert falú kerítés kapui régebben deszkából voltak összerakva. Mára ezek szinte teljesen eltűntek az utcai frontról, ám a hátsó udvarban, a sertésólak lezárásánál még szép számmal megtalálhatók.

Ennél is kevesebb helyen találkozhatunk már a jóval kezdetlegesebb megoldású sövénykerítéssel, ami távolról úgy néz ki, mintha a kert egyszerűen bokrokkal lenne körbeültetve.

Említenünk kell a díszes, népi barokk jegyeit hordozó kapuoszlopokat, melyek az utcakép esztétikai megjelenését jelentősen ékeesebbé teszik. A telek elején, a nagykapu⁷ mellett állnak a néhol csúcsos, néhol boltíves, lépcsőzetes lezárású oszlopok. Utóbbi kettő megjelenésének – hangsúlyos vízszintes-, illetve függőleges tagolásának, szemöldökeinek – köszönhetően erősen klasszicizáló benyomást kelt. (2. kép)

Az 1960-as években terjedtek el a faluban az öntött vasbetonoszlopok, melyek főleg zöld és piros virágmotívumokat hordoznak magukon. (3. kép) Ezek már nem a népi építő specialisták termékei, ám annyira sok helyütt láthatók, hogy nem lehet megkerülni legalább említésüket, még ha giccsesnek is hatnak.

A ház építése

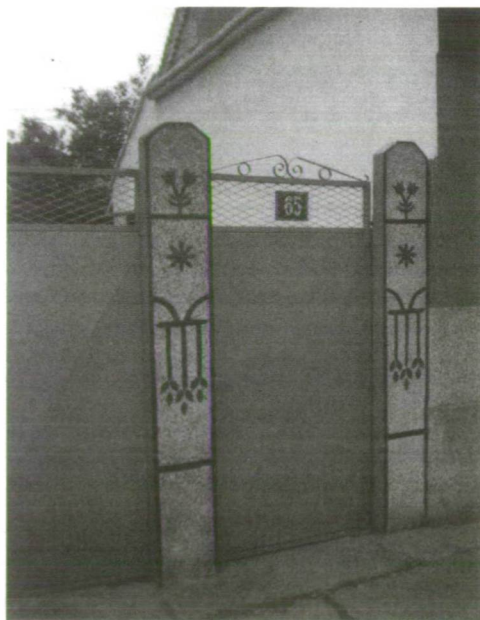
A térségben a 20. század első felében az épületek szinte kizárólag földből készültek, egészen az 1950-es évekig.⁸ Tavasszal kezdtek hozzá a munkához, mikor

⁷ Szajánban majd minden háznál találkozunk a kiskapu mellett nagykapuval is. A nagykaput akkorára építették/építik, hogy szekérrel, traktorral, nagyobb mezőgazdasági gépekkel be tudjanak hajtani rajta.

⁸ Szajánban tehát a térség más településeihez képest viszonylag korán eltűnt a vert fal. Máshol még az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején is működtek a falverő bandák. A földön kívül más építőanyagot már a BOROVSKY-féle kérdőpontokban sem említene. uo. 207.

2. kép. Fordított ház, téglából rakott, vaskos kapuoszlopokkal. A deszka nagy- és kiskaput az 1960-as években vaskapura cserélték. A Törköly család háza a Nagy utcán.

3. kép. Vasbeton kapuoszlopok, népies ízlésű festéssel.

még puha, nedves volt a föld. Mivel a szajáni talaj sok helyütt szikes, így gyakran már ősszel kihányták és az tavaszra, Szent György napra megpuhult a rakáson.⁹ Azt mondják, hogy egy ház felépítéséhez összesen 100 téglá kellett, amiből a keményt rakták.

A falverők általában helybéli specialisták voltak. Szajánban egy banda 9 főből állt. *„Ment kerekbe. Egy része földet hordott, hányt. Aztán vót az első tömös. Annak vót a legnehezebb. Utána jött a furkózás. Őlég nehéz munka vót. Mikor lement egy sor, jött a másik. Mentek kerekbe.”* Szükség volt 2-2 földhányóra, földpuhítóra, furkósra, tömőre és 1-1 igazítóra és talicskázóra. A fizetséget egyenlően osztották el, hiszen mindenki végezte a munkafolyamat minden egyes fázisát, hogy a terhek is egyenlők legyenek¹⁰. A falverők idénymunkások voltak, akik tavasztól aratásig, majd augusztustól ősz közepéig dolgoztak. A szajáni falverők a környező falvakba, olykor még a Bácskába is eljutottak.

Nem minden falverő volt azonban helyi építő specialista. Találkozhatunk olyan parasztemberrel is, aki csak saját magának épített vert falú házat. Bakó Ferenc írja egy szajáni sártetejű házról: *„A magyar nemzetiségű Mester család lakta, az 1950-es években Mester Mihály építette, aki nem volt ennek a munkának a mestere, csak ezt az egyet csinálta.”*¹¹

A munka kezdetén gödröt ástak. *„Kihányták onnét a földet egész az élőfődig, keveredett a sárga a feketével.”* Ennek lényege, hogy megtalálják azt a szilárd alapot, amire aztán emelhetik a falat. Ez legjobb esetben 1-2 méteres mélységet jelentett.

A falverés egyik legfontosabb eszköze a *furkó* vagy *tömő*. Szajánban azt, amelyiknek éles a vége, *tömőnek*, a kerek végű pedig *furkónak* nevezik.¹² A vert falat általában jobbnak tartják a téglafalnál. *„Nem rossz az. Nyáron hűvös, télen meleg. Ez a téglafal meg nyáron meleg, télen hideg. Vannak itt olyan falak, amik olyan kemények, mint a vasacél!”*

A legutolsó vert falú házat az 1970-es évek közepén építették Szajánban.

Visszaemlékező adatközlőim nem hallottak arról, hogy valamilyen rituális cselekvést végeztek volna a ház építésekor vagy elkészülte után.¹³ Mindössze arról tájékoztattak, hogy a fal sarkába kis üveget falaztak be, benne egy papírral, amire ráírták: ki, mikor építette a házat, s tettek mellé valamennyi aprópénzt. Törköly István írja könyvében, hogy mielőtt hozzákezdtek volna a hátsó fal építéséhez, egy magas oszlopra itallal telt üvegeket aggatott a gazda, s mikor elkészültek a fallal, leszedték és elfogyasztották a tartalmát ebéd vagy vacsora közben.¹⁴

A felépült, majd kiszáradt falakat sárral simára tapasztották, majd meszelték. Előbbi a férfiak dolga volt, női munka viszont még ma is a ház külsejének és bel-

⁹ A szikes talaj ugyanis nagyon kemény, nehéz volt megdolgozni.

¹⁰ Ez a gyakorlat eltér a BESZÉDES Valéria által ismertetettől (in. Beszédes 1991. 42.o.). Az általa vizsgált Martonoson az első tömös magasabb bért kapott, mint a többiek.

¹¹ BAKÓ Ferenc 1993. 445.

¹² Nem mindenütt különböztetik meg ilyen élesen, néhol az összes furkóféleséget tömőnek nevezik.

¹³ Ez szembetűnő, hiszen a falu népének hiedelemvilága még eleven.

¹⁴ TÖRKÖLY István 2000. 368.

sejének meszelése. A szajáni házak kívül fehérek, ritkábban sárgák voltak. Általában a fal alját elhúzták barnára vagy bordóra, ritkábban szürkére. Az 1970-1980-as években a házakat gyakran színes csempékkel borították be. Szerencsére a falu illetén kiszínesedése megállt azelőtt, hogy ízléstelen méreteket öltött volna.

Egészen az 1950-1960-as évekig kizárólag a nők végezték a ház belső és külső meszelését. Változást e téren a szakmát tanult szobafestők, „piktorok” falura való beszőrdése hozott.

A fődém

A házépítésben nemcsak a falverők vettek részt, hanem a lovak is: „*Nagy csapat szalmát összekevertek földdel, levizezték és addig gázoltatták a lóval, amég az sárré nem taposta. Aztán villával fölhánták a plafonra. Viklik vótak. Alul meg bevakolták.*” A saralást általában szajáni cigányok végezték.¹⁵ A vikli más néven „pólyásfödém”. „A fiókgerendákat vagy kivésték vagy pedig rászögeztek egy-egy léce, hogy az tarthassa a pólyásfödém léce, a viklifát. Ebbe helyezték azután a szalmából tekert vikliket. A legalkalmasabb a zabszalma volt.”¹⁶ A viklizés során a keresztgerendák között szalmába tekert, sárban megforgatott karókkal rakják be, sűrűn egymáshoz szorítva őket. Nagyobb arányú használata ellen hatott munkaigényessége, melyet még az is növelt, hogy a keresztgerendák oldalaiba vájatot kellett faragni, amibe a viklik illeszkedtek.¹⁷

A sártetejű ház

A Vajdaságban sokáig elterjedtek voltak a tetőszerkezet nélküli, ún. sártetejű házak. Ma már ennek sem találni nyomait, de Bakó Ferenc 1975-1976-os gyűjtőútja során megörökített két lakóházat, így ismertetni tudjuk. (4. kép)

Szerkezetileg a sártetejű ház lakrésze csak szobából és könyházból állt, ami mellé egyik esetben juhhodályt, másikon pedig istállót emeltek. A házak építési technikája, megoldásai teljesen megegyeznek az általam már ismertetettel. „Egy nagygerendára hat darab kisgerenda fekszik, ezeket nádból készült fődém takarja szalmával lesaralva, a legfelső rétegben lóganéjjal vegyített simító sár.”¹⁸

Bakó Ferenc megemlíti továbbá, hogy az ágasfás-szelemenés tetőszerkezet „korunkban a vajdasági népi építkezés terén már ritkaságnak számít, elmarad ugyan a sártetejű házból, ám annak mestergerendája és középoszlópa ugyanezt a funkciót teljesíti.”¹⁹

¹⁵ Amikor a plafonról kérdeztem, adatközlőim közül néhányan, mintha szégyellnék, mosolyogva mondták, hogy „*Hát, bizony az saralva van.*”

¹⁶ BESZÉDES Valéria. 1991. 145.

¹⁷ SZTRINKÓ István 1987. 78.

¹⁸ BAKÓ Ferenc 1993. 445 BAKÓ Ferenc megjegyezte, hogy a sártetejű házak tulajdonosai valószínűleg szégyellték ezt a megoldási formát, hasonlóan adatközlőimhez, akik a saralt tetőszerkezet említésekor viselkedtek hasonlóan.

¹⁹ BAKÓ Ferenc 1993. 449.

4. kép. Sártetejű ház, „putri” Simonfalván 1967-ben. Király János felvétele.

Összefoglalóan a sártetejű házakról megállapítja, hogy „ez a két vagy három-sejtű lakásforma az alföldi magyar ház egy változata, azzal az eltéréssel, hogy tetőszerkezete, ennél fogva padlása nincs, kéménye szabadon emelkedik ki a lapos tetőből. Földbe mélyített formája azt a következtetést engedi meg, hogy egyik részről a verem-típusú lakásból fejlődött ki, más részről pedig csupán a föld felszínére épített alföldi ház félbehagyott példánya, amit végül is nem fejeztek be, tetejének felrakása elmaradt. Ismereteink szerint elterjedése szűk körű: Padé-Padej, Szaján-Sajan, Milosevo a jelenkorban, Csóka és Törökkanizsa a múltban. Szerb pásztoroktól eredeztetése lehetséges, de valószínűbb, hogy magyar telepések, esetleg dohányosok nevéhez fűződik.”²⁰

Utóbbi megállapítással nem tudok teljes mértékben egyetérteni. Ha ugyanis a sártetejű házat kizárólag a Szeged környéki telepésekhez köthetnénk, akkor miért ilyen szűk körű az elterjedése? Miért jelenik meg a Vajdaság ezen részén ilyen kiemelkedően nagy számban, míg a szegedi nagytáj egyéb részein csak elvétve? Nem lehet csupán azzal magyarázni, hogy az ínséges körülmények hozták magukkal és ezért hagyták félbe, mivel ínséges körülmények máshol is voltak. Ott miért nem terjedt el? Szerintem figyelembe kellene vennünk egyéb befolyásoló tényezőket, interetnikus kölcsönhatások lehetőségét is. Bizonyítható, hogy a 19. században putrikban is laktak a betelepülők, s ezen épületekben megtalálható volt a *potos*, a középoszlop, ami viszont a szegedi kirajzás más területein nem jelent meg. Ha ez

²⁰ BAKÓ Ferenc 1993. 465.

így van, akkor nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a szerb etnikumnak is lehetett jelentős szerepe a sártetejű házak vajdasági elterjedésében.

A tetőszerkezet, tetőforma

Szajánban a házak eleinte nyeregtetők voltak, náddal fedve. A faluban kizárólag szarufás tetőszerkezettel találkoztam. A korábbi szelemenese szerkezetek nyomait ma már csak a gazdasági melléképületeknél lelhetjük fel. Adatközlőim szerint a második világháború előtt rohamos gyorsasággal elterjedt eleinte a kiscserép, idővel pedig a nagycserép alkalmazása. Már a Borovszky-féle kérdőpontok is említik a nád mellett a cserepet.²¹ Ma már nem találhatunk nádtetejű épületet a faluban.²² Néhány házon a nyeregtető végét ferde síkban megtörik. Ezek a csapott nyeregtetők szerkezeti változtatásokat nem tesznek szükségessé.

Az oromzat

A tetőt az utca felől lezáró oromzat döntően deszkából készült. Néhol az udvar felőli, külső szemlélők előtt elzárt részen még fellelhető a jóval olcsóbb, nádból készült házvég. (5. kép)

5. kép. Nádból készült házvég.

²¹ Kérdőpontok a BOROVSKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

²² A nád eltűnésében szerepe volt a természeti környezet változásának, az árterek és ezzel együtt a nád természetes táptalajának eltűnésének, ami a Tisza-szabályozás következménye.

Valószínű, hogy a 19. században még az utcai oromzatok is nádból készültek, ám napjainkra ezek teljesen eltűntek. A váltás folyamata az 1860-as években következhetett be, a fűrésztelepek bánsági megjelenését követően. Sajnos a pontos időt nem tudjuk megállapítani, mivel a faluban nincsenek keltezett deszkaoromzatok, de az biztos, hogy a folyamat 1880 előtt lezajlott. Ezt onnan tudjuk, hogy 1884-ben alapították Szaján lakóinak kérésére Telecska községet, ahova a kirajzó telepeselek magukkal vitték kultúrájukat, köztük a napsugaras oromzatokat és díszítési technikájukat²³.

A deszkaoromzatok két fő típusát találhatjuk meg Szajánban: az állóhézagos-, és a napsugaras oromzatot. Az állóhézagos oromzaton egy esetet kivéve nem találunk semmiféle díszítőelemet.²⁴

A napsugaras oromzatok három fajtáját találtuk meg a faluban. Közös bennük, hogy minden esetben felkelő/lenyugvó, fél Napot ábrázolnak. A legegyszerűbbeknél a háromszögletű oromzat tetején van a Nap, alatta állóhézagos oromzattal kombinálva. További díszítést a padlástér szellőzőnyílásai jelentenek. Ezek általában téglalap-, vagy lekerekített tetejű téglalap, illetve kör alakúak. Hullámos vonalvezetéssel díszítettek lehetnek továbbá az álló deszkák és a napsugarak találkozási pontjánál fekvő keresztlécék. (6. kép)

6. kép. Napsugaras oromzatú ház. Juhász Antal felvétele.

²³ BESZÉDES Valéria 1991. 54.

²⁴ Az említett házban további mértani díszítőelemek jelentek meg. Egy kicsi-, egy nagy-, és egy félbevágott rombusz egymásra helyezve, mintegy váza benyomását keltve.

Fejlettebb szinten a napsugár alatti részen kazetták is megjelenhetnek egy sávban, míg legvégül az egész oromzat kazettás beosztást kap. Ez esetben az állóhézag eltűnik és helyét újabb napsugárdíszek, illetve mértani elemek veszik át. Általános jelenség, hogy ilyenkor elmaradnak a padlásszellőző-nyílások. (7. kép) Ez a folyamat Szajánban is megfigyelhető, egy épületet kivéve, melynek középpontjába szervesen beillesztettek egy négyzet alakú szellőzőnyílást.

7. kép. Napsugaras, kazettás oromzatú ház. Juhász Antal felvétele.

Egyetlen esetben találkoztam olyan megoldással, hogy a ház padlásfeljárója az utcai oromzatról nyílt. A padlásfeljáró ajtaja miatt ez esetben álló deszkák találhatóak a napsugárdísz alatt. Minden deszkaoromzat közös vonása a díszítéstől függetlenül, hogy széles esővetővel készülnek. Csak végházakon találhatunk napsugaras díszítést, fordított házak jól látható oldalán nem. A szajáni deszkaoromzatokat padéi mesterek készítették. Innen hozattak minden asztalos és fa terméket. A padéi ácsok rendelés alapján dolgoztak, egyedi ízlést is kielégítettek.

A népi hiedelem azt tartotta, hogy a házvég napsugara megvédi a bennlakókat a gonosz lélek kísértésétől, rossz emberek szándékától.²⁵

²⁵ Tanulmányomnak nem feladata a napsugárdísz jelentésének értelmezése, mivel megtették ezt már jóval szakavatottabb kutatók, s közülük BÁLINT Sándor értelmezését tudom leginkább elfogadni. Hogy mégis szóba hozom a témát, annak az az oka, hogy a Vajdaság népi építészetéről szóló kötetben megjelent JUNG Károly BÁLINT Sándor értelmezését kiegészítő tanulmánya, melyhez néhány dolgot szükségesnek tartok hozzáfűzni. JUNG Károly is elfogadja BÁLINT Sándor nézetét, mely szerint a barokk

Vakolt oromfalak

A Vajdaságban a történeti stílusok közül a barokknak volt legnagyobb hatása. Ezt láthattuk a szajáni napsugaras oromzatoknál, és ez figyelhető meg a vakolt házvégeken, bár sokkal kevésbé díszesen jelenik meg a faluban, mint a környező településeken. Ez általában két okra vezethető vissza: vagy régebben sem volt jellemző a településre a barokk díszes megjelenési formája, vagy jellemző volt valamikor, de mára csak leegyszerűsödött formában létezik. Szajánra valószínűleg az utóbbi eset lehet igaz, kis kiegészítéssel. Ugyanis a faluban a 20. század első felében épült vakolt oromzatú házakon is a barokk formák emlékei lelhetők fel, márpedig a környező településeken ekkor még javában építették a díszesebb oromzatokat. Ez azt támasztja alá, hogy valószínűleg a faluban a díszes, érett népi barokk soha nem volt annyira elterjedt, mint pl. a közeli Adán, vagy Jázovón, bár vannak képi emlékek, melyek bizonyítják annak hajdani meglétét a településen²⁶. (8. kép) Nézetemet erősíti továbbá az a tény is, hogy nem telt még el annyi idő, hogy ezek a házak nyom nélkül eltűnjenek. Mindenképpen fenn kellett volna maradnia az íves párkányzattal koronázott oromfalaknak, ha valamikor széles körben elterjedtek lettek volna. Fontos továbbá, hogy a falu zöme kisparaszt és kis földű törpebirtokos, tehát nem volt pénzük a vakolatdíszítésre.

Mindazonáltal sok házon még így is élénk a plasztikai díszítés. A csúcsos záródás helyett félkörívet találunk, az íves párkányzatot pedig a háromszögű oromzat oldalának felezőpontjánál egy-egy kiugró téglát helyettesíti. Élénken díszítettek a padlás-szellőzőnyílások is ívelt keretekkel, lépcsőzetesen kiálló téglákkal. Gyakori díszítőelem az oromzaton továbbá a csillag, a monogram, az építés dátuma, a fecskeszárny és a korong. (9. kép)

Hangsúlyosak a homlokzati díszítések is. Igen erőteljesek az ablakokat keretező szemöldökök, valamint a fölöttük elhelyezkedő vízszintes tagolású peremek, melyek már a klasszicizmus formakincsének begyűrűzését jelzik a népi kultúrába. Barokk hatást tükröznek továbbá a homlokzati ajtók melletti pilaszterek.

---

szenháromságszobrok, valamint a szenháromság jelképül értelmezett háromszög, közepén az „isten-szemmel” került át a szegedi parasztházak homlokzatára, valószínűleg elhárító, védő funkcióval, ám kiegészíti azt saját következtetésével, melyet nem tudok elfogadni. JUNG Károly úgy véli, hogy „hívó emberként BÁLINT Sándor nem ment tovább a kérdés taglalásában, mert akkor a háromszög és a szem ábrázolásának kifejezetten profán és a kereszténység(en) is túlmutató adataira kellett volna utalnia. Ízlése ezt feltehetően nem engedte meg...”, majd továbbmegy az oromzat szimbolikájának elemzésében. Szerinte a napsugaras homlokzatok jelentős hányadán megtalálható rombusz-ábrázolás vulvát jelképez, mely szintén védő-, elhárító jelentést hordoz magában. Köztudomású, hogy BÁLINT Sándor hívó ember volt, ám nem tartom valószínűnek, hogy vallási alapon szelektálta volna a népi kultúra elemeit, s emiatt elhallgatott volna valamit. Bizonyítékul szolgál erre egész munkássága. Másrészt, miért nem képzelhető el az, hogy a rombusz egyszerűen csak egy mértani forma? Természetes dolog, hogy a nép szeretett és szeret díszíteni, de gondoljunk csak bele, hogy milyen díszítőmotívumokat lehet létrehozni deszkákból! Nem alkalmas sem domború, sem hajlított, ívelt formák kialakítására. Nyilvánvaló, hogy így csak függőleges-, vízszintes-, sugáralakú megoldások képzelhetők el. Ezek egyike a rombusz. Meggondolandó továbbá, hogy a szegedi nép a 19. században aktívan ismerte-e a rombusz ilyetén jelentését, továbbá, hogy az pont a katolicizmushoz oly erősen kötődő barokkban került-e be a népi kultúrába.

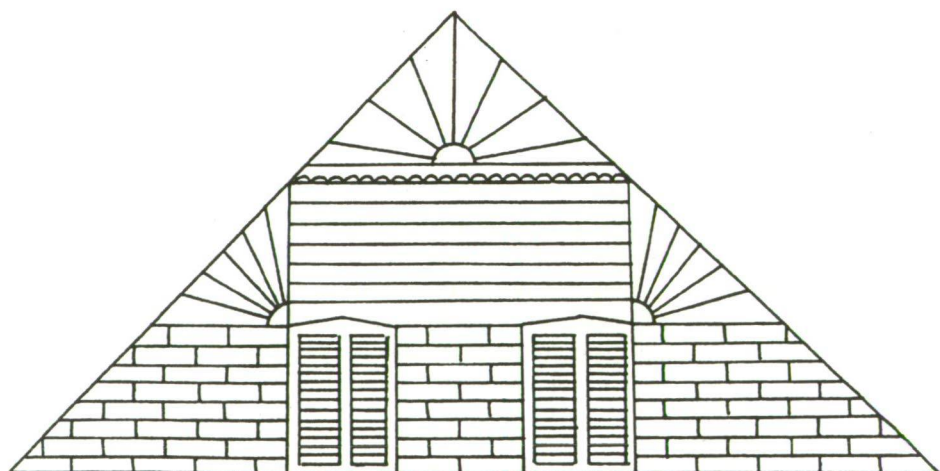
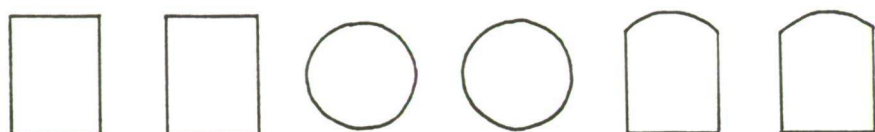
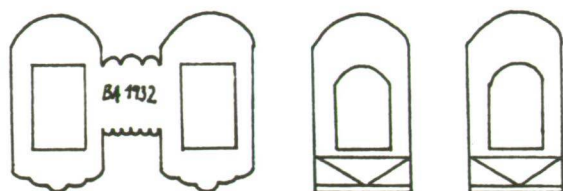
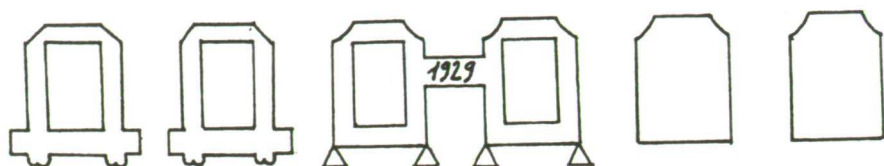
²⁶ TÖRKÖLY István 2000. 237.

8. kép. Törköly Ferenc Kermenýákon épült háza vakolt oromzattal.

9. kép. Díszes, vakolt oromzat, készült 1943-ban. Juhász Antal felvétele.

1. ábra. Fenn: jellegzetes padlás-szellőzőnyílások;
lenn: eklektikus jellegű deszkaoromzat

A már említett kérdőpontok szólnak arról, hogy a Szajáni házakon a következő díszítéseket alkalmazzák: „magyar korona, sárkány, recézés, nemzeti szín”.²⁷ A recézés itt nyilvánvalóan a napsugaras és a mértani díszítésű oromzatokra vonatkozik, a korona és a sárkány pedig valószínűleg a vakolt oromfalakon még ma is fellelhető, kisebb ornamentális ábrázolásokhoz lehetett hasonló.

A vakolt oromzatú házak közül külön ki kell emelnünk egyet, mely napsugaras oromdíszével egyedülálló az egész faluban. A napsugaras plasztikán kívül díszes a szellőzőnyílás keretezése is. Eredetileg valamilyen kisebb, korong formájú díszítőelem is lehetett az oromzaton, ám ez mára már lekopott. Látható továbbá, hogy régebben sárgás színű volt a vakolat. Hogy téglából készült, arra utal, hogy legkorábban az 1920-1930-as években épülhetett.

A padló

Adatközlőim szerint „*ritka embernek vót régen pallója, ma is alig. Régen föld vót.*” A deszkapadlót²⁸, ezen a fában szegény vidéken csak a módosabbak engedhették meg maguknak. De az anyagiak mellett oka volt ennek az is, hogy a deszkapadló gyorsan elrohad. A szoba földjét elegyengették, ledöngölték, majd ruhával felmázolták feketére. „*Hej, olyan büszkék vótak rá az asszonyok! Szép is vót az! És az nem vót hideg, mint ez a beton!*” A beton használata városi hatásra terjedt el a 20. század második felében.

A ház alaprajza

A hagyományos jellegű szajáni házak háromosztatúak. Kétosztatú házakat csak Bakó Ferenc tanulmányából ismerünk, ám ezek nyomát már nem találtuk. A fejlődés következő fokát a falu *Kermenység* nevű részén fedezhetjük fel. Az itt található szegényes épületek nagyon hasonlítanak alaprajzukban a sártetejű épületekhez, bár ezek már háromosztatúakká bővültek, az épület oldalirányú kiterjesztésével. A hagyományos, kétosztatú szoba – konyha beosztás kibővült egy kis előtérrel, ám az általam vizsgált és részletesen bemutatott épületnél használati funkciójában ez nem jelent meg. A szoba – konyha beosztást felváltotta a szoba – konyha – szoba, de gyakorlatilag az oldalt hozzáépített helyiség nem tölti be a konyha szerepét, hanem csak előszoba. A szoba melletti kisebb helyiség, tehát egyszerre konyha és lakóhelyiség is.

A szajáni házak többsége azonban nem ezt a fejlődési utat járta be. Valószínű, hogy már a letelepedéskor jelen volt a kétosztatú putrik mellett a háromsejtű épület is. A putrikról Törköly Jánosnál találhatunk leírást: „1849-ben valószínűleg már vert falú házikókat, putrikat²⁹ is építettek, ami akkori általános gyakorlat szerint úgy történt, hogy a közelben kiásott földből négy falat vertek föl. A két végfalat maga-

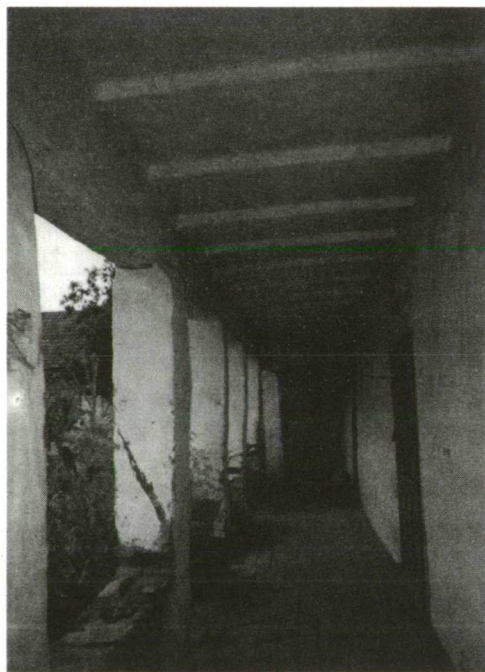
²⁷ Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

²⁸ A padló szó alatt megfigyeléseim szerint Szajánban kizárólag a deszkapadlót értik.

²⁹ A putrikról bővebben lásd a tetőszerkezetről szóló fejezetet.

sabbra és hegyesebbre verték. Egy fenyőrudat helyeztek a gerincre, kettőt pedig az ereszt táján. A tető oldalán két-két lécezt szegeztek a fenyőrudakhoz, majd a rudak végét összedrótozták. A rudak és lécek között náddal töltötték ki. A falveréskor keletkezett gödrökben baromfit és disznót neveltek. A putrinak eleinte nem volt sem ajtaja, sem ablaka. Az ajtó általában lópokróc lehetett, ablakként pedig egy kis nyílást hagytak a falban, és azt is befedték valamivel, ha rosszra fordult az időjárás.”³⁰ Elöl volt a szoba, mögötte a konyha, s ebből nyílt a hátsó szoba. A háznak eleinte egy bejárata volt, a konyhán keresztül és innen nyíltak a további helyiségek.

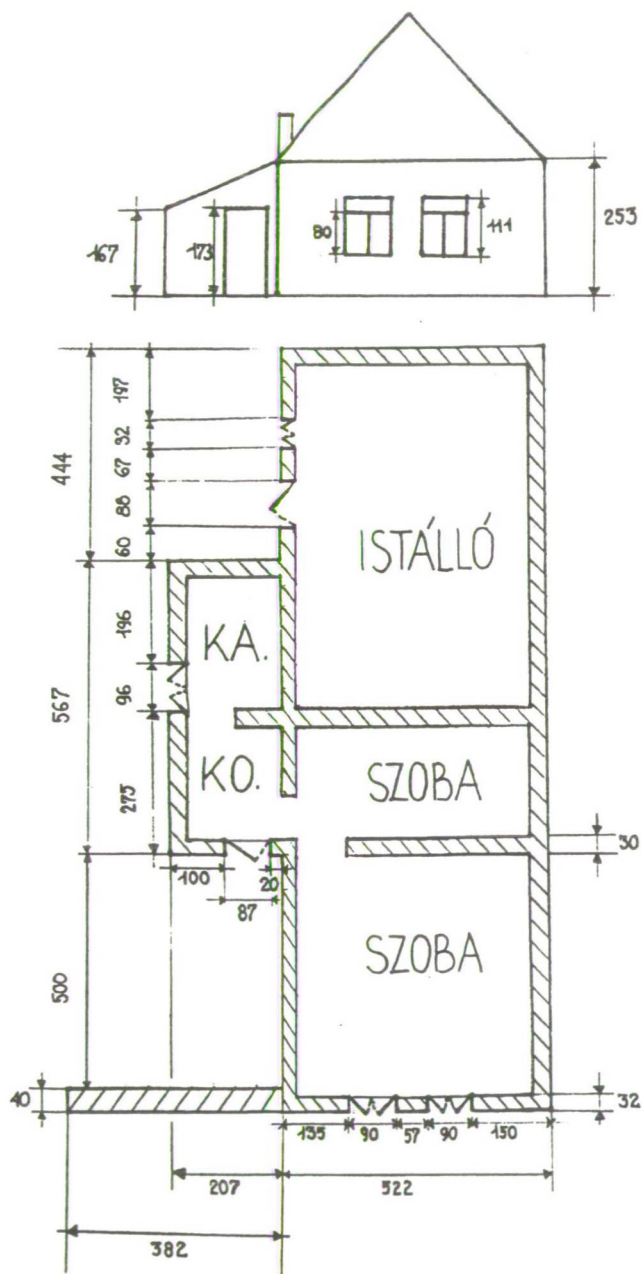
A ház udvari homlokzatához szinte mindenki tornácot épített, a szarufák meghosszabbításával. (10.kép) A tornác, vagy gang eleinte teljesen nyitott volt, majd lezárták az utcai végét egy ajtóval. A következő fázisban elkerítettek az utcai oldalon egy kisebb helyiséget szobának, majd a ház hátsó végében egyet kamrának, kiskonyhának. (11-12. kép) Az oszlopok köze idővel mellvédet kapott, végül teljesen befalazták, létrehozván így a teljesen zárt *gangot*, valamint átrendezvén a ház helyiségeinek alaprajzát. A folyamatot időpontokkal nem tudjuk datálni. Az viszont biztos, hogy a 19. század legvégén már fedettek voltak a gangok, mivel a Borovszky Samu által szerkesztett vármegye-monográfia néprajzi kérdőíve erről számol be.³¹

10. kép. Oszlopos tornác.

³⁰ TÖRKÖLY István. 2000. 31.

³¹ Kérdőpontok a BOROVSKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

2. ábra. Szaján, Szélmalom út 38. sz. ház utcai homlokzata és alaprajza.
Felmérte Povedák István 2000 júliusában.

11. kép. Ház udvari homlokzata.

12. kép. Utólagos bővítéssel épült kiskonyha.

A ház bejárata az udvarról nyílik az előszobába.³² Innen lehet bemenni a szobákba. Az utcára régebben egy szoba nézett, ez volt a tisztaszoba. Mögötte volt a pitvar, majd egy újabb szoba. Ma általában két szoba néz az utcára, melyek közül mindig a belső a tisztaszoba. Az előszobából sok esetben be lehet menni egy harmadik szobába is. Hátul van egy vagy két kiskonyha sparhelttel, fürdő, valamint több esetben műhely is. Az így, immár kétsorossá vált épület oldalán újra megjelenik a nyitott gang.

A lakóház mögött épültek a fentebb említett melléképületek.

Tüzelőberendezések

A faluban ma már nem található szabadkéményes ház. A legutolsó „füstölőkonyhát” 1997-ben bontotta el Vastag Pál. Általánosan elterjedt volt, sőt napjainkban újra megjelenik a „banyakemence”. Alakja szerint két fajtája ismeretes: a sarkoskemence és a kerekkemence. (13. kép)

13. kép. Banyakemence, deszka padkával.

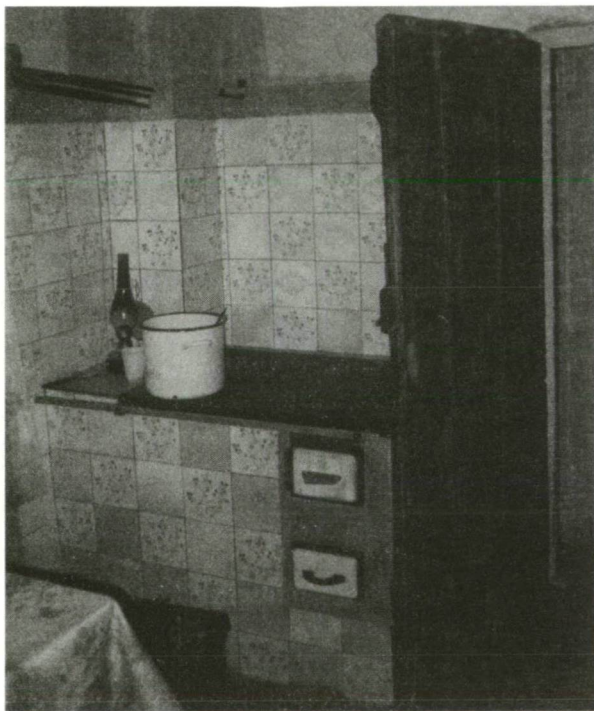
³² Több esetben az előszoba mögött van egy kiskonyha is, melynek szintén van ajtaja az udvarra.

A kemencéket *kemencemesterek* építették. Először megrakták a fenekét téglából úgy, hogy a fenéktégla kijebb legyen, mivel az feltüzesedve majd fűti a padkát is. Következő lépésként kocsikerekre madzaggal nádat kötöztek, vasból ráfot tettek rá, majd vagy „*sarat csináltak*”, azaz rozsszalmát megraktak sárral, elkezdték tekerni és letették „*hurka-formában*”, vagy kis fajta aprócserepeket kalapáccsal összetörtek vagy darabolták. (Három-négy szöget beleverték egy lécebe ezt dörzsölgették rajta amíg el nem lehetett roppantani.) „*Aztán a mester szépen raki sárba, utána beteríti olyan kenderzsákkal, aztán megint betapaszti szépen, aztán eltart az nyolcvan évig.*” A banyakemencét sárga agyagból készítették, amit a vályogostól hoztak, mert az „ragadósabb”.

Miután elkészült, lassú tűzön kellett kiégetni. „*Nyolc-tíz napon át minden nap kell bele egy kicsit. Ha nagy lángon égetnék, megrepedne és állandóan eresztené a füstöt használat közben, vagy egyszerűen összedőlne a sár.*” Olyan megoldással is találkozhatunk, hogy egy banyakemence egyszerre két szobát is melegít.

A banyakemencék ismételt megjelenésében jelentős szerepe van a szükségnek, és a balkáni-háborúk következtében fellépő gazdasági válságnak. „*Majd ha nem lesz gáz, még többet építenek!*” Előnye, hogy olcsóbb, mint a kályha.

A 20. század elejétől terjedt el a faluban a vályogból rakott *sparhelt*, azaz takaréktűzhely s a mai napig is használják a konyhában főző-, a lakóhelyiségben pedig fűtő alkalmatosságként. (14. kép) A szajáni *sparheltek* általában kétlatnisok,

14. kép. Takaréktűzhely, csempével kirakva.

egyszerre két edényt lehetett rájuk rakni. A tűzhely mellett van egy kisebb rész, gyufának, petróleumlámpának, melegen tartandó dolgoknak. A sparheltek ma már csempével vannak kirakva és körberakva. Célszerűen a sparhelt fölé a falra kisebb szárítót szerelnek.

Lakáshasználat

A kiskonyha megjelenésével döntően módosult az épületek használata, funkciója. A változás kétféle lehet. Ha legalább két generáció él együtt, akkor az idős szülők gyakran a kiskonyhában alszanak. Az újabb épületet ez esetben lehetne akár kisháznak is hívni, mivel nem egyszerűen csak az „alsókonyha” szerepét tölti be, hanem egy újabb lakóegység.

Más esetben a kiskonyha a család napi életének színhelyévé válik. Csak ide lehet bemenni cipőben. A házban csak reggel és este, valamint ünnepnapokon tartózkodtak, továbbá a tiszteletreméltó vendéget (plébánost, falu elöljáróit stb.) a tisztaszobában fogadták.

„A felső szobára, arra vigyáznak. Oda se légy nem mégy be, semmi. Itten elvégzik a piszkosabb munkákat. Van úgy, hogy azokba a tiszta szobákba nem mennek be soha, csak ha meghalnak.”

A kiskonyha mellé sok esetben alsó éléskamrát is építettek, ahol a zsírt, edényeket tárolták madzagra felfűzve. A disznóságok, füstölt húsok, szalonnák inkább a régi házban elhelyezkedő felső éléskamrában voltak elhelyezve, mivel az szellősebb, már eleve úgy volt építve, hogy levegőzhetett.

A kiskonyha megjelenése után tehát már nem pusztán tisztaszobáról beszélhetünk, hanem sokkal inkább „tisztházról”, aminek használata az ünnepi, jeles alkalmakra korlátozódik, míg a család mindennapjainak döntő részét a kiskonyhában tölti. A régi épületben találhatók az értékesebb, ünnepi dolgok, köztük az iratok, családi képek, lenn pedig a mindennapi élethez szükséges tárgyak.

Melléképületek

A melléképületek vályogból vagy deszkából, újabban, ha az anyagiak lehetővé teszik, téglából épülnek. A faluban relikturnak nevezhető óllal vagy tárolóépítménnyel nem találkozhatunk, ám a környező települések határában még fellelhető néhány boglya formájú gabonás, ami arra enged következtetni, hogy régebben Szajánban is voltak. A szajáni melléképületek teljes mértékben megegyeznek a déli Alföld más pontjain is fellelhető, hasonló funkciójú építményekkel. Sem szerkezeti megoldásukban, sem jellegükben nem mutatnak egyediséget.

Valamelyest kilóg a sorból a *kotárka* és a *supa*, mindkettő többfunkciós voltánál fogva.

A kotárka magyar nyelvterületen leginkább göré néven ismert kukoricatároló. Fő rendeltetése Szajánban is a kukorica tárolása, de hozzáépítésekkel funkciója jelentősen kibővült. „*Leeresztéssel*” megtoldva tárolók, sertés-, baromfiólak kerül-

nek alá³³. Van olyan megoldása is, mikor az egyik oldalon szalmát tárolnak alatta, a másik oldalon pedig ólak sorakoznak.³⁴

A *supa*³⁵ kifejezést gyakorlatilag mindenféle tároló helyiségre alkalmazzák. Supának nevezik a leeresztéssel megtöltött kotárkát is. (15. kép) A szó sokféle jelentését, tág értelmezését bizonyítja Horváth Sándor visszaemlékezőm alábbi közlése: „A nyári *supa* az, ahol az állatok esznek, abrakolnak. Van ott nekik egy *bazin*, amiből isznak.” Supa lehet továbbá a hosszanti épületben szervesen illeszkedő szín, valamint az ábrán látható, egyszerű, nyitott oldalú, szálas takarmánytároló. (16. kép)

15. kép. Supa: *kotárka*, disznóól és szín.

A ház mögött sorakozó tároló helyiségek és ólak közt sok helyen találkozhatunk pálinkafőzővel is.

Több helyen előfordul, hogy a kiskonyha is melléképület funkciót tölt be. Ez esetben nem lakó, hanem tároló helyiség. Gyakran kedvtelésből galambokat tartanak a kisház padlásterén - még olyankor is, ha laknak benne - és külön nyílást vágunk az épület homlokzatára a madaraknak.

³³ A jelenség természetesen nem Szajánra jellemző csak, megfigyelhető számos településen, ám itt a kotárka és a leeresztés akkora méreteket is elérhet, hogy traktorral is be tudnak állni alá.

³⁴ Törköly János házánál.

³⁵ A *supa* szó eredetéhez: „Ugyanazon az Udvaron Marháknak valo Istállók, Olak, Sopok.” Német eredetű szó, többszörös átvétellel került a magyar nyelvbe. A magyar nyelvterületen előfordul még *sopa*, *sopp*, *sup* alakban is. Eredeti alakja: *schopf*, *schoppa*, *schupp* „Szín, nyitott csüre, kocsiszín, baromfiól” jelentésű. Szajánban a kifejezést tehát valószínűleg a 19. században beköltöző német telepek honosították meg. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára III. Bp. 1976. 573.

16. kép. Takarmánytároló. (A névvel nem jelölt képek a szerző felvételei.)

Szajánban még sok háznál tartanak szarvasmarhát, így természetesen majdnem mindenhol van istálló is. A hagyományosan kétvégjászlás, ugyancsak vert falú istállók vagy a hátsó udvarban fekszenek az épületre merőlegesen, vagy az épület hosszában. Eltér a falu legnagyobb gazdájának, Törköly Jánosnak az istállója, mely már nagyüzemi méreteket ölt.

A kút

A telek elengedhetetlen tartozéka a kút. Régen minden háznál volt. „*Ha valaki épített házat, első vót a kút.*” Készítéséhez nem volt szükség mesterre, maguk a háziak ásták. „*Jó nagy kereket ki kellett ásni, lemenni egész a vízig, azt mikor leértünk, csináltunk deszkából ilyen rovást, azt arra ráépítettük a kutat, felraktuk a téglát. Csak soká kellett abból fölhúzni a homokot, vizet.*” A 19. század legvégén a faluban gémes- és kávas is kutak is voltak³⁶, ám ezek mára már eltűntek és átadták helyüket a kerekes kutaknak.

Összegzés

Szaján tipikus vajdasági falu. Magán viseli a szegedi nagytáj népi építészetének jellemzőit, valamint a térségben élő más nemzetiségekkel és a bevándorló német lakossággal való érintkezés nyomait.

³⁶ Kérdőpontok a BOROVSZKY Samu szerkesztette vármegye-monográfia néprajzi részéhez. Néprajzi Múzeum EA 5682. 207.

A szajáni házak a hagyományos soros építkezés szerint épültek egészen a kiskonyha megjelenéséig. A faluban minden épület, még a kerítés is földből készült. A szajáni falverő bandák híresek voltak hozzáértésükről még a Bácskában is.

A 19 században terjedhetett el a faluban a kétosztatú, tetőszerkezet nélküli, sártetejű ház, melynek utolsó példányai az 1980-as évekre tűntek el. Később gyorsan tért hódított a háromosztatú ház, mely a német betelepülők hatására hosszan elnyúlik hátrafelé. A házakon megjelent a gang, amit lassanként teljesen beépítettek, ezzel kétsorossá vált az épület.

Ma már majdnem mindenhol találunk kiskonyhát az udvaron. Általában ez is lakóépület. Vagy az idős szülők élnek itt, vagy az egész család itt tölti mindennapjait és a nagyházba nem mennek be, csak ünnepnapokon.

A falu népi építészetére gyakorolt hatását tekintve kiemelkedő a korstílusok közül a barokk. Ez jelenik meg a vakolt oromzatokon, valamint a napsugaras oromzatokon is, amit még Szegedről hoztak magukkal a falu első lakosai. Figyelemre méltóak a falu díszes kapuoszlopai is.

A melléképületek közül ki kell emelnünk a kotárkát és a supát. Mindkettő több funkciós építmény. A kotárka a Maros mentén és a déli Tisza-melléken elterjedt kifejezés, a magyar nyelvterület más részein kukoricatároló góré néven ismeretes. Szajánban kibővült és takarmányt, állatokat is tartanak alatta. Supának neveznek mindenféle tároló építményt.

Adatközlők

Bodri István (19), Horváth Sándor (1913), Keszei Ferenc (1935), Sebők István (1936), Törköly János (196), Törköly Pál (1926), Vidács Annus (1950)

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

1993 A sártetejű ház. Archaikus építmények a Vajdaságban. Ethnographia CIV. (1993) 2. 443-467.

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. MFMÉ 1974/75-2. Szeged, 1976. 258-260.

BESZÉDES Valéria

1991/a A ház: a lakóház szókincse. Szabadka

1991/b A napsugárdíszes oromzatú házak Vajdaságban. in. Harkai I. - Balassa M. I. 1991. 53-70.

BOROVSKY Samu

1909 Bács-Bodrog vármegye. Budapest, I-II.

HARKAI Imre - BALASSA M. Iván (szerk.)

1991 A Vajdaság népi építésze. Szentendre

JUNG Károly

1991 A napsugárdíszes oromfalakról. In. Harkai I. - Balassa M. I. 1991. 71-74.

SZTRINKÓ István

1987 Népi építészet a Duna-Tisza közén. Debrecen

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Magánkiadás. Toronto

Haus und Hof (Bäuerliche Bauweise in Szaján)

ISTVÁN POVEDÁK

Ziel der Arbeit ist die Beschreibung der bäuerlichen Bauweise in Szaján. Eingangs beschäftigt sich der Verfasser mit dem Grundstück und dessen Gliederung. Er beschreibt die für Szaján charakteristische Einreihen-Gliederung der Grundstücke („Zeilengrundstücke“) und den – mehr für die ärmeren Familien charakteristischen – eingefriedeten Hof. Ausführlich wird die Errichtung von Zäunen aus Erde beschrieben.

Als Baustoff des Bauernhauses diente am häufigsten die Erde selbst, die zwischen eine Bretterverschalung gestampft wurde. Die Häuser mit gestampften Wänden (und Mauern) aus Erde wurden von Gruppen mit 9-10 Gelegenheitsarbeitern (sog. „Banden“) gebaut, die ausschließlich für diese Arbeit angeworben wurden. In der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts verbreitete sich beim Hausbau die Verwendung von Lehmziegeln.

Die Bauernhäuser sind traditionell Dreiraum-Häuser, Zweiraum-Häuser gibt es heute keine mehr. Der Verfasser behandelt auch die (zeitliche) Entwicklung des Grundrisses der Bauernhäuser und auch das Zubauen des ursprünglich offenen (Lauben) Ganges (ung. tornác). Arme Bauern errichteten sich eine einfache Hütte (ung. putri) mit Lehm Dach. Die letzten Häuser dieser Art gab es noch bis zu den 1970er Jahren.

Im Dorf findet man auch heute noch Häuser mit Dachgiebeln, die mit Brettern bekleidet und einem Sonnenstrahlen-Motiv verziert sind; es gibt aber auch Häuser mit schön verputztem Dachgiebel. Der Verfasser geht auch auf die Deutung des Sonnenstrahlen-Motivs ein.

Die „guten Stuben“ in Szaján zeigen eine parallele Anordnung der Einrichtung. Eine Besonderheit in der Stube ist der in fünf Sprachen bestickte „Wandschoner“ (Wandbehang).

Im Dorf sind heute keine Häuser mehr mit offener Feuerstätte (Rauchstubenhäuser) zu finden, dagegen erschienen neuerdings wieder die „Haubenöfen“ (ung. banya- o. boglyakemence), was durch die Wirtschaftskrise während der Balkankriege zu erklären ist. Heutzutage funktionieren die kleinen Küchen als „Kleinhaus“. Hier verbringt die Familie ihr tägliches Leben, oft wohnen auch die „alten Eltern“ hier. Abschließend beschreibt der Verfasser die Wirtschaftsbauten des Hofes und deren Funktion.

A székfűvirág (kamilla) gyűjtése, termesztése és szárítása

BÉKÉSI BERNADETT

Szaján életében a kamilla vagy ahogy még erre felé nevezik: a *székfűvirág*, *székvirág* mindig is jelentős szerepet töltött be és a faluval való alaposabb ismerkedés során lépten-nyomon előkerül a szajáni emberek kamillához fűződő sajátos viszonya.

A kamilla (*Chamomilla recutita*, *Matricaria chamomilla*) vagy orvosi székfű fészkesvirágzatú, egyéves, ősszel kelő és áttelelő, jellegzetes illatú lágyszárú növény.¹ Talán a legszelesebb körben ismert gyógynövény, s ezt régi és népi neveink hosszú sora is bizonyítja: nemes székfű, anyafű, *kamillópipitér*, *katóka*, *marmancs*, *mátrafű*, *mezei kapor*, *perefű*, *szentistvánpipitér*, *széksaláta*, teafű,² nádramátra³. Eredetileg Dél- és Kelet-Európában őshonos, de évszázadok óta ismerik egész Európában. Meghonosították Észak-Amerikában és megtalálható Euráziában, Marokkóban és a Kanári-szigeteken is.⁴ Már az ókortól ismerik és használják.⁵ Az egyik legkedveltebb és legáltalánosabban használt gyógynövény, háziszer. Felhasználása sokoldalú. A virágdrog számos teakeverék, kivonat és tinktúra alkotója. Forrázással készült teája görcsoldó, szélhajtó, emésztést serkentő és gyulladáscsökkentő hatású, s meghűlés esetén mint izzasztó, toroköblítő tea ajánlott. Külsőleg szemborogató, valamint fogínyerősítő, sebgyógyulást elősegítő hatású. Illóolaját a gyógyszeripar gyulladásgátló készítmények, a kozmetikai ipar bőrápolószerek előállítására használja. Az azulén kamillakenőcs nehezen gyógyuló sebek, visszeres lábszárfekély, ekcémás felületek kezelésére jó hatással alkalmazható. Olajos készítményei elsőfokú égési sebek, felfekvések kezelésére is alkalmasak lehetnek.⁶

A kamilla gyakori utak, kanálisok, gödrök mentén, parlagokon,⁷ szántóföldeken, valamint kertekben, erdei tisztásokon, mezőkön is megél,⁸ de leginkább szikeseken, terméketlen talajokon fordul elő nagy mennyiségben.⁹ Mivel Szaján területének jelentős hányadát, talajának 60%-át a szikes talaj (annak is két fajtája: a szolonosák és a szolonyec)¹⁰ tette ki, a kamilla is elmaradhatatlan velejárója volt e tájnak. A vadon nőtt kamilla szedésével majdnem minden háznál foglalkoztak, s az összegyűjtött kamillát megszáritva értékesítették vagy pedig zölden a virágszáritók-

¹ A KAMILLA 1979. 7.

² PECHATSCHKE, JOHANNES 1993. 9.

³ A KAMILLA 1979. 5.

⁴ PECHATSCHKE, JOHANNES 1993. 10.

⁵ A KAMILLA 1979. 62.

⁶ DR. SVÁB JÁNOSNÉ 1997.361.

⁷ TÖRKÖLY ISTVÁN 2000. 335.

⁸ PECHATSCHKE, JOHANNES 1993. 9.

⁹ TÖRKÖLY ISTVÁN 2000. 335.

¹⁰ TÖRKÖLY ISTVÁN 2000. 334.

ba adták. Ez volt az első pénzforrás tavasszal, amit a föld adott. De nemcsak a kamilla gyűjtögetésével foglalkozók megélhetéséhez nyújtott segítséget a szikvirág, hanem azok számára is, akik a kamillaszáritókban vagy ahogy Szajánban nevezték: *gyárakban*, *virággyárakban* dolgoztak. A székfű idővel azonban a vegyszer használatára, a szikes talajok feltörése és a mélyszántás következtében már csak kisebb mértékben termett, s terem meg, a *virággyárak* is megszűntek, s a kamilla gyűjtögetését felváltotta a termelése. A kamilla tehát nem tűnt el a falu életéből, de szerepe jelentősen módosult. A továbbiakban ezt a változást szeretném végigkísérni, vagyis megrajzolni a székfű múltját és jelenét.

Említettem, Szajánban sok volt a szikes föld. A szikes talaj szórványosan, foltokban a határ majdnem minden részén előfordult, s így búza között, vetésekben gyakran megtalálható volt a *székfűvirág*. Voltak, akik külön szántóföld-parcellákat hagytak meg a székfű számára.¹¹ Főként a legszikesebb részeken, a falu északi, északkeleti részén volt nagyon sok *virág*, úgymondták, hogyha valaki ledobott 1 dinárt, az nem tudott leesni a földre, hanem ráesett a kamillára. A határban megtermő kamillát azonban őrizni kellett a tolvaj kezek elől, sokan csöszt fogadtak. A kamillát virágzásakor, az időjárástól függően, májusban, júniusban gyűjtötték. Különleges szedőfésűvel – melyet *kaparónak* neveznek – szedték oly módon, hogy a lapátszerű eszközt elhúzták a virág fölött, s a fogazat között, a lapátban bennmaradt a virágzat, melyet zsákba öntöttek. Előfordult az is, hogy kézzel szedték a virágot. Az így szedett kamilla értékesebb volt, hisz abban egyáltalán nem volt gaz. A leszedett kamillát a padláson (esetleg a kemencében) megszáritották, vagy zölden valamelyik *virágszáritóba* adták. A *virággyárak* bármilyen mennyiségű zöld virágot átvettek, 1-2 kg-tól a papírszákokkal telerakott kocsikig. Voltak külön a kamillavirág felvásárlására fogadott emberek, ún. *precentesek*, akik lovas kocsikkal járták a határt, s felvásárolták a zöld virágot. Miután lemérték a kamillát, a helyszínen ki is fizették az árát saját forgótókéjükből vagy a *virággyárak* tulajdonosától kapott összegből. Persze ki-ki maga is beszállíthatta a leszedett kamillát, s ilyenkor az átvevő mérte le és fizette ki. A kamilla szedéséből adódó kenyérkereseti lehetőséghez minden szajáni könnyen hozzáférhetett, s néhány hónapra elegendő kereseti forrást jelentett.

A kamilla nemcsak a virág gyűjtögetésével foglalkozóknak nyújtott segítséget a megélhetésben, hanem azoknak is, akik a *kamillaszáritókban* dolgoztak. Szajánban három száritó is működött az 1920-as és 1950-es évek között: a *Buki* vagy a Messinger-féle virágszáritó a *Szabók utcája* sarkán, Kabók József száritója a főutcán és Müntz Márton (*Zsidó Marci*) kamillaszáritója.

Messinger Hugó nagyikikindai kereskedő már az I. világháború táján elkezdte a leszedett kamillavirág felvásárlását, s száritás céljára kibérelte a falu nagyobb padlásait. Majd a háború befejezése után két hosszú, cseréptetővel fedett *supát* emelt, melyek oldalát beleceztette.¹² Ezen 70 m hosszú, 7-8 m széles *supák* belsejében 1,5 m²-es beosztásban faoszlopok álltak, s ezeken egymás fölé rakható szitákon

¹¹ ISTVÁN IMRE 1956. 87.

¹² ISTVÁN IMRE 1956. 87.

szárították a kamillát. 1928-ban egyik *supája* végébe már egy kemencét épített,¹³ majd később több kemencével¹⁴ is bővítette ezen épületét, s a *supa* kemencék fölötti részét le is padlásoltatta. Mindkét *supa* oldalát pedig bedeszkáztatta. Az egyik *supa* végében, az utca felőliben álltak tehát a kamilla szárítását szolgáló kemencék, s ebben a *supában* történt a kamilla rostálása, szárítása, válogatása. A vele párhuzamosan elhelyezkedő lepadlásolatlan *supában* pedig a kamilla csomagolására szolgáló ládákat állították (szögelték) össze, valamint itt is szárítottak virágot, de nem kemencével, hanem ahogy korábban: egymásra rakható szitákon a beáramló meleg levegővel. A nagyon szép virágot szárították így, illetve akkor alkalmazták ezt a módszert, amikor már kevés volt a kamilla és nem akarták a kemencéket befűteni.

Messinger Hugo kamillaszáritója, az ún. *supa* 2000 nyarán. (Juhász Antal felvétele)

A *supákat* füves udvar övezte, melyet rendszeresen kaszáltak, rendben tartottak. A *gyár* munkásai gyakran reggeliztek, ebédelték a fűvön. Adatközlőim elmondása szerint a *gyár* munkásainak létszáma 100 körül mozgott (Törköly István szerint földényben 250-300 embert is foglalkoztatott)¹⁵, s nemcsak szajániak, hanem *hőgyösi* (tiszahegyesei) szerbek is dolgoztak a *gyárban* (40-50 szerb lány). Ha elbocsátás volt, akkor a *hőgyösieket* bocsátották el először, illetve ha kevesebb munka volt, akkor csak szajániakat vettek fel.

¹³ ISTVÁN IMRE 1956. 83.

¹⁴ Adatközlőim véleménye a kemencék számát illetően nem egyezik. Egyesek szerint kettő, mások szerint három vagy négy kemence létezett, míg Törköly István hét kemencét említ.

¹⁵ TÖRKÖLY ISTVÁN 2000. 351.

A virággyárban egykor nagy értékű munka folyt, a kamilla teljes feldolgozása itt történt. A falusiak vagy a *precentesek* által behozott virágot legtöbbször a munkavezető vette át, bár az is előfordult, hogy maga a tulajdonos, Messinger volt az átvevő. A kamillát lemérték, kifizették, majd kiöntögették a zsákokból, hogy ne melegegjen össze. Ezután következhetett a kamilla gáztól való megtisztítása: a *restálás* és a lengőzés. A *restálás* kézi hajtású nagyrostákkal¹⁶ történt. Kassal hordták a férfiak a kamillát a rostába, a rostálást pedig lányok végezték. E művelethez azonban több személy is kellett. Míg az egyik személy hajtotta, a másik széken vagy ládán állva átdörgölte a kamillát a rostán és kidobálta a gázt, egy harmadik személy pedig a tiszta kamillát kihúzta a rosta aljáról. A rostálásnál kihullott fehér virágszirmokat később a csomagolásnál felhasználták. A kamilla gáztól való megtisztítását szolgálta a lengőzés is. Egy gerendára felkötött 6-7 mm-es lyuknagyságú szitát ide-oda húzogattak, melyen a gaz fennmaradt, a kamilla pedig átesett a lyukon. Miután a virágot a nagyja gáztól megszabadították, következhetett a szárítás. A virágot ponyvába kötve csigán húzták fel a padlásra szárítani, s a szárítást férfiak végezték. A virág a kemence fűtötte csőrendszeren keresztül érkező meleg levegő hatására száradt meg, s a szárító férfiak forgatták, igazgatták a kamillát, hogy meg ne égjen. A kemencét hasábfával (tölgy, bükk) fűtötték, s nagyon fontos volt a megfelelő hőmérséklet beállítása. Ha a kellő hőmérsékletet túlhaladták, akkor a padláson lévő kis ablakokat, szellőzőnyílásokat kinyitották és keresztirányban csínáltak, majd a kellő hőfokot ismét beállították. Miután megszáradt a kamillavirág, lehetett válogatni. Az utca felőli *supában* hosszú padokon, asztaloknál ülve lányok, asszonyok válogatták a virágot. A fiatalabb lányok (tizenévesek) kiöntözték az asztalra a kamillavirágot, melyet a válogató lányok, asszonyok elterítettek maguk előtt, s a *kikapkodták* belőle a még meglévő gázt, melyet egy kis papírdobozba raktak, s a tiszta kamillát pedig behúzták az előttük lévő ládába. Este mindig lemérték, ki mennyit válogatott, s ez alapján kapták a *válogatók* hetente a fizetésüket, míg a *gyár* többi dolgozóit: a fűtő, a szárítók, a rostások napszámot kaptak. Keresetük az akkori viszonyok között jó pénz volt. A mérést, a naponta kiválogatott kamilla lemérését a munkavezető végezte, aki ellenőrizte a lányokat válogatás közben, nézte, hogy van-e gaz a kiválogatott virág között. Ha talált, akkor újra kellett válogatni. Ellenőrző szerepet töltött be a „nagysága” és egy „munkafigyelő” is. A nagysága, a tulajdonos felesége minden nap autóval járt Kikindáról a gyárba, s az utca felőli *supában* lévő kis irodájában írogatott, számolt, s figyelte, hogyan dolgoznak az alkalmazottak. A „munkafigyelő” asszony volt, aki föl-alá járkált a *supában*, s figyelte, ki hogyan dolgozik. Ha valaki elbóbiskolt, azt vizes seprűvel szemén csapta, vagy ha sokat beszélgettek a lányok, akkor szétültette őket, egy magyar lány mellé egy szerb lányt ültetett. A szétültetés azonban sokszor nem volt hatásos, mert a lányok muto-gatással érintkeztek egymással. A munka jó hangulatban folyt, válogatás közben énekeltek¹⁷ és mesélésre is sor került. A kiválogatott virágokat a lányok, asszonyok ún. 100-as ládába csomagolták, melyeket előzőleg kék papírral béleltek ki. Egy

¹⁶ Az adatközlői vélemények itt is eltérnek: 3-4-5 rostáról tesznek említést.

¹⁷ A szerb lányok nem énekeltek, csak hallgatták a dalokat, nótákat.

100-as ládába 50 kg virág fért. A virágot beleöntötték a ládába, összeigazgatták, tenyérrel lenyomkodták, s a tetejére szép virágot tettek és meghintették a korábban félretett fehér virágszirmokkal, majd ráhajtották a kék papírt, s végül a férfiak leszögelték a ládákat. Arra mindig nagyon ügyeltek, hogy a ládába ugyanakkora mennyiségű kamilla kerüljön. A ládába csomagolt szárított kamillavirágot több helyre is szállították, leggyakrabban Svájcba, Újvidékre (Novi Sad), de a szajáni kamilla eljutott Angliába, s Amerikába is.

A gyár április végétől, május elejétől¹⁸ júliusig adott munkát a lányoknak, asszonyoknak, s a jóval kevesebb számú férfinak. Néhány évben, az 1940-es évek első felében pedig ősszel, sőt télen is működött a gyár, ugyanis vöröshagymát, sárgarépat, s más zöldségeket szárítottak. Az 1950-es években pedig mentával és korianderrel is próbálkoztak. 1956-ban a gyár a földművesszövetkezet tulajdonába került, s ettől kezdve számítható a felületes és szakszerűtlen irányítás,¹⁹ majd – adatközlői vélemények szerint – az 1950-es évek végén szűnt meg a működése.

A falu másik jelentős virágszáritója a Kabók-féle kamillaszáritó volt. Idősebb Kabók József létesítette saját portáján sógorával, Setét Györggyel társulva. Bár később jött létre, mint a *Buki*, s eredetileg komlószáritónak épült, már létrejöttékor, 1927-ben kemencés száritóként üzemelt. Eleinte egy kemencével dolgozott és 24 óra alatt 250 kg száraz virágot termelt, majd még két kemence épült, és a teljesítőképesség így 750 kg-ra emelkedett.²⁰ A Kabók-féle virággyárban tehát kevesebb kemence működött, mint a *Bukiban*, s az épület alakja, mérete is különbözött Messinger száritójától. Ez a száritó ugyanis jóval kisebb volt, s az épület L-alakot formált, bár felépítése megegyezett a *Bukiéval*. Kevesebben is dolgoztak ezen gyárban, kb. 30-40 embert foglalkoztattak, s csak szajániakat. Itt is szorgos, értékes munka folyt, s a munkafolyamatok, a kamilla feldolgozásának menete megegyezett a korábban felvázoltakkal. A ládába csomagolt száraz kamillavirágot Újvidékre szállították. Ez a száritó is májustól júliusig működött, de néhány évben, amikor a kamillán kívül vadrózsbogyót, mentát, pipacsszirmot, almát is szárítottak illetve aszaltak, akkor egész őszig folyt a munka. A Kabók-féle gyár munkásai között is jó hangulat uralkodott, s munka közben itt is folyt a nótaszó: „Még Högyösön is hallották, hogy énekelnek.” A Kabók-féle gyár is az 1950-es évekig működött, de korábban szűnt meg mint a *Buki*. A gyárat ugyanis az államosítás során, az 1950-es években elvették a Kabók családtól, s a szövetkezeté lett. Később sikerült visszaperelniük, de lebontották.

Müntz Márton zsidó kereskedő száritójáról sajnos nagyon keveset sikerült megtudnom. Törköly István szerint egykemencés száritó volt az övé, mely eredetileg komlószáritónak épült. Egy adatközlőm elmondása szerint *Zsidó Marci* Messinger, a kikindai zsidó kereskedő feleségével volt „összefogva”, s száritójában

¹⁸ Ha hamarabb, (április végén) érett a kamilla, akkor korábban kezdett a gyár is.

¹⁹ TÖRKÖLY ISTVÁN 2000. 351. Szerző közli az évek óta „leállított” kamillaszáritó emeletes főépületének fényképét. Az elhanyagolt, romos épület is mutatja a vállalkozás méreteit.

²⁰ ISTVÁN IMRE 1956. 88.

csak válogatták a virágot, nem szárítottak. Így tehát nem sikerült sok mindent kideríteni erről a „szárítóról”, melyre ezek szerint a feledés homálya borul.

A szárítókból való munkavállalásból, s a vadon nőtt kamilla szedéséből származó jövedelem nagyon sok szajáni megélhetésében nyújtott segítséget. Ezen lehetőségek az elmúlt néhány évtizedben azonban megszűntek. Ennek ellenére a kamilla még mindig jelent némi kereseti forrást a szajániak életében, de már csak néhány család életében, akik a kamilla termesztésével kezdtek foglalkozni.

A kamilla az idők folyamán kevésbé terem meg, mint korábban, de utak mentén és ahol még mindig szikes a talaj, ma is előfordul. Rendszerint az ilyen szikes földet hasznosítják kamillatermesztésre, hiszen ott más úgyszemint terem meg. Egyetlen esetben találkoztam a kamilla „jó” (nem szikes) földben történő termesztésével. A kamillatermesztés egyik fő ösztönzője tehát a *székes* föld. Ezenkívül ösztönzőerő az is, hogy a *székfűvirág* termesztése nem igényel nagy befektetést, nem kell műtrágya, sem gépek a betakarításhoz. A kamillát 1/2-1 hold nagyságú területen termesztik, s ezek a földek egyetlen esettől eltekintve a ház portáján helyezkednek el. A kamilla, ahogy említettem, magától is kel (elszórja a magját), de hogy egyenletesen sűrű legyen, magról vetik. Augusztus végén vagy szeptember elején kell elszórni a magokat, s a magot az előző évi termésből biztosítják. Vetés előtt felszántják, eltárcsázzák a földet, s kézzel vagy búzavetővel (legtöbb esetben kézzel) rászórják a magot. Egy holdba 3-6 kg mag kerül, de „jó” földbe 16-18 kg magot is el kell szórni. A magot a talajfelszínre kell vetni, majd a földbe hengerelni, fogasolni, de nem szabad, hogy nagyon mélyre kerüljön, mert akkor nem kel ki. Az őszi esők hatására kikel, s bírja a fagyot. Tavasszal gyomtalanítják: permetezik vagy pedig kaszával, kapával a nagyobb gatz eltávolítják a kamillából. (Ez utóbbi gyakoribb.) A nem *székes* földben termelt kamilla pedig további „törődést” igényel: ha 30 cm-re megnőtt, akkor traktorral vagy fésűs kaszával levágják, hogy kacsos legyen.

A kamilla érése az időjárástól függ. Szereti a meleget, s ha meleg a tavasz, akkor már április végére megéri a *székfűvirág*, s lehet szedni, de általában május elején kezdik a szedését, illetve gyűjtését. A kamillaszedés, kamillagyűjtés jellegzetes eszköze a már korábban is említett: *kaparó* vagy *fésű*. A kamillafésű alja és két vége bádogból, hátulja deszkából készül, s aljába 100-as vagy 70-es szögek vannak hegesztve, melyek a szedőfésű fogait képezik. Van keskenyebb és szélesebb *kaparó* is. A keskenyebbnek 30-35 cm, a szélesebbnek pedig 50-60 cm az alja és a hátulja. A keskenyebbrel könnyebb szedni, a szélesebbel viszont gyorsabb. A nyél hosszúsága is különböző lehet: 60-80-100 cm között mozog. A hosszabb nyelű *kaparóval* a kamillaszedés kevesebb ideig tart, a rövidebbel viszont könnyebb szedni. A kamillát akkor lehet betakarítani, amikor a virágok zöme teljesen kinyílt. Nem érik egyszerre, ligetekben, foltokban érik, s ahol szikesebb a föld, ott hamarabb. Így tehát szedése sem egyszerre, hanem az éréssel folyamatosan történik. A szedésre nagyon kell ügyelni. Ha megérett, sürgősen le kell szedni, mert különben megvénül. Ha nagyon megéri, akkor lejön a szárával együtt, nem szakad, s ha túl éretten szedik le, akkor a fej szétfújódik, szétkorpásodik. A szedés kb. 7-15 napig is eltart. Legjobb kora reggel vagy hajnalban szedni, mert akkor még harmatos a kamilla, s nem pattognak annyira ki a fejek *kaparóból*, de lehet szedni délelőtt vagy délután is.

A kamilla szedését családi keretek között, vagy ismerősök, szomszédok segítségével végzik.

A *kaparó*val leszedett virágokat kosárba, kasba vagy zsákba szedik, s a padlásra kerül szárításra. Általában több padláson, szomszédoknál, ismerősöknél is szoktak szárítani. Ha földes a padlás, akkor a kamillavirág szedése előtt a padlást felsöprik, majd fölmázolják, s 1-1,5 cm vékonyan terítik el a virágot, szinte egymás mellé helyezik azokat. Ha a padlás földje beton, akkor először fellocsolják, felsöprik, vagy ha nagyon rossz a beton, akkor papírszakokat terítenek le. A kamillavirágot ugyancsak ujjnyi vékonyan terítik szét, nehogy begyulladjon. A kamilla száradásának ideje függ az időtől, s a tető típusától is. Ha meleg az idő, akkor cseréptető alatt 7-8 nap alatt megszárad a kamilla, de ha nedves az idő, akkor kell kettő hét is. Palatető alatt gyorsabban, 2-3 nap alatt megszárad jó idő esetén. Rendszerint 4 kg zöld virágból lesz 1 kg száraz virág, de ha apróbb a kamillavirág, akkor 5-6 kg-ból lesz 1 kg száraz. Jó évben egy holdon 400-500 kg „száraz” kamilla terem, ha jó földbe vetik, akkor 300 kg, de rossz év esetén (nincsenek meg a kedvező időjárási feltételek) 1 hold csak 100 kg száraz kamillát ad. A padláson megszáraitott virágot rakásba söprik, papírszakokba szedik, s bekötik, hogy puhuljon. Egy zsákba a minőségtől függően 7-10 kg virág kerül. A kamillavirágot általában szárítva értékesítik a szajáni termesztők, bár akad példa arra is, hogy a virágot zölden adják el. A kamilla megmaradt szárát általában lekaszálják, s szénaként a jószágoknak adják, de másként is hasznosíthatják illetve feldolgozhatják. A lekaszált és megszáradt kamillaszárat a nyomtatáshoz hasonló módon apróbbra dolgozzák: a felsöpört udvarra vagy kövesútra kiterítik, hogy a rajta keresztülhaladó járművek összetörjék. Ha kellőképpen összetört, akkor villával lepucolják, kirázzák a szárát, majd átszítálják, s zsákokba söprik. Így készül a *pulvis*. A kamilla virágát és szárát is hasznosítják illetve feldolgozzák tehát, de a töve megmarad, amit beleszántanak a földbe.

A különbözőképp feldolgozott kamillát több helyre is értékesítik: vagy a felvásárló jön el teherautóval a kamilláért vagy pedig az adott helyre kell szállítani. A leggyakoribb felvásárló a Padéi Mentagyár, de Csóka (Čoka), Topolya (Bačka Topola), egyes bácskai települések, s Magyarország is vásárol a szajáni kamillatermesztőktől. Régebben Belgrád (Beograd) is szerepelt a felvásárlók között. A kamilla ára változó, elsősorban a kereslettől függ, s a különbözőképp feldolgozott kamilláért más-más árat fizetnek. A szárított virágáért fizetnek a legjobban, a *pulvis*ért kevesebbet (kb. felét), s a zöld virágot veszik a legolcsóbban.

A kamillatermesztők ma nem tartják nagy üzletnek a gazdálkodás ezen ágát, hisz a kamilla ára változó, a terméshozam is ingadozó, de mivel a szikes föld mást úgysem terem, s nem kell nagy befektetés sem, valamennyire kifizetődőnek tartják. Napjainkban a kamilla így nyújt némi segítséget a szajániak egy részének megélhetésében.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a kamilla vagy *székfűvirág*, a szajáni szikesek egyik legjellemzőbb növénye végigkíséri a falu múltját és jelenét. Még mindig szerepet játszik a falu életében, de már korántsem olyan nagyot, mint korábban. Már kevesebb falusit foglalkoztat, s a székfű megélhetésben nyújtott szerepe is kisebb, hiszen az ára nagyon ingadozó. A kamillához fűződő korábbi kapcsolat

emléke az idősebb generáció emlékezetében azonban tovább él, s remélem, hogy a múlt emlékeinek írásba foglalásával az utókor számára is megmarad.

Adatközlők: Csajkó Anna (1917), Dékány Ferenc, Domonkos Matild (1924), Hanczik Etel (1928), Kabók József, Katona Anna (1934), Kormányos István (1947), Kőműves Anna (1933), Kugli Ilona (1910), Micsiz Józsefné Kondi Hilda (1939), Skárity Kató (1947), Tóth László (1949), Törköly András (1933), Vidács Sándor (1947)

FELHASZNÁLT IRODALOM

ISTVÁN Imre

1956 A 150 éves Szaján. Szaján. (Kézirat)

A KAMILLA

1979 Magyarország kultúrlórája VI. t. 18. füzet. Főszerk.: Máthé Imre. Budapest.

PECHATSCHEK, Johannes

1993 A kamilla: a természet nagylelkű ajándéka. Budapest.

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Toronto.

Sammeln, Trocknen und Anbau der (Feld)Kamille

BERNADETT BÉKÉSI

Die Kamille ist eine der bekanntesten Heilpflanzen, die charakteristische Pflanzenart auf laugigem, alkalischem Boden (ung. szikes talaj). Da diese Bodenart für einen bedeutenden Teil der Gemarkung Szajáns typisch war, galt die Feldkamille als prägendes Element des Landschaftsbildes. Mit dem Sammeln der Blüten der wildwachsenden Pflanze beschäftigten sich fast alle Familien im Dorf. Die Kamillenblüten wurden sowohl getrocknet als auch ungetrocknet verkauft. Die frisch gepflückten Kamillen wurden in die Trockenanlagen gebracht. In den Jahren 1930-40 waren im Dorf drei Blütentrockenanlagen in Betrieb, die vielen Bewohnern Szajáns Arbeit gaben, und somit spielte die Kamille bei der Sicherung des Lebensunterhaltes der Dorfbewohner eine bedeutende Rolle.

Mit der Zeit ist aber der Kamillenbestand infolge des Einsatzes chemischer Pflanzenschutzmittel, der Nutzbarmachung brachliegender Landflächen und des Tiefpflügens geringer geworden, und auch die Trockenanlagen wurden stillgelegt. Trotzdem verschwand die Kamille nicht aus dem Leben des Dorfes, weil einige Familien mit dem Anbau der Pflanze begannen, infolge dessen die Kamille auch heute noch eine Rolle beim Verdienen des Lebensunterhaltes der Dorfbewohner spielt, wenn auch eine geringere als vor 50-60 Jahren.

A menta termesztése Padén

SIMON ANDRÁS

Padé

Padé (szerbül: Padej) magyar és szerb vegyes lakosságú település a jugoszláviai Bánságban, Kikindától nyugatra, Zentától délre a Tisza bal partján. Első írásos említése a XIII. század derekáról való (1256). Eredendően a Csanád nemzetség ősi birtokához tartozott, a török hódoltság kezdetén szerb nemzetiségűek telepedtek meg a községben. Az elnéptelenedő, majd lassan újratelepülő falu 1779-től nem Csanád vármegye része, hanem Torontál megyéhez csatlakozik. 1784-ben a kincstár dohánytermesztő magyar családokat telepít Padéra, akik száma a XIX. század első felében tovább gyarapszik. 1851 és 1870 között Torontál megye dohánytermelése első helyen állt az akkori Magyarországon.¹

Fényes Elek XIX. század közepi leírása szerint Padé „*határa igen termékeny, ámbár sok helyt mocsáros és szikes*”.² Magyarország 1895-ös mezőgazdasági statisztikájának adatai szerint Magyar-Padé és Szerb-Padé összesen 13 541 kataszteri hold határának több mint fele szántóföld, emellett számottevő nagyságú a legelőterület. Az 598 gazdaságban csaknem 1000 szarvasmarhát, 865 lovat, közel 4000 juhot, több mint 1500 sertést, 8649 baromfit és 94 méhcsaládot számláltak össze.³ A település határában nyolc gazdának van 100 kataszteri holdnál nagyobb birtoka.⁴ Torontál vármegye XX. század eleji mezőgazdasági viszonyait tekintve legjelentősebb a búza és a kukorica termesztése, jelentékeny szerepet töltenek be a dohánykertészetek, s ekkoriban kezd tért hódítani a komlótermelés. Az állattartásban a ló, a sertés, a juh és a szarvasmarha tenyésztése számottevő. Ez utóbbinál éppen egy fajtaváltást figyelhetünk meg: a régi magyar fajták helyébe nyugati tarka fajták kerülnek.⁵ Az 1912-es gazdacímtár szerint a község birtokolta több mint 1300 holdnyi terület mellett további hét nagygazda (100 holdon felüli birtoknagysággal) osztozott mintegy 5000 holdnyi területen.⁶ Közülük két, Budapestről idekerült zsidó birtokos családot érdemes megemlíteni: a Hirschler és a Schulhoff famíliát. Mindkét nagybirtokos emléke ma is él az idősebbek emlékezetében, Hirschler Gyula neve pedig azért kiemelten fontos, mert miután a komlótermesztéssel fölhagyott, az ő birtokán indult meg 1934-ben a menta termesztése, mely napjainkig a legalapvetőbb és egyben legjövődelműbb intenzív növénykultúra a falu gazdálkodási rendszerében.

¹ GYÖRFFY György 1963. 866., BOROVSKY Samu é.n. (1911) 102-103., KALAPIS Zoltán 1998. 6.

² FÉNYES Elek 1851. III. 184.

³ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1897/a 570-573.

⁴ Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal 1897/b 448-450.

⁵ JESZENSZKY Ignác 1904. 10-13., SZENTIVÁNYI Ferencz 1912. 6-10.

⁶ RUBINEK Gyula 1912. 772.

A menta

Az *árvacsalán-virágúak* rendjének *ajakosok* családjába tartozó *Mentha* nemzetségben mintegy félszáz fajt tart számon a botanika. A menta lágy szárú, élő gyógynövény, áttelelését a gyökértörzsből eredő, dúsan elágazó, a talajfelszínen és a föld alatt futó módosult hajtások, sarjak (*sztóló*) biztosítják. Illóolaj-tartalmú levelei csipkés vagy fűrészes szélűek, virágzata világoslila. Csíráképes magot ritkán érlel.⁷

A mentafajok számbavételekor különbséget kell tennünk vadon termő és kultivált (nemes, termesztett) menták között. A meglehetősen sokféle vadon termő mentafaj közül a Kárpát-medencében leggyakrabban előfordulók a következők:

Mentha pulegium – gyakrabban használt magyar vagy népi nevei: *polé-/poláj-/póla-*, *bolha-* vagy *bolhaölő-*, *oláh-*, *csombor-* vagy *borbélycsombor-*, *köszvény-*, *putnok-menta*.⁸

Mentha arvensis – *mezei-*, *jószagú mezői-* vagy *tarlómenta*.⁹

Mentha longifolia vagy *Mentha silvestris* – *erdei-*, *fehér-*, *hegyes-*, *vad-*, *bárzing-*, *lómenta*.¹⁰

Mentha aquatica – *vízi-* vagy *feketementa*. (Vízben áttelelő).¹¹

Mentha viridis – *zöld menta*. Vadon termő mentafaj, de ugyancsak zöld mentának nevezik a termesztett fodormentát ill. annak elvadult változatát.¹² Feltűnik a zöld menta elnevezés a termesztett borsosmenta egyik formájára vonatkozóan is (fehér- vagy zöldmenta).¹³

A kultivált mentafajok közül kettőt kell megemlítenünk: a *borsosmentát* (*Mentha piperita*) és a *fodormentát* (*Mentha spicata* var. *crispa*). Mindkettő fajhibrid, vagyis más, többnyire vadon termő mentafajok (zöldmenta, vízimenta, lómenta) keresztezéséből keletkezett. Vadon tehát nem teremnek, de helyenként – főképp a fodormenta – elvadulhat.¹⁴ A borsosmenta gyakrabban használt magyar nevei: *borsmenta*, *fehér menta*, *angol menta*. A Kárpát-medencében csakúgy, mint a világ számos mentatermelő országában, az Angliából származó ún. *Mitcham* nevű borsosmentát termesztik leginkább.¹⁵ A nemes és termesztett mentafajok könnyen

⁷ BERNÁTH Jenő 1997. 366-374., HORNOK László 1978. 181-190.

⁸ V.ö.: BOROS Ádám 1923. 326., DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 346., MELIUS Péter 1979. 415.

⁹ V.ö.: BOROS Ádám 1923. 326., DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 346., MELIUS Péter 1979. 414.

¹⁰ V.ö.: BOROS Ádám 1923. 326., DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 345., MELIUS Péter 1979. 414.

¹¹ V.ö.: BOROS Ádám 1923. 327., DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 345-346., MELIUS Péter 1979. 413-414., MÁTHÉ Imre 1958. 41.

¹² V.ö.: BOROS Ádám 1923. 327., DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 345., MELIUS Péter 1979. 415., MÁTHÉ Imre 1958. 47., BERNÁTH Jenő 1997. 368., 373

¹³ V.ö.: HORNOK László 1978. 181.

¹⁴ AUGUSTIN Béla et alii 1948. 247., 250., SZABÓ Zoltán 1920. 18.

¹⁵ KERÉKES József 1960. 106., BERNÁTH Jenő 1997. 369., AUGUSTIN Béla et alii 1948. 247.

elfájanak, és nehezen érlelnek csíráképes magot, viszont nagyobb növések és magasabb illóolaj-tartalmúak, mint a vadmenta fajok.

A menta az emberiség által a legrégebbi idők óta hasznosított növények egyike. Már a növényvilággal és kertészkedéssel foglalkozó ókori szerzők munkáiban feltűnik. Így például Caius Plinius Secundus, az élővilág legnagyobb római kutatója, aki a Krisztus születése utáni első században élt és alkotott, az illatos kerti növények között említi a mentát.¹⁶

A különböző mentafajok leírását megtaláljuk az elmúlt több mint fél évezred magyar és latin nyelvű nyomtatott és írott forrásaiban is: szójegyzékekben, orvosbotanikai és kertészeti szakmunkákban. A teljesség igénye nélkül példaként említek néhányat ezek közül. Szerepel a menta a XV. század első negyedéből datált *schlächli magyar szójegyzék*ben, az ugyancsak XV. századi latin-magyar *Besztercei Szójegyzék*ben, az 1533-ból fennmaradt *Murmelius-féle Latin-Magyar Szójegyzék*ben, Lencsés György 1570 körüli orvosi könyvében, Carolus Clusiusnak a Kárpát-medencében gyűjthető növények botanikai-etnobotanikai jellemzését adó latin nyelvű munkájában (1583), Calepinus latin-magyar szótárában (1585), valamint Szikszai Fabricius Balázs 1590-es latin-magyar szójegyzékében.¹⁷

Méliusz Juhász Péter 1578-ban Kolozsvárott megjelent *Herbárium*a többféle *mentát* különít el (erdei vagy hegyi, mezői, házi, Bódogasszony mentája, veres, fodor, vízi). A növény jellemzése mellett foglalkozik annak belső és külső hasznáival, valamint közli a mentaolaj készítésének módját is.¹⁸

A *Boldog Asszony mentája*¹⁹ megnevezés feltűnik egy 17. század közepi (1655) Alsó-Fehér megyei vagyonösszeírásban is a kert számbavételekor.²⁰ 1651-ből származik Heindl Ferdinánd pozsonyi ügyvéd kertjének katalógusa, melyben szintén szerepel a menta.²¹ Ez utóbbi két adat már nem csupán a növénynek és gyógyhatásának ismeretére és alkalmazására, hanem tudatos termesztésére, szaporítására, a kertépítésben mutatkozó szerepére is utal. Részletesen foglalkozik a mentával (*Fodor ménta*, *Boldog Asszony mentája*) Lippai János is *Posoni kert* (1664) című kertészeti szakmunkájának *Veteményes kert* részében.²²

A 18. századból Zay Anna herbáriumának (1718) egyik receptje ajánlja a fodormenta porát vörösbortban oldva gyomorbántalmak és hányinger ellen.²³

Még egy példa a 19. század első évtizedéből: a Debrecenben nyomtatott *Magyar Fűvész könyv* (1807) 11 különféle mentafajt sorol föl és jellemez (*bázing, zöld, kereklevelű, fodor, gyapjas, vízi, tzitrom, borsos, tarlóí, árokparti, tsombor*).²⁴

¹⁶ PLINIUS Secundus 1987. 189.

¹⁷ MELIUS Péter 1979. 338-339., 469-470., GRYNÆUS Tamás 1964. 92., 124.

¹⁸ MELIUS Péter 1979. 245-252.

¹⁹ A Boldogasszony mentája, Boldogasszony tenyere, Szűz Mária tenyér, Boldogasszonylapi, laposmenta népi növénynevek a kerti dísznövényként előforduló *Chrysanthemum balsamitával* azonosíthatók. Nyers levele nagyra becsült sebtapasz. V.ö.: RAB János 2001. 185.

²⁰ STIRLING János 1996. 40., 43.

²¹ STIRLING János 1996. 86.

²² LIPPAI János 1664 (1965) 19., 35., 46-48., 63.

²³ HECKENAST Gusztáv – MOLNÁR Mátyás 1979. 34. (162. sz. recept)

²⁴ DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály 1807. 345-346.

A vadon termő, gyűjthető, és a kertekben termesztett mentának egyaránt fontos szerepe volt a népi gyógyászatban: levelét megszáritották, főzetét teaként vagy fürdőként alkalmazták. Ennek szemléltetésére a népi orvoslás bő néprajzi szakirodalmából csupán néhány kiragadott példát sorakoztatok föl. A Borsá-völgyben a *fodormintát* és *borsmintát* hasgörcs és hasmenés esetén használták, a *Boldogasszony lapúval* pedig sebet gyógyítottak.²⁵ Ismerték és használták a *fodormentát* és *lúmentát* Békés megyében is.²⁶ Helyet kapott a fodormenta és a borsmenta a Szeged piacain gyógynövényeket áruló kiskundorozsmai asszonyok kertjeiben is. Főzetét mindennapi (közönséges, röndös) teának és gyógyteának egyaránt fogyasztották, de állatok gyógyítására is használták: ló vagy tehén szájába öntötték, ha a jóság fölfújódott.²⁷ Dél-Gömörben gyomor- és emésztési bántalmak, köhögés valamint hasmenés ellen itták a fodormenta megszáritott leveléből főzött teát.²⁸ A Csallóköz és a Mátyusföld falvaiban Danter Izabella kutatásai mutattak rá a vizsgált növény sokrétű gyógyhatására. A fodormenta teáját megfázás, torokfájás, köhögés, gyomorfájás, epegörcs esetén fogyasztották, főzetéből fürdőt készítettek a reuma valamint a bőrfelület kipállásának gyógyítására.²⁹ Kalotaszeg népe a *kerti fodorminta* valamint a *vad fodorminta* vagy *lóminta* megszáritott leveles szárát (*herba*) főzte meg teának gyomor- és bélgörcs esetén.³⁰ A Gyergyói-medencében a legértékesebb fajtának tartják és termesztik a borsosmentát. A szárított leveléből főzött teát magas vérnyomás, fejfájás, gyomor-, bél- és májpanaszok, hányás és hasmenés ellen fogyasztják. A menta friss levét a bőrre dörzsölik rovarcsípés vagy gyulladás esetén. A fodormenta a kiskertek díszé és egyben gyógyhatású növénye. A virágos szárából készült teát láz- és köhögéscsillapításra, hasfájásra és májpanaszokra adják. Más gyógynövényekhez is gyakran keverik, mert a tea főzetnek jó ízt kölcsönöz. A vad mentafajok közül ismerik a gyergyóiakat a főként nedves, vizenyős helyeken előforduló mezei mentát, lómentát (ezt vad fodormentának nevezik), csombormentát és örvös mentát. A mentát – kellemes illata végett – más szagos növényekkel együtt a *vénasszonyvirágok* között emlegetik.³¹ A moldvai magyarság a *borsosmenta* vagy *hidegmenta* és a *lóminta* főzetét itta köhögés, hurut, meghűlés, torok- és hasfájás valamint étvágytalanság ellen. A virágzaskor leszedett, majd megszáritott hajtásokat összezúzva a kisgyermekek számára hintőporként használták. Szokás volt mentát dobni az újszülött fürdővizébe is. „Jó bűzűség végett” kertjeikbe is ültették az illatos gyógynövényt.³²

A borsosmenta (*Mentha piperita*) ipari felhasználása is igen sokrétű. Levelét, föld feletti virágos-leveles szárrészeit és illóolaját a korszerű gyógyászat is széles körben alkalmazza. Illóolajából nyerik a baktericid hatású, fűszeres illatú tiszta

²⁵ VAJKAI Aurél 1943. 63-64.

²⁶ OLÁH Andor é.n. 274-275.

²⁷ GRYNÆUS Tamás 1964. 100., 102.

²⁸ ZSUPOS Zoltán 1987. 64.

²⁹ DANTER Izabella 1994. 72., 74., 75., 84., 91., 94., 105.

³⁰ KÓCZIÁN Géza – SZABÓ István – SZABÓ László 1977. 7.

³¹ RAB János 2001. 127., 167.

³² HALÁSZNÉ ZELNIK Katalin 1981. 364-365.

mentolt. Használják gyógyszer, illatszert, cukorka és más édesipari termékek, fogkrém, szájvíz és likőr előállításánál.³³

Mind a borsos-, mind pedig a fodormenta termesztését már 1855-ben ajánlja a Gazdasági Lapok hasábjain Entz Ferenc³⁴, hangsúlyozva a menta gyógyhatását és jövedelmezőségét: *"E család növényei bőven tartalmazott illatos olajuk erős szagánál fogva a kámforra emlékeztetnek, és gyógyerejökre nézve a házi szerek közt a leghatalmasabb görcs-oszlatók közé tartoznak, minél fogva a cholera gyógyításában is nagy hírre s ennek folytán rendkívüli árra kaptak. Fontját 20-30 kr-ával veszik, mégpedig száraztúl; és azért termesztése nem csekély haszonnal jár."*³⁵ Magyarországon a XX. század elején kezdték termesztetni. Az 1910-es és 20-as évekbeli mentatermesztési kísérletek – melyek során németországi, angol és japán mentafajokkal próbálkoztak – jó eredménnyel zárultak, a hazai földön termelt mentából nyert olaj kiváló minőségű, versenyképes árunak bizonyult.³⁶ Mindezek alapján Basch Jenő a magyar mentatermesztést az *"...egyik fontos és nagy jövőre hivatott termelési águnknak"* nevezi. Véleménye szerint *"...a magyar mentaolaj-gyártás bevezetése nemcsak mérhetetlen közgazdasági előnyökkel járna hazánkra nézve, de termelőinknek is tisztes jövedelmet biztosítana."* Hogy ez eddig mégsem történt meg, a szerző három okot sorol föl: a gazdák nem ismerték a mentatermesztés munkafolyamatát, nem álltak rendelkezésre megbízható minőségű palánták, és a feldolgozás sem volt kiépítve.³⁷ A németországi, japán és angol mentafajokkal betelepített terület nagysága Magyarországon az 1920-as évek elején 50 holdra becsülhető.³⁸ A magyarországi mentalevél ára a német piacon a *Herba c.* folyóirat 1920. évi folyamának havi kimutatásai szerint kilogrammonként 8-12 márka között ingadozott, a borsosmenta általában 2-3 márkával ért többet, mint a fodormenta. Az 1910-es évek második felében a kisebb gazdák és gyógyszerészek parcellái mellett Csáriban (Nyitra vármegye), Makón és a hatvani uradalomban tudunk *"szép és jó fajtájú mentatelepekről"*.³⁹

A mentatermesztés gyors ütemű növekedését mutatja a trianoni Magyarországon, hogy az 1940-es években a termőterület már 2500-3500 holdra tehető. A második világháborúban tönkrement ültetvények pótlása, újratelepítése az 1950-es évek közepén indult. A kezdeti, ígéretes fellendülés azonban megtorpant, és az 1973-1975 közötti években a termőterület nagysága az előző adatnak mintegy tizede lett, vagyis 250-350 hold. Hagyományos termesztési körzetnek tekinthető a Nyírség, valamint a Balaton környéke, ezen kívül Zala, Bács-Kiskun és Csongrád megyékben tudunk jelentékenyebb mentatermesztésről.⁴⁰ A világ legjelentősebb

³³ HORNOK László 1978. 181., Termeljünk borsosmentát! Herba VII. 1924. 129.

³⁴ A szerző értékelése szerint a borsosmenta a jobb minőségű, leginkább ez *"képviseelője családjá főtulajdonainak s hasznainak."* ENTZ Ferenc 1855. 298.

³⁵ ENTZ Ferenc 1855. 298.

³⁶ Az ideai mentatermesztés. Herba IV. 1921. 146., BASCH Jenő 1924. 251-252.

³⁷ BASCH Jenő 1924. 250-252.

³⁸ Az ideai mentatermesztés. Herba IV. 1921. 146.

³⁹ A hazai mentatermelés. Herba I. 1918. 20.

⁴⁰ HORNOK László 1978. 181., KERÉKES József 1960. 115.

mentatermesztő államai a XX. században: USA, Japán, Oroszország, Olasz-, Francia- és Németország, Bulgária, Brazília.⁴¹

A menta termesztése Padén

A mai Jugoszlávia (Szerbia) területén a Pancsovától kelet-délkeletre fekvő Banavišta és Kovin településeken (Dél-Bánát), Újvidék mellett Futakon, valamint a Közép-Bánságban Padén foglalkoznak jelentősebb mértékben mentatermesztéssel. Találhatunk néhány holdnyi mentát a Padéval szomszédos falvak – így pl. Szaján, Csóka, Tizsaszentmiklós, Jázova, Mohol, Ada – határában is. E mentaföldek egy részét nem a helybeliek birtokolják és művelik, hanem a padéiak árendálják. Padéről szerezték be a szaporításra használt gyökérrészeket a doroszlói gazdák, akik az 1980-as években 1-2 hektáron, majd egyre csökkenő területen próbálkoztak mentatermesztéssel.⁴² Az 1990-es háborús években néhány padéi család Szeged mellé, Deszkre és Szőregre költözött át, vittek magukkal dugványokat is, s új otthonukban is megpróbálkoztak néhány holdon a mentatermesztéssel. Jugoszlávia területét tekintve Padét országos szinten a legnagyobb mentatermesztő települések közt tartják számon. A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza adatbázisa szerint a táj átlagán felüli tömegben termesztettek mentát Padén (a dohány és a paprika mellett) valamint még a Bácskatorpolya melletti Bajsán (a dohány, a cukorrépa és a virágfélék mellett).⁴³ Ugyancsak az atlasz szerint a menta, mint legnagyobb tömegben termesztett szántóföldi növény 1990 körül, kizárólag Padén szerepel.⁴⁴

Mentatermesztéssel szerbek és magyarok egyaránt foglalkoznak a faluban. Kevés olyan házat találunk manapság, melynek gazdája legalább félholdnyi mentával ne rendelkezne. Emellett más gyógynövényeket: kamillát, fehér mályvát, citromfűvet is termesztenek Padén. A település határában korábban a szürkés levelű *vadmenta* gyűjtésének nem volt különösebb jelentősége, hagyománya.

A menta termesztése – adatszolgáltatóim visszaemlékezései alapján – 1934-ben indult Padé határában a *Hirsli*- (Hirschler-) birtokon.⁴⁵ Hirschler Gyula korábban komlóval és dohánynal foglalkozott. Minden bizonnyal a nagyobb jövedelem reménye serkentette őt arra, hogy megpróbálkozzon a menta termesztésével. Hirschler mentaföldje egyben munkalehetőséget is teremtett a helybeli lakosoknak. Férfiak és nők egyaránt eljártak napszámba. A férfiak sarlóval, kaszakéssel *vágták* és a föld széléhez, az árnyékot tartó fák alá hordták a mentát, ahol az ügyesebb kezű lányok és asszonyok, esetleg gyerekek ültek és *húzták*, vagyis friss, zöld állapotban a szárról leválasztották a leveleket, mégpedig úgy, hogy egyik kezükkel megfogták

⁴¹ HORNOK László 1978. 181., BASCH Jenő 1924. 249-250.

⁴² KOVÁCS Endre 1993. 186.

⁴³ PAPP Árpád (szerk.): VMNA I.1.3. Padé: 1 b, s, e; Bajsa: 1 b, c, s, t.

⁴⁴ PAPP Árpád (szerk.): VMNA I.1.2.3.1. Padé, 1-5 l.

⁴⁵ Az 1895-ös gazdacímtárban a padéi birtokosok között a Hirschler családnév nem szerepel. A már korábban hivatkozott 1912-es gazdacímtárban (RUBINEK Gyula 1912. 772.) Hirschler Ernőné budapesti lakos nevét olvashatjuk. Talán az ő fia lehetett az a Hirschler Gyula, akire az 1930-as évekből idősebb adatközlőim mint *Hirsli* nevű zsidó birtokosra emlékeznek.

a növényt a „*hegyiné fönn*”, másik kezükkel pedig felülről lefelé haladva lehúzták a leveleket. A vágást és a húzást már hajnalban, négy óra tájban megkezdték, ekkor ugyanis még harmatos volt a menta, így könnyebb volt a húzás, könnyen pattogott a levél. Éppen ezért volt fontos az is, hogy a fa alatt, hűvösben folyjon a munka, így lassabban száradt a növény. A nap végén a helyszínen lemérték, hogy ki mennyi levelet húzott le, s a gazda e teljesítmény alapján fizetett minden szombaton a munkásoknak, név szerint a lehúzott levél kilója után. Egy személy egy nap alatt kb. egy mázsa levelet tudott lehúzni.

Hirschler Gyulának volt egy *szállása* (tanya) a határban, azon állott a faluban elsőként egy szárító, ahová kocsival hordták be a mentalevelet. A szárított árut Hirschler külföldön, Német- és Franciaországban értékesítette. Zsidó családról lévén szó, 1944-ben internálták őket, földjeik pedig állami tulajdonba kerültek. Az állami birtokon nem folytatták a mentatermesztést, a növényt gyökerestől kiszántották.

Ám ez az alig egy évtizednyi idő elegendő volt ahhoz, hogy a mentatermesztéshez szükséges ismeretanyagot a falu lakosságának egy része elsajátítsa. Ez természetszerűen az a réteg volt, amely napszámosként maga is részt vett a munkákban. Ugyanakkor a padéiak azt is látták, hogy e mezőgazdasági kultúra jövedelmezőbbnek bizonyult más növények termesztésénél. „*Napszámba jártunk, láttuk, hogy jól mén a menta, egy-két holdat ültettünk, elterjedt. Mellette mai napig fontos a dohány is.*”

A padéi magángazdák birtokain a második világháborút követő földosztások után, az 1950-es évek elején indult a mentatermesztés. Mivel a termesztés folyamatosága a Hirschler-birtok felszámolásával megszakadt, a telepítéshez szükséges szaporítóanyag sem állt helyben a gazdák rendelkezésére. A gyökereket külföldről, Német- és Oroszországból kellett beszereznie annak a néhány gazdának, aki 1952-ben elsőként vágott bele a *mentázásba*. Más adatközlői emlékezés szerint a padéi mentatermesztés egyik forrása lehetett a Pancsovától délkeletre, a Duna mellett fekvő Kovin nevű település mentakultúrája. A legelsőek között (1952-1953) mentával foglalkozó parasztgazdák: Gera Lajos, Jankó Antal, Retek Gyula. E néhány gazdaságból terjedt el azután Padé magyar és szerb lakosai között, a szaporítóanyagként szolgáló gyökérdarabkákat később már egymásnak adták a gazdák vagy munkájukért napszám fejében szerezték meg.

Termesztett fajták

Adatközlőim 3 termesztett fajtát tartanak számon:

Zöld menta: Ezt kezdték Padén a legkorábban termesztetni. Olajtartalma csekélyebb, ám szárítás után zöld színét ez őrzi meg legszebben. Az 1950-es években behozott zöldmentát egyazon földterületen akár 20 évig is lehetett termesztetni. A napjainkban termelt zöldmenta betegségtűrő, de termőterületét 5-8 évente változtatni kell. Manapság ez a leginkább termesztett fajta Padén.

Orosz menta: Fodormenta. Hamvas, szürkés levelű, nagyobb hozamú, de alacsonyabb az illóolaj-tartalma.

Mizsa/midzsa menta: Mitcham menta (angol borsosmenta).⁴⁶ Nehezebb, zsírosabb, kiadósabb, de méreteiben kisebb. Színe sötétebb zöldbe illetve szürkébe húz magas olajtartalma miatt. Betegségekre hajlamos, szárazság idején könnyen *elsül*.

A termesztett fajtát a gazdák az értékesítési lehetőségekhez igazodva választják meg. Mivel napjainkban nem olajkészítés céljából, hanem elsősorban szárított áruként vásárolják fel, leggyakoribb a zöldmenta termesztése.

Telepítés, megmunkálás

A menta a tápdús, középkötött, nedves talajt kedveli.⁴⁷ Adatszolgáltatóim jellemzése szerint a padéi határ *kötött, szurkos, fekete* földje e növénykultúrának éppen megfelelő.

A menta a gyökeréből elágazó, föld alatt futó indaszerű hajtásaival szaporítható. Ezeket ősszel vagy tavasszal szedik.

Telepítés, ültetés előtt a földterületet megrágyázták: egykor istállótrágyával, manapság többen – főképp a nagyobb gazdák – műtrágyával.⁴⁸ Az ültetés történhetett ősszel vagy tavasszal. Az őszi vetés célszerűbb, mert így tavasszal hamarabb *indul* a növény. A gazda kapával vagy ekével *rónát* (barázda) húz, ebbe kerülnek a 10-12 cm hosszú indák, gyökérdarabok bokorszerűen, egymástól 40-50 cm távolságban. A sorok 50-60 cm-re futnak egymás mellett. Ily módon 1 hold földön 25-30 ezer dugvány telepíthető. Az utóbbi évtizedekben a nagyobb területen gazdálkodók traktorral húznak barázdát az ültetés előtt. A traktorra szerelhető sorhúzó eke egyszerre 5-6 ültetőgödröt váj ki párhuzamosan. A *rónák* 15-20 cm mélyek, így védelmet nyújtanak az ősszel elrakott indáknak, gyökereknek a téli fagy ellen. Az összedarabolt dugványokat az asszonyok zsákbakban viszik a hátukon, és marékszámba dobálják vagy egyesével dugványozzák a barázdákban. Félholdnyi területet 1 nap alatt 5-6 asszony tud betelepíteni, ugyanezt a munkát traktorral 1 férfi képes elvégezni. A barázdákat kapával, ekével vagy traktorral takarják, majd hengerrel tömörítik a földet. Kezdetben, az első telepítésnél sokan úgy takarékoskodtak, hogy csupán 4-5 cm-es gyökérdarabkákat raktak a földbe. Már az első év után saját földjükből további szaporítóanyaghoz juthattak, így nyílt lehetőségük a termőterület növelésére.

⁴⁶ Az angol borsosmenta, más néven Mitcham menta termesztési eredményeinek vizsgálatát hazánkban Kolozsvárott kezdték 1912-ben, Angliából importált eredeti Mitcham-borsosmentán. A többféle talajon, 2-3 évenkénti áttelepítéssel végzett kísérletek eredményei szerint a szárazabb, dombos, agyagos-homokos területre plántált növény alacsonyabb szármagasságú, ám sűrűn bokrosodó, dúsabb és nagyobb levélzetű lett, és sok földönkúszó indát nevelt. GRÓF Béla 1925. 50-53. A magyar mentatermesztés korai időszakában az Angliából behozott Mitcham menta jelentőségéről szól: AUGUSTIN Béla et alii 1948. 247., a kísérletekben, majd a termesztésben való szerepéről: Kerekes József 1960. 106., BERNÁTH Jenő 1997. 369.

⁴⁷ SCHNEIDER József 1920/a 78.

⁴⁸ GRÓF Béla (1925. 52.) szerint: "*Legjobb a mentát kapásnövény után telepíteni. Ősszel teljes istállótrágyázást kell adni a földnek s mélyen megszántani.*" SVÁB Jánosné (1962. 399.) a menta előveteményigényét vizsgálva a korán lekerülő kapás- vagy gabonanövényeket javasolja, valamint hangsúlyozza a telepítés előtti trágyázás szükségességét. Utóvetemény esetén figyelmeztet a feltrő menta gyomosító hatására, ezért kapás növényeket nem ajánl, inkább a talaj 4-5 éven keresztüli pihentetését javasolja.

A mentát, mivel élvelő növény, nem kell évente újra telepíteni. 2-3 évente, de napjainkban egyre többen évente átszántják a sorokat, így fiatalítják esztendőről esztendőre a mentaföldeket. Ily módon – a régebbi zöldmenta fajták esetében – 10-15-20 évig is termőképes maradhat egy-egy terület, de tudunk idősebb, több mint három évtizede szántott-fiatalított mentaföldekről is a padéi határban. Az ilyen fiatalító őszi szántások során az eke a gyökér indáit szétarabolja. A földből vasvillával kiszedték a gyökérdarabok egy részét, s kévébe kötve, szaporítóanyagként árusították. A gyökérzet efféle ritkítása a következő évi termést is kedvezően befolyásolhatta, hisz a túlságosan sűrűn növő menta nem a legjobb minőséget hozta. Ma már 5-7 évenként pihentetik, változtatják a termőterületet.⁴⁹

A menta optimális növekedése, kifejlődése érdekében szükséges a terület gyomtalanítása. Ez régebben, illetve a kisebb birtokokon ma is a kapálást jelentette. Az időjárástól függően tavasztól őszig legalább kétszer, általában háromszor, esetenként négyszer kapálják a mentát. Akik vegyszerrel gyomtalanítanak, az egyszeri kapálás számukra is elengedhetetlen. A kikapált gatz a mentaföld szélére, az út mellé hordták, ahol miután megszáradt, elégették.

A frissen telepített mentát – az időjárástól függően – az első évben egyszer vagy kétszer vágják. A következő esztendőkből egy tenyészidőszak alatt legalább kétszer, de kedvező hőmérsékleti- és csapadékviszonyok esetén háromszor is vágják a mentát. Az első kaszálást június utolján vagy július legelején végzik. A *kotun* újrafakadó menta másodszorra még sűrűbben hajt. Hogy újra jó termést remélhessen és takaríthasson be a gazda szeptember elején, azért a júliusi, augusztusi esők a felelősek. A további enyhe és csapadékos őszi esélyt nyújt a fagyok beálltát megelőző, október végi, november eleji harmadik kaszálásra.⁵⁰

Betakarítás, szárítás, feldolgozás

A menta a teljes virágzás előtt takarítható be, mikor alsó levelei kezdenek narancssárga színűvé válni és *zsírosodni*, mint a dohányé. Ekkor tartalmazza a legtöbb illóolajat is.⁵¹

⁴⁹ ENTZ Ferenc (1855. 298.) szerint: "*Diszlésük az átültetést minden 3-4 évben újból megkívánja.*" SVÁB Jánosné (1962. 399.) a kultúra időtartamát 1-2 évben határozza meg.

⁵⁰ A szakirodalom a mentának egy tenyészidőszakon belül csupán kétszeri vágását említi: ENTZ Ferenc 1855. 298., SCHNEIDER József 1920/a 78., HORNOK László 1978. 189., KOVÁCS Endre 1993. 186. A régebbi irodalomban a háromszori kaszálás lehetőségéről szól: GRÓF Béla 1925. 54., A hazai mentatermelés. Herba I. 1918. 20. Újabban BERNÁTH Jenő (1997. 371.) nyilatkozik árnyaltabban: illóolaj-előállításra évente kétszer, herba előállítására kedvező időjárás esetén évente háromszor is vágható a menta.

⁵¹ Eltérő vélekedéseket figyelhetünk meg a betakarítás és a virágzás folyamata viszonyának megállapításakor is a szakirodalomban. GRÓF Béla a nagyobb olajtartalmú Mitcham mentával kapcsolatban írja: "*A mentát a virághimbók megjelenése előtt kell levágni, mert ekkor legnagyobb az illóolajtartalma.*" GRÓF Béla 1925. 54. KERÉKES József (1960. 111.) megfigyelései szerint a teljes virágzáskor legcélszerűbb kaszálni, HORNOK László (1978. 189.) szerint a főhajtások teljes virágzása és az oldalhajtások virágzásának kezdete jelzi a betakarítás optimális idejét.

Kedvező évben 1 hold területről egy kaszálás alkalmával 10 mázsa mentát lehet levágni. A legtöbbet mindig a második kaszálás adja, a harmadik rendszerint a legcsekélyebb hozamú. Előfordult, hogy a harmadik kaszálásra olyan gyér volt a menta, hogy kaszálni sem lehetett. Ám a gyenge termés megbecsülésére is rászorított gazda *kaszakéssel lecsupálta*, majd söprével söpörte össze a földjén az aprón maradt mentanövényt. Csapadékhiányos időszakban gépi berendezés segítségével megoldható a mentaföldek locsolása is. Ezt – a magas vízdíj miatt, főként a háborús '90-es években – csak a legszorítóbb helyzetben, többnyire a második, de még inkább a harmadik kaszálásra szánt mentánál alkalmazták.⁵² Bizonyos földterületek – a víztől való távolabbi fekvésük miatt – egyáltalán nem öntözhetők.

A 2000. év száraz tavaszán nehezen hajtott ki a menta, így néhány kisebb parcellás gazda, félve attól, hogy földterülete hasznosítatlan marad, kukoricát vetett a mentasorok közé. Ezen eljárás más években is szokásos volt csapadékhiány esetén. Közben a menta kiszáradt, s köztes veteményként díszlett a kukoricában, pontosabban a kukoricasorok álltak köztesként a mentaföldön. E sajátos hasznosítási mód következménye az, hogy betakarításkor nem lehet egyszerűen lekaszálni a mentát, hanem a régebben szélesebb körben alkalmazott, rövidebb élű *kaszakésekkel* kell levágni a kukorica között hajolva-bujkálva.⁵³ A 2000. év nyarára végig a szárazság volt jellemző, így az optimális körülmények között leggazdagabb termést adó második kaszálás hozama is csekély lett, s bár az ősz hosszan enyhe volt, a csapadékhiány miatt harmadszor már nem tudtak mentát vágni a gazdák.

A betakarítás (kaszálás, vágás) eszköze lehetett a helyi kovácmesterek által készített kaszakés⁵⁴, a sarló és a kasza, napjainkban pedig a kaszálógép (két dobos fűkasza). A feldolgozás eszközei – a gazdaság nagyságától és jövedelmezőségétől függően – az egyszerű rostáktól a bonyolultabb szerkezetű levél-leválasztó, -aprító, -örlő és portalanító gépekig terjednek. Efféle szerkezeteket készíttetni, vásárolni és működtetni csak a több tíz holdon gazdálkodóknak éri meg. Egy ilyen gazdaság múltját és jelenét vázolom fel a következő sorokban.

Retek György (szül. 1940) padéi gazda 40 éve foglalkozik önállóan földműveléssel. 2 holdon kezdte dohánnyal, paprikával meg egy kevés mentával. A befolyó jövedelemből jutott a gazdaság bővítésére is, így viszonylag gyorsan 15-20 holdra tudta növelni a földterület nagyságát, amelyen egyre meghatározóbbá vált a menta termesztése. Az 1980-as években már 18 hektáron, az utóbbi években pedig közel negyven holdon, gyermekeivel együtt csaknem 80 holdon termesztene mentát. E földterület több tagban fekszik a padéi határban. Mivel az általa termelt zöldmentát csak 5-6 éven keresztül lehet ugyanabban a földben hagyni, Retek

⁵² KERÉKES József (1960. 115.) vizsgálatai szerint a menta öntözése a teljes virágzás előtt 3-1 héttel a legcélszerűbb. Termesztése azonban zömmel öntözés nélkül folyik. Doroszlón ugyancsak öntözés nélkül termesztették a mentát. KOVÁCS Endre 1993. 186.

⁵³ Éppen emiatt nem javasolja a szakirodalom sem más növények együttes termesztését a mentával: "A menta-féléknél köztes termény nem termelhető, mivel már az első évben teljesen kifejlődnek a növények és részben a gyűjtést (kaszálást) akadályozná." SCHNEIDER József 1920/b 115.

⁵⁴ Menta vágására használt kaszakéseket fotóztam Mókus András (sz: 1921) kovácmesternél, aki számos padéi gazdának készített efféle szerszámot (lásd a fotókon).

György a padéi határ különböző részein olyan földterületeket vesz bérbe, ahol annakelőtte soha nem termesztettek mentát. Ezeken a területeken létesít fiatal ültetvényeket, korábbi mentaföldjeit pedig kapásnövényekkel veti be, így pihenteti. A menta mellett ma is fontos a gazdaságában a savanyítani való *Pfefferóni* paprika valamint a cukorrépa termesztése. Retek György egy lakatosmesterrel készítette jórészt saját elgondolása alapján azt a gépet, *mentakombájnt*, ami a kaszálógéppel levágott és traktorral hazaszállított mentanövényt feldolgozza: szétválasztja a szárát és a levelet, megrostálja, zúzza és minőségileg osztályozza a terméket.⁵⁵

A mentaföldön szükséges munkákat, valamint a vágást, betakarítást Padén többnyire családi munkaerővel végzik. A közepes és nagyobb birtokokon néhány napszámost is alkalmaznak, vagy *testvérség* (kölcsonös visszasegítés) fejében dolgoznak a családok egymás földjein.

A menta betakarításának módja egyben meghatározza a szárítás-feldolgozás mikéntjét is. A sarlóval vagy kaszakéssel levágott növényt – mint arról már a Hirschler-birtokon folyó gazdálkodás kapcsán szóltam – a helyszínen megfosztották levelétől, a lehúzott leveleket aztán a szárítóba vitték, a szárát pedig nem hasznosították. A Hirschler szállásán álló szárítón kívül még két hasonló volt a faluban. A Hirschler-féle szárítóról pontos adatokat sajnos már nem sikerült felkutatnom. Viszonylag részletes információkat tudtam meg viszont Pecho János szárítójáról, ami 1936/37-ben épült. A szárító- és raktáépület háromszintes volt. Legalul helyezkedett el két kemence, ezeket hasábfákkal fűtötték. A szárítandó növényt szitákra terítették, majd egy sínen mozgó kocsin a kemencébe tolták. A kemencéből kikerülő száraz árut aztán egy vászonra átfordították és egy másik kocsival vitték a tárolórészbe. A kemencéből vastag pléh csövek vezették az épületben a meleget. A Pecho-féle szárító eredetileg gabonaszáritónak épült. Komlót, kukoricát, és a környező szikes földeken gyűjtött (akkor még nem termesztett!) kamillát szárították benne. Mentát nem, hiszen annak termesztése a magángazdákknál csak az 1950-es évektől indult, akkorra viszont már a szárítót államosították, vagyis elvették tulajdonosától.⁵⁶ Ugyancsak Pecho János volt az, aki a mentatermesztés egyéni birtokokon való megindulását követően az elsők között készített mentarostát. Unokája így emlékszik: *„A nagyapám ezermester volt. Az első mentarostát ő csinálta, ő tervezte, régi rostákból, a cséplőgépekből vette ki a rostát, abból csinálta, ez motorral, szíjjal volt hajtva, a többiek a földön verték, ez pedig gyönyörű volt. Külön ment a levél, külön ment a törött levél, külön ment a por.”*

Történhetett a menta szárítása a nagyobb területtel rendelkező magángazdák-nál a dohány szárító pajtához hasonló fészkerben, vagy ahogyan itt nevezték:

⁵⁵ 2000 júliusában éppen az újonnan elkészült gép „avató ünnepén” toppantam be a gazdához anyagot gyűjteni. Retek György családja, a mester és a feldolgozó gép elkészítésében segédkezők társaságában, birkapaprikás ebéddel tisztelte meg az alkalmat. A szerkezetre piros szalagot, masnit kötöttek, ugyanebből egy kis darabkát a gazda a pólójára gombostűzve viselt. 2001 augusztusában újra ellátogattam Retek György portájára. A gazda elégedetten nyilatkozott, a gép kiválóan működik, beváltotta a hozzá fűzött elvárásokat.

⁵⁶ A szárító berendezése és működési elve feltehetően megegyezik azzal a néhány szárítóéval, amelyeket eredendően szintén nem a menta számára építettek, de alkalmas volt és használták is mentaszárításra.

supában.⁵⁷ A szárító supa kb. 4 m x 16 m alapterületű, oldalfalazat nélküli, függőleges fa tartóoszlopokból álló, náddal, később cseréppel fedett nyeregtetős építmény volt. Vízsztiesen drótokat húztak ki, erre akasztották föl száradni az összekötözött száraz-leveles mentanövényt. E szárítási mód előfeltétele volt, hogy a levágott mentát – a levelek lehúszása vagy a növény napon való szárítása nélkül – rögtön a házhoz, a supához szállítsák. „Akkor megnyőtt a menta ekkorára, kévébe kötöttük és hoztuk haza.” A kisebb családi magángazdaságokban ugyanez a betakarítási és szárítási eljárás volt jellemző, annyi különbséggel, hogy a szárítás helye a falusi ház padlása volt, ahol szintén drótra akasztva, vagy egyszerűen csak leterítve száradt a menta. „Korán ki kellett menni levágni sarlóval, amennyi elfért az ember markában, lerakni, kocsira száláva' főrakni, a padlásra fődobáni, az olyan erős, sokan nem is bírták, mentünk a cserepekhöz, hogy levegőt kapjunk. Folyt az ember könnye, meg az izzadság...”

Az elmúlt egy-másfél évtized gyakorlata szerint a lekaszált vagy kaszálógéppel levágott mentát egy-két napig hagyják a határban szikkadni, száradni, majd behordják a faluba, ahol a betonos udvaron vasvillával leverik a szárról a levelet, vagy ugyancsak a ház udvarán traktorral tapossák a megszáradt növényt. Egyre gyakoribb, hogy egyszerűen kiterítik az úttestre a mentát. Itt szárad tovább, illetve az arra haladó lovaskocsik, gépkocsik, traktorok összetörik. „Ma levágta, holnap összeszedi, kiteríti a kövesútra, végigmennek rajta traktorral. Mikor kiterítik, megvillázik, vasvilláva' a szárátú kirázzák, a szebb, nagyobb levelek lepotyognak, azt a nép külön teszi. Ha megrázogatják, az a szép anyalevél külön megy. A többit meg traktorozza, abba' minden van. Összesöprik, zsákba rakják. Kicsit átejtik rostán, hogy a nagyja kóró kihulljon. Van, aki össze is darálja. Most má' nem terítenek annyit ki, kombájn csináli.”⁵⁸

Fontos, hogy a földön levágott vagy az udvarra száradni kiterített növényt ne érje nedvesség, csapadék, mert ez ront a minőségen: a levelek ugyanis nem zöldre, hanem szürkés színűre száradnak. A száradást követően 10 kg zöld árúból kb. 1 kg száraz levél marad vissza.

Értékesítés

Utaltam rá, hogy a Hirschler-birtokon termesztett mentát a földbirtokos külföldre (Német- és Franciaországba) szállította.

Az 1970-es évek végéig a szárított mentát Jugoszlávia legkülönbözőbb részeiről érkező kereskedőknek adták el a magángazdák. 1978-80-ban a falu határában felépült a mentagyár. Ez olyan feldolgozóüzem, mely nemcsak mentával foglalkozik, hanem más gyógynövényeket és zöldségféléket is felvásárol: kamillát, hagymát, petrezselymet, sárgarépat, paszternákot. A zöldségféléket vegetának dolgozzák föl, a mentát szárítják, zúzzák, hogy félkész állapotban továbbadva majd filteres tea készüljön belőle. Az üzem építéséhez a német Bauer cég nyújtott hitelt, a felvásár-

⁵⁷ V.ö.: KALAPIS Zoltán 1998. 16.

⁵⁸ A faluban ugyancsak termesztett kamillát is leterítik a betonútra és traktorral megtapossák.

lók is ők lettek, tehát a félkész termék jó részét Németországba szállították. A modern, nagy kapacitású gyár korszerű, nagy teljesítményű gépekkel, Binder típusú szárítóval van felszerelve. Működése és a felvásárlás folyamatossága – az elmúlt évek gazdasági-politikai viszonyai miatt – akadozik. Így a mentafeldolgozó üzem nyújtotta csökkenő értékesítési lehetőség mellett egyre nagyobb szerephez jutnak a közelebbi és távolabbi településeken (Csóka, Jázova, Zenta, Hajdukovo, Versec, Belgrád) működő kisebb üzemek, magánfelvásárlók. Közülük Szemerédi Ernő (sz: 1958) jázovai gyógynövény-felvásárlót kerestem fel. Az 1990-es évek derekán kezdett foglalkozni a környező falvakban termesztett gyógynövények felvásárlásával. A jázovai határban maga is termel 5 holdon mentát, mellette kamillát és mályvát. Mentát elsősorban a padéi gazdáktól vásárol, ezt, illetve a saját termését dolgozza fel (aprítja, törli, portalanítja) saját gépeivel. Üzleti kapcsolatban áll a magyarországi Herbária céggel, de van osztrák (linzi) kereskedelmi partnere is.

A felvásárlási ár mindig az adott év hozamától és természetesen az áru minőségétől függ. A gazdák megfigyelése szerint a vételár általában 7-8 évente ér el egy-egy csúcst, kiemelkedő értéket. Az 1990-es évek legvégén a következő árak voltak érvényesek: a legjobb minőségű, legértékesebb, tiszta, töretlen levelek (*anyalevél*) kilójáért 4.5-5 német márkát kapott a gazda. A leveles szár (*herba*) – főként ha sok levél volt rajta – 4 márka körüli összeget is ért. Legértéktelebnek a törött levél (*pulvisz*) számított: tisztaságától függően kilójáért legalább 1 márkát, legfeljebb 3.5 márkát fizettek. Újabban a szárat is megveszik, összezúzva gyógyfürdők vizének illatosítására és gyógyerejének fokozására használják. Az említett felvásárlási árakhoz képest visszaesést jelent a 2001. év, amikor az első kaszálásból nyert legszebb tört anyalevéért is csak 2.5 márkát kap a termelő. Igaz azonban, hogy az előző évhez képest csaknem kétszeres lett a termés mennyiség. Szerződésük általában nincsen a gazdáknak, ennek ellenére mindenki túl tud adni az évi termésén.

Adódtak az elmúlt csaknem fél évszázadban olyan esztendők is, amikor nem volt piaca a mentának, vagy éppen túl nagy mennyiség termelt, ezért akadozott a felvásárlás. Ebben az esetben – mivel a mentagyár mentaolaj készítésével nem foglalkozott – a gazdák kifőzték a magas illóolaj-tartalmú mentát olajnak, amit aztán később értékesíteni tudtak. A kifőzés menete, technológiája igen hasonló a pálinkafőzésnél alkalmazott munkafolyamathoz (főzés, hűtőfolyadékon átvezetett cső, lecsapódás). Működtek a faluban – már a mentaüzem megépítése előtt – állami kazánok is, de emellett jónéhány gazda saját kazánt készíttetett, abban főzte az olajat. „*Nekem is vót öt hold menta. Nem vették át levelesen, vót kazánom, kifőztem mentaolajnak. Az olajat adtam el. Nagyon jövedelmező, a külföld kereste, vette.*” Egy helybéli specialista, Szabó Ferenc készített menta- illetve pálinkafőző kazánokat, ma fia folytatja a mesterséget: pálinkafőző üstöket készít illetve pálinkafőzőt üzemeltet.

A mentatermesztés jelentős jövedelemforrása volt – és napjaink nehéz viszonyai között is az – a falu lakosságának. A biztos megélhetés mellett a *mentával való vergődés* a tisztas gyarapodás lehetőségét is biztosította a gazdáknak. Egy 3-5 holdnyi területen gazdálkodó magánbirtokos a család megélhetésének biztosítása mellett 2 év alatt egy traktort tudott venni a mentából származó haszonból. Megélhetést nyújtott a kisebb földterülettel rendelkező, kevésbé vagyonos padéiaknak is a menta: a nagyobb

birtokokon többen is napszámosként keresték kenyerük, de napjainkban is zömmel a faluból járnak el a földekre dolgozni. „*Nincs munkalehetőség itt falun. Ez a legjobb pénz. A falu ebből gazdagodott meg, ebből épültek a házak meg a vaskapuk.*”

Természetesen az egyes gazdák – ahogy ezt Retek György példáján is láthatuk – több lábon álló gazdaságokat működtetnek. Van, akinél a menta a meghatározó, másnál csak kiegészítő növénykultúra, esetleg a termesztési arány egy gazdaságon belül is időről-időre változik. A menta mellett a padéi gazdák birtokain fontos termény a kamilla, a búza, a kukorica, a dohány, a cukorrépa és a paprika. Saját szükségletre baromfit, sertést és marhát tartanak, a falu legelőin pedig kisebb juhnyájakat láthatunk.

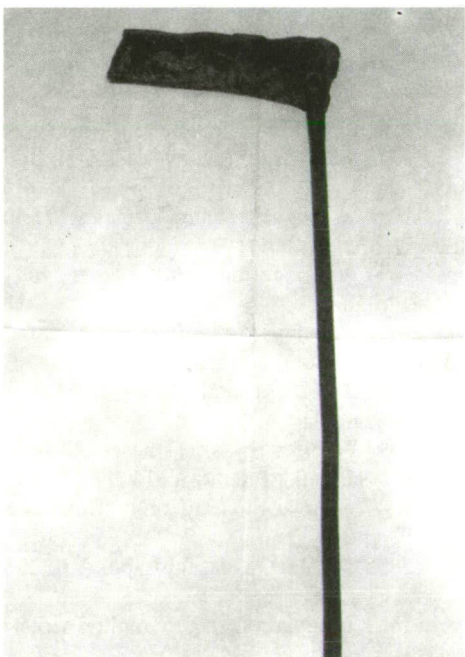
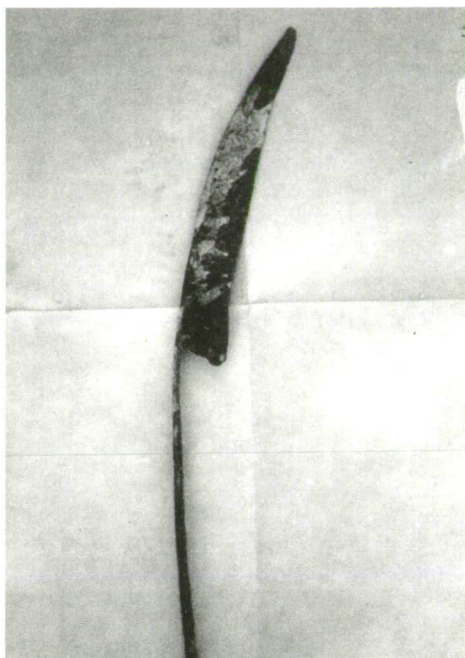
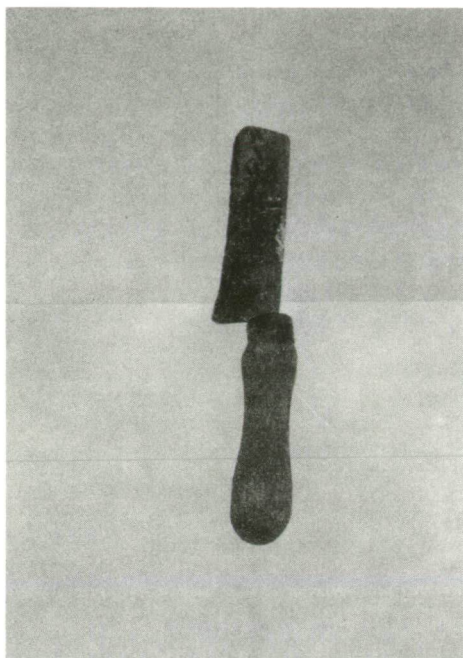
Padé gazdálkodási szerkezetének sajátosságát és különlegességét vitathatatlanul a gyógynövénytermesztés, s ezen belül is a menta jelenti. A falu és a környék lakosai maguk is szívesen fogyasztják – tisztán, vagy kamillával, csalánlevéllel keverve – a mentateát.⁵⁹ Egy család évi szükségletét fél-egy kiló mentalevél fedezi. Júliusban és augusztusban a levágott, padlásokon vagy udvarokon száradó menta kellemesen friss illata lengi be a falut. A padéiak – a sok munka, a felvásárlási ár ingadozása és az értékesítési lehetőségek bizonytalansága ellenére is – évről-évre tovább *vergődnek* a mentával. Többnyire büszkéek a jó minőségű, a környéken másutt nemigen díszlő gyógyhatású növényre és saját munkájukra. A mentához való effajta viszonyulást fejezik ki egyik adatszolgáltatóm következő szavai is: „*Amikor nézem a tévében a fogsapsta reklámokat, mindig arra gondolok, biztos, ez is padéi mentából van.*”

1. kép. Mentaföld Padé határában

⁵⁹ A menta és más gyógynövények teájának mindennapi vagy betegség (pl.: torokfájás, idegesség, székrekedés) esetén történő fogyasztásáról számos adatot hoz a VMNA Szaján, Temerin, Hertelendyfalva, Maradék, Felsőhegy, Magyarcsernye, Mohol, Gombos településekről.

2-5. kép. Menta vágására használt kaszakések.
Mókus András kovácsmester készítményei

6. kép. Retek György az új „mentakombájnnal”

IRODALOM

- AUGUSTIN Béla – JÁVORKA Sándor – GIOVANNINI Rudolf – ROM Pál
1948 Magyar gyógynövények I-II. Budapest
- BASCH Jenő
1924 A magyar mentha termelés és feldolgozás kiépítése. Herba VII. 249-253.
- BERNÁTH Jenő (szerk.)
1997 Vadon termő és termesztett gyógynövények. (2. kiad.) Budapest
- BOROS Ádám
1923 A magyarországi „Herba Menthae”. Herba VI. 325-327.
- BOROVSKY Samu (szerk.)
é.n. (1911) Torontál vármegye (Magyarország vármegyéi és városai) Budapest
- DANTER Izabella
1994 Népi gyógyászat a Kisalföld északi részén. Komárom–Dunaszerdahely
- DIÓSZEGI Sámuel – FAZEKAS Mihály
1807 Magyar Fűvész Könyv. Debreczen
- ENTZ Ferenc
1855 Menta. Gazdasági Lapok VII. 298.
- FÉNYES Elek
1851 Magyarország geographiai szótára I-IV. Pest
- GRÓF Béla
1925 A *Mentha piperita* Mitcham (angol borsosmenta) hazai termelési eredményei. Herba VIII. 50-56.

- GRYNAEUS Tamás
1964 Gyógynövényárusok Szeged piacain. Különlenyomat az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményeiből. 89-126.
- GYÖRFFY György
1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- HALÁSZNÉ ZELNIK Katalin
1981 Adatok a moldvai magyarok gyógynövény-használatához. Gyógyszerészet 25. 361-367.
- HECKENAST Gusztáv – MOLNÁR Mátyás (szerk.)
1979 Zay Anna: Herbárium (1718) Folia Rákócziána 2., Nyíregyháza
- HORNOK László (szerk.)
1978 Gyógynövények termesztése és feldolgozása. Budapest
- JESZENSZKY Ignác
1904 Torontál vármegye gazdasági monographiája. Budapest
- KALAPIS Zoltán
1998 Búza, dohány, selyem. Újvidék
- KEREKES József
1960 A borsosmenta vízforgalma. MTA Agrártudományok Osztályának Közleményei XVII. Budapest 105-116.
- KÓCZIÁN Géza – SZABÓ István – SZABÓ László
1977 Kalotaszegi népgyógyászati adatok: Gyógyszerészet 21. 5-17.
- KOLTAY Erika
2001 Boldogasszony virágai. In: Barna Gábor szerk.: Boldogasszony. Szűz Mária tisztelete Magyarországon és Közép-Európában. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 7.) Néprajzi Tanszék, Szeged. 318-332.
- KOVÁCS Endre
1993 Földművelés egy bácskai magyar faluban. Újvidék
- LIPPAI János
1664 (1965) Posoni kert. Nagy-Szombat–Bécs, (Reprint) Budapest
- MÁTHÉ Imre
1958 Vadontermő gyógynövényeink elterjedési (arealgeografiai) viszonyai. MTA Agrártudományok Osztályának Közleményei XIV. Budapest 37-48.
- MELIUS Péter
1979 Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Bukarest
- OLÁH Andor
é.n. „Fübe-fába az orvosság!” Békés megyei népi orvoslás. Békéscsaba
Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal
1897/aA Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája I. (1895) Budapest
Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal
1897/bA Magyar Korona országainak mezőgazdasági statisztikája II. (1895) Gazdacímtár. Budapest
- PAPP Árpád (szerk.)
2002 A Vajdasági Magyarok Néprajzi Atlasza (VMNA) CD-ROM, Szabadka
- PLINIUS Secundus
1987 A természet históriája. A növényekről. Budapest
- RAB János
2001 Népi növényismeret a Gyergyói-medencében. Csíkszereda

RUBINEK Gyula (szerk.)

1912 Magyarországi gazdacímtár. Budapest

SCHNEIDER József

1920/a Útmutatás a gyógynövények termesztéséhez. Herba III. 72-79.

1920/b A gyógynövények okszerű termesztése. Herba III. 114-116.

STIRLING János

1996 Magyar reneszánsz kertművészet a XVI–XVII. században. Budapest

SVÁB Jánosné

1962 Hogyan soroljuk a vetésforgóba a gyógy- és illóolajos növényeket. Herba Hungarica-I. 397-405.

SZENTIVÁNYI Ferencz

1912 Torontál vármegye közgazdasági és socialis állapota a XX. század első tizedében. Budapest

SZABÓ Zoltán

1920 A hivatalos gyógynövények földrajzi elterjedése. Herba III. 16-23.

VAJKAI Aurél

1943 Népi orvoslás a Borsavölgyében. Kolozsvár

ZSUPOS Zoltán

1987 Dél-Gömör gyűjtőgető gazdálkodása. (Gömör néprajza X.) Debrecen

Minzenanbau in Padé

SIMON ANDRÁS

Das von Ungarn und Serben gemischt bewohnte Dorf Padé liegt im jugoslawischen Teil des Banats am linken Ufer der Theiß, westlich von Kikinda und südlich von Zenta.

Charakteristisch für die Wirtschaftsstruktur des Ortes ist, dass dem Minzenanbau unter allen weiteren Pflanzenkulturen die größte Bedeutung zukommt. Nach den kulturhistorischen Ausführungen zur Minze bietet die Studie einen geschichtlichen Überblick über den Minzenanbau in Padé; danach werden die Methoden und Geräte des Anbaus, die Möglichkeiten der Verarbeitung und des Absatzes sowie die Arbeitsorganisation und die Auswirkung der Spezialisierung auf den Minzenanbau auf das gesellschaftliche Leben des Dorfes untersucht und dargestellt.

Mit dem Minzenanbau wurde im Jahr 1934 zuerst auf dem Gut eines jüdischen Grundbesitzers begonnen; damals lernten die als Tagelöhner angestellten Dorfbewohner die Anbaumethoden kennen. Der Minzenanbau auf den Privatfeldern der Bauern begann erst nach der – auf den zweiten Weltkrieg folgenden – Bodenreform, etwa Anfang der 1950-er Jahre.

Die Minze ist eine ausdauernde Pflanze, daher wird sie alljährlich untergepflügt, der Boden wird während der Wachstumsperiode gehackt oder mit Unkrautbekämpfungsmitteln behandelt. Die Minze kann jährlich zweimal, bei langem, warmem Herbst sogar dreimal geerntet werden. Bei der Ernte konnten vom Dorfschmied hergestellte kurzschneidige Sensemesser, die Sichel, später die Mähmaschine, heutzutage schon der Mähdrescher verwendet bzw. eingesetzt werden. Durch die Erntemethode wird auch die Art und Weise des Trocknens und der Verarbeitung bestimmt. Die Blätter der mit Sichel oder Sensemesser geernteten Minze wurden gleich an Ort und Stelle vom Stengel getrennt und später in mit

Backöfen beheizten Anlagen getrocknet. Das Trocknen der Minze mit Stengeln und Blättern konnte auch in einer dem Tabaktrocknerverschlag (mit Satteldach) ähnlichen Scheune oder auf dem Dachboden erfolgen. Nach der Erfahrung der letzten 10-15 Jahre lässt man die Minze nach der Ernte ein paar Tage auf dem Acker trocknen, danach fährt man sie ein und klopft die Blätter mit der (eisernen) Gabel auf dem Hof ab, oder man breitet die Pflanzen einfach auf der Straße aus, wo dann die Fahrzeuge über sie fahren und die Blätter vom Stengel trennen.

In den 1930-er Jahren wurde die auf den Großgrundbesitzen produzierte Minze an Frankreich und Deutschland verkauft. Von der Mitte des 20. Jahrhunderts bis Ende der 1970-er Jahre verkauften die Bauern ihre getrocknete Minze an Kaufleute aus verschiedenen Regionen Jugoslawiens. Seit 1979 übernimmt die Minze der in der Gemarkung des Dorfes aufgebaute Verarbeitungsbetrieb, doch kommen auch heute noch Kaufleute ins Dorf.

Der Minzenanbau war und ist – trotz der gegenwärtigen schwierigen wirtschaftlichen Verhältnisse – auch heute noch eine wichtige Einnahmequelle der Bewohner des Dorfes. Für die Landwirte mit etwas größerem Bodenbesitz bedeutet der sich in Padé zur Monokultur entwickelte Minzenanbau neben dem sicheren Lebensunterhalt auch die Möglichkeit eines bescheidenen Vermögenszuwachses.

Egy hódmezővásárhelyi gazda Szajánban

PAP JÓZSEF

Dolgozatom témájával először 2000 őszén kezdtem foglalkozni, 2001 tavaszán újabb, aprólékos kutatást végeztem Szajánban. Adatgyűjtésem során nagy segítséget jelentett, hogy megőrződtek azok a forrásértékű dokumentumok, melyek alapján sikerült egy életút fontosabb állomásait megismernem. Sokat köszönhetek ebben Fodor Józsefnének (szül.: Szabó Ibolya 1934.), aki nem hagyta elveszni ezeket a számára is fontos emlékeket. Többszöri beszélgetésünk során sikerült egyre közelebb kerülnöm ahhoz, hogy kirajzolódjék annak az embernek (Dombi Kiss Sámuel) az alakja, aki tanulmányom középpontjában áll. A megőrződött dokumentumokat (levelek, képeslapok, szerződések, tervek, fényképek) kiegészítettem olyan emberekkel készített interjúkkal, akik még életében valamilyen kapcsolatban álltak Dombi Kiss Sámuellel. Volt, aki még gyerekkorában béresként dolgozott nála, volt, aki birkáit őrizte, de volt olyan, aki csak „hírét hallotta”. Fontosnak tartottam ezeket az információkat is, hiszen egy kis, zárt közösségben, mint amilyen Szaján, fontos adalékul szolgálhatnak személyisége megismeréséhez.

Egy hódmezővásárhelyi kirajzás a 20. század elején

1909-ben egy kisebb jelentőségű, de bizonyos szempontból meghatározó betelepülés történt Hódmezővásárhelyről Szaján határába. Sajnos pontos adatok nem maradtak fenn, de a visszaemlékezések alapján az idetelepülők száma 14 lehetett.¹ Az egyetlen dokumentum, ami az időpontról árulkodik, Dombi Kiss Sámuel le származottainál maradt fenn. Az ifjú gazda gondosságának köszönhetően megőrződött egy másolat a Nagykikindai Királyi Törvényszék 1909. Március 20-án rendezett árveréséről². A földek eladásában a két legnagyobb érdekelt fél a Bajai Takarékpénztár és a Kalocsai Takarékpénztár volt. Valószínűsíthető, hogy az olcsó, jó minőségű földek reményében érte meg az embereknek Szaján határában földet vásárolni.³ Az idetelepülők közül azonban csak ketten tudtak gyökeret eresztetni a falu határában, mert az ígért föld szikesnek bizonyult és a mezőgazdasági termelést nem tette rögtön jövedelmezővé. Azok jártak jól, akik nagyobb birtokot vásároltak és a növénytermesztés mellett állattenyésztéssel is foglalkoztak. Két gazda: Nagy Balogh Antal és Dombi Kiss Sámuel telepedett meg Szajánban. A visszaemlékezések szerint a többiek már az első eredménytelen év után visszatértek szülőföldjükre. A két különböző személyiségű és vagyoni helyzetű ember közül Dombi Kiss Sámuel

¹ A legtöbbet Fodor Józsefné Szabó Ibolya (Szaján, szül.: 1934.) segített azzal, hogy nagyon fontos iratokat őrzött meg és rendelkezésemre bocsátotta őket. Ezúton is külön köszönet illeti őt érte. Férje volt Dombi Kiss Sámuel egyetlen leányának legidősebb fia.

² Telekkönyvi száma: 13733/1908

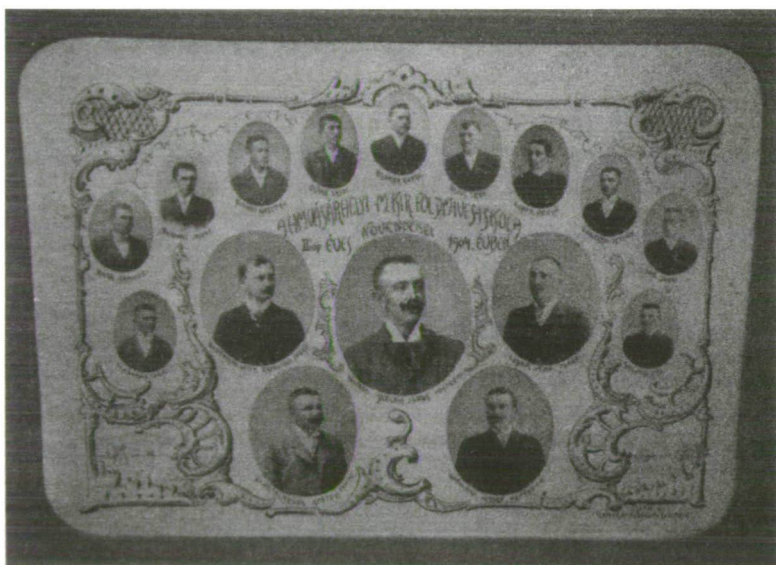
³ A helybeliek közül még ma is sokan „banki földeknek” nevezik ezeket a területeket.

elről maradtak fenn olyan dokumentumok, amelyek alapján képet alkothatunk egy képzett gazdaember életéről, lehetőségeiről és útkereséséről a 19-20. század fordulójának utáni évtizedekben.

Egy vásárhelyi gazda Szajánba kerülésének előzményei

Dombi Kiss Sámuel 1881. május 20-án született Hódmezővásárhelyen. Édesapja Kis Sámuel napszámos, édesanyja Koncz Lídia, mindketten reformátusok, keresztszülei Kristó Ferencz ács és Szabó Judit.⁴ A keresztelő lelkész Szeremlei Sámuel, Hódmezővásárhely első monográfusa volt. A szülők lakhelyeként a IV. kerület 422. ház van feltüntetve, mely a Búvár utca 30. szám alatti lakást jelentette.⁵

Az emlékezésekből kiderül, hogy gyermekkorában tanyán nőtt fel, de édesapja korai halála miatt bekerült a városba, nagypjához. Itt végezte az elemi iskolát, majd 1902-ben beiratkozott a Magyar Királyi Földműves Iskola kétéves képzésére, melyet 1904-ben fejezett be. Erről egy iskolai tablókép tanúskodik, melyet a 48-as honvédekről készített fotóiról elhíresült Plohn József készített. (1. kép) Az iskola elvégzése után gazdatisztként szolgált a város határában. Anyai nagypja, Koncz György, a „vasipari” Koncz család megalapítója, aki Vásárhely-szerte ismert volt, nemcsak a város egyik legnagyobb pálinkafőző helyéről, hanem gépkészítő műhelyéről is.

1. kép. A Hódmezővásárhelyi M. Kir. Földműves Iskola
1904-ben végzett növendékeinek tablója

⁴ A h.mvászárhelyi ref. egyház keresztelési anyakönyvének másolata az 1881-ik évről. Hmv. Városi Levéltár IV. B. 1426. o. Ref. 1879-1884 (51-64) 9. p.

⁵ Hódmezővásárhely város belterületének új házszámozása 1891. 173. p.

Az 1909. március 20-i földárverésről fennmaradt dokumentum arról tanúskodik, hogy 18 hold kaszálót és 21 hold szántót vásárolt Szaján határában.⁶ A földvásárláshoz édesanyja nyújtott anyagi támogatást.

Mint említettem, a rossz termőföld és a kicsiny földterület miatt a vásárhelyi gazdák nem tudtak megfelelő megélhetést biztosítani és a következő évben visszaköltöztek Vásárhelyre. Dombi Kiss Sámuelnek is ez lett volna a sorsa, ha anyja nem fizeti ki titokban fia adósságát. Föltehető, hogy a Vásárhelyen jól prosperáló családi műhely tette lehetővé az adósság kifizetését, de testvéri, rokonai segítség is közrejátszott ebben. A kezdetekről a fennmaradt dokumentumok alapján alkothatunk képet.

A kezdeti nehézségek

A vásárhelyi telepések 10-20 hold földet vásároltak Szaján határában. Nem költöztek a faluba, hanem mindannyian kihúzódtak tanyára. A *Kecskellér*nek nevezett határrészen osztottak földeket számukra. Az ifjú gazda földje a Mokrin, Igys, Szaján által behatárolt ún. *Hármashatáron* terült el. Tanyája mintegy 9 kilométerre feküdt a falutól. Két tanyát is épített magának: egyik lenn volt a réten, *Kenderesen*, ezért *Rétföld*nek is nevezték, míg a másik fenn a „*parton*”. Így ketté tudta osztani az állattenyésztéssel és a növénytermeléssel kapcsolatos munkákat. Jellemző gazdaságára, hogy nagy család hiányában kénytelen volt munkásokat fogadni. Külön fogadott embert a birkákhoz és a tehenekhez, de a fejéshez is tartott bérmunkást. Ők általában a parti tanyán laktak, mert a jószágokat ezen a részen volt érdemes tartani. Egy 1913-ból származó fizetési meghagyás már 2 béresről és 4 munkásról számol be.

Az anyagi megerősödéshez a gazdaságban megtermelt javak nem voltak elegendők. Az újonnan idekerült gazda mindenképp megpróbált nyereséget termelni, ha nem is mindig törvényesen. Erről tanúskodik egy 1909. július 15-én felvett tényleírás, mely megállapítja, hogy 250 liter lisztes anyagból készült cefrét, egy 50 literes bejelentetlen vasüstöt és pálinkafőzéshez használt egyéb alkatrészeket találtak nála, melyekre nem volt engedélye. A magyarázat egyszerű. A pálinkafőzés saját részre és eladásra mindig jövedelmezőnek bizonyult, a sok pálinkafőző hely arról árulkodik, hogy a faluban ez a foglalatosság eléggé elterjedt volt. 1912. augusztus 14-én a nagybecskereki bíróság szeszjövedéki kihágás miatt 400 korona büntetésre kötelezte a gazdát. Egy 1913. június 30-i bírósági végzés szintén a szeszadó elhanyagolásáról tanúskodik.

Ahhoz, hogy talpra tudjon állni, nem volt elég az otthonról érkező pénz. Saját magának is meg kellett küzdeni a kezdeti tökehiányos helyzetével és kölcsönöket kellett felvennie. Szükségeit természetesen nemcsak pénzkölcsönökkel oldotta meg. Az ideiglenes hiányok enyhítésére természetbeni juttatásokat is elfogadott.

⁶ Telekkönyvi száma 13733/1908. Nagy Balogh Antal az 1912-es Gazdacímtárban már 638 holdas földbirtokosként szerepel.

⁷ A dokumentumokat Fodor Józsefné egy kofferben őrzi, így jelzetet nem tudok feltüntetni.

Egy 1911 januárjából fennmaradt nyugta a következő képet festi Dombi Kiss Sámuel akkori szükségleteiről. Gräser János gazda 600 koronát adott kölcsön 7%-os kamatra, emellett előző ősszel kölcsönzött még 3 mázsa rozst, 4 mázsa 20 kg kukoricát, 4 korona 50 fillérért és cserepet 1 korona 16 fillérért, összesen 49 korona értékben. A két gazda közötti kölcsön tartalmazta azt a megállapodást is, ha Gräser Jánosnak szüksége lenne a pénzre, akkor Dombi Kiss Sámuelnek azonnal vissza kell fizetnie mindent. A megállapodásba valószínűleg kényszer hajtotta bele. A kölcsön nem volt túl sikeres, mert Gräser János 1911. március 18-án már bírósági úton követelte vissza tőle a járandóságát.

A helyi társadalomba való beilleszkedés nehézségeit tanúsítja egy 1913-ból származó bírósági végzés. Két hónapi fogház letöltésére ítélték súlyos testi sértésért, melynek háttérében egy verekedés állt. A felső szomszédja, Budisin Alexander (Budis Gyuró) szerb gazda nem nézett jó szemmel az újonnan jött gazdára. A gazda átvágta a föld mellett húzódó töltést és ezzel rá akarta engedni a vizet Dombi Kiss Sámuel földjére. Ez nem tetszett a földjét védelmező gazdának és a felső szomszéd végül a vízben kötött ki.

A gazdaság fejlődéséről, korszerűsítéséről tanúskodik, hogy a réti nagy tanyán artézi kutat fúratott. 1910. február 27-i keltezésű levelében valaki azért keresi fel, hogy kútfüró szerszámaint küldje vissza neki. Így már valószínű, hogy 1910-ben készen lehetett a kút. A hivatalos engedélyt a Temesvári Magyar Királyi Kultur-mérnöki Hivatal egy 1914. december 3-i terepbejárása után kapta meg. Az artézi kút szükségességét az állatok itatására lehet visszavezetni, de emellett egy 20×160 méteres halastavat is táplált. Az artézi kút fúratásával Dombi Kiss Sámuel igen nagy előnyre tett szert a szajáni gazdák között. (2. kép)

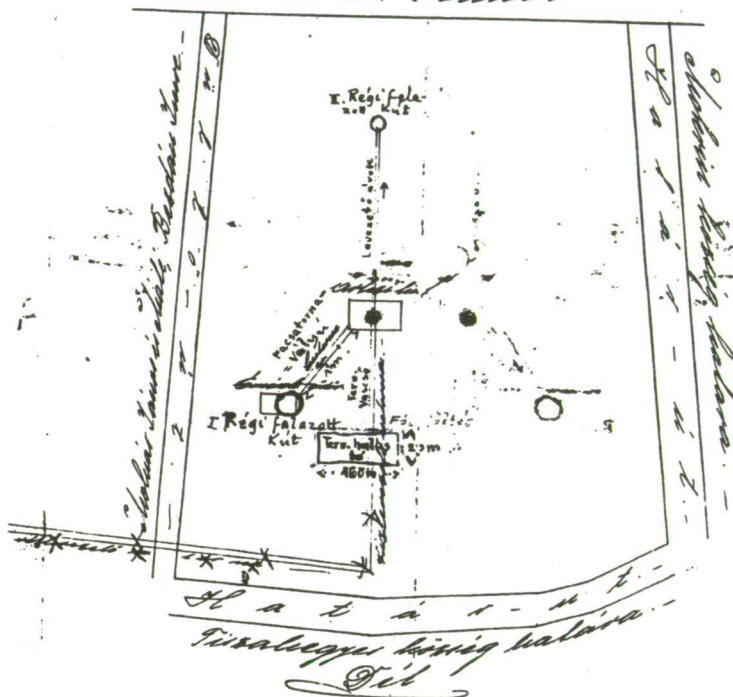
Egy 1913. december 17-i adásvételi szerződés szerint Bächer Rudolf ekegyárából részletre aratógépet vásárolt. A rokonsághoz tartozó, Hódmezővásárhelyen élő Koncz Györgynek is voltak érdekeltségei ezen a vidéken. „Telepe virágzó, neve pedig az egész Délvidéken népszerű lett, mert egész Titelig, lent a Bácskában, s Bánátban dolgozott és dolgoztatott [...]”⁸ Többek között neki volt a második cséplőgépe Vásárhelyen és nagy érdeme, hogy a cséplőgépeket önjárókká alakította át. Emellett nagy pálinkafőzőt is üzemeltettek a Zsoldos utcai házban, ahol a fél város pálinkaszükségletét főzték.⁹ Sajnos nem találtam olyan dokumentumokat, melyek a két rokon közvetlen üzleti kapcsolatát igazolják. A gépvásárlás bizonyára Dombi Kiss Sámuel innováció iránti fogékonyságának köszönhető. A modernizálás alapot jelentett nagyobb földbirtokok megművelésére is, amire szintén találunk megbízható adatokat. 1915. november 15-i keltezésű levélben a nagybecskereki Közgazdasági Bank 33 hold földet ad bérbe számára a *Kecskellér* dűlőben. A levélben említi, hogy az előző évi szerződés meghosszabbításáról van szó. A nagybecskereki Közgazdasági Banktól az 1916-os évre is találunk utalást. Ebben a szajáni 600-as számú 35 hold szántóföldet 580 koronáért bérelte.

---

⁸ FEJÉRVÁRY József 1929. 120. p.

⁹ FEJÉRVÁRY József 1929. 120. p.

Budai, Lajos

Well Hawaiian, 1913 in December for 31st in.

Chlöhr:

Holm's Joints

Charles Lewis Hardy

Thess. Sommer

2. kép. Kiss Sámuel ártézi kútjának helyszínrajza 1913-ból

A szakképzett gazda

A gazdaság fejlődése tehát, ha nem is könnyen, de beindult. Köszönhető ez nagymértékben annak, hogy 1904-ben elvégezte a földművelő iskolát. Az iskolában – mint a korabeli évkönyvek bizonyítják¹⁰ – a hallgatóknak el kellett sajátítaniuk a

¹⁰ A Magyar Királyi Földművelő Iskola Évkönyve 1900.-ik évről Hmvyhely 1901. [megj.: Sajnos 1902-1904 közötti időszokról nem maradt fenn példány. Az oktatás módszere azonban nem változhatott akkorát, hogy a néhány évvel ezelőtti évkönyvekből ne lehessen következtetni az oktatás módszerére.]

mezőgazdasággal kapcsolatos összes munkafeladatot és folyamatot, természetesen hangsúlyt fektetve a modern kor technikai újításaira. A korszerű gépek használata mellett a kétkezi munka minden aprólékosságát is elsajátították a tanulók, így a föld szeretetét szinte beléjük oltották. Kikerülésük után nyugodt szívvel vághattak a mezőgazdasági munkába, ha volt elég tőkéjük hozzá. Ezeket a tényeket erősíti meg az a levél, melyet Csúcs Ernő¹¹ írt Dombi Kis Sámuelnek 1912. november 5-én. A levélben üdvözlí rég nem látott iskolatársát, s emellett, hogy örül megtalálásának, rögtön a tengeri mázsánkénti ára felől érdeklődik, mert úgy tudja, hogy a Bánságban olcsóbban adják.

Meglepő, de egyben nagyon fontos az a dokumentum, amely a szülővárosától elkerült ember újtó, jobbító szándékát mutatja. Jól jövedelmező gazdasága és az őt körülvevő visszamaradottság arra ösztönözte, hogy azon a területen, amelyen leginkább otthonos, fellendülést érjen el. 1912. május 18-án levelet írt a Magyar Királyi Földművelésügyi Minisztériumba, a tárca vezetőjének. Próbálkozása nem volt megalapozatlan. Mintagazdaságot szeretett volna létrehozni, ahol a környékbeli földművelőket tanítja a modern, korszerű gazdálkodás alapjaira. Az indokok között szerepelt, hogy a környéken 80 kilométeres körzeten belül nincs olyan iskola, ahol erre megtaníthatták volna az embereket, pedig nagy szükség lett volna rá.

Dombi Kiss Sámuel tudatosan készült arra is, hogy a környékbeli gazdákat megtanítsa a korszerű gazdálkodásra. Megmaradt könyveiből arra lehet következtetni, hogy felkészült, naprakész volt a hazai, korabeli mezőgazdasági szakirodalomban. A könyvek listája is ezt bizonyítja.

A könyvekről első ránézésre meg lehet állapítani, hogy gyakran forgatták őket. A kötés többször újra van ragasztva és a lapokon látszik a használat. A IV. kötetet folyamatosan újabb művekkel pótolta, ennek eredménye a kolligátum kialakítása. Ezzel tanúsítja, hogy folyamatosan figyelte a legújabb mezőgazdasági szakirodalmat és azokat olvasta is. Lehetséges, hogy szülővárosában a századfordulóra elszaporodó olvasóköri hatást gyakoroltak a frissen képzett és ambiciózus ifjú gazdára. A Földművelésügyi Minisztériumba írt levelére azonban nem érkezett válasz, így a mintagazdaság megvalósítása csak elképzelés maradt.

Családalapítás, rokonság

Szülőföldjétől távol kerülve Dombi Kiss Sámuelnek 28 évesen már gondolnia kellett a családalapításra. „A családi közösség a sokat hangoztatott gazdasági (termelői és fogyasztói) közösség révén szigorú eszközökkel nevelt munkára; emellett kialakította a gyerekekben és fiatalokban annak erős tudatát, hogy tartoznak valahová, s ennek az odatartozásnak a rokon mellett a lokális kötődések legalább olyan fontos összetevői.”¹² A paraszti társadalom központi magját jelentő család megalapozása nem volt zökkenőmentes. (3. kép)

¹¹ Csúcs Ernő is rajta van az 1904-es tablón.

¹² MOHAY Tamás 2000. 782.

3. kép. Dombi Kiss Sámuel (1881–1963)

A visszaemlékezésekben különösen élénken maradtak meg azok a jelenetek, amelyek a házaspár kapcsolatáról szólnak. Dombi Kiss Sámuel 1915-ben feleségül vette Molnár Matildot (szül. 1882.), akitől azonban nem született gyermeke. Amikor Dombi Kiss Sámuel besorozták az I. világháborúban, a gazdaság gondja az asszony vállára szakadt. A munka során felesége tüdőgyulladást kapott és amikor férje hazatért a háborúból, már ágyban fekvő, súlyos beteg volt. A visszaemlékezések szerint ekkor egykori bajtársa, a húgával együtt meglátogatta tanyáján. Molnár Matildnak feltűnt a fiatal leány szorgalmassága és kérte, hogy maradjon egy hétig náluk. Ez idő alatt „kifigyelte” és meggyőződött arról, hogy a fiatal lányból jó asszony lenne. Maga a betegágyon fekvő asszony kérte férjét, hogy ha ő meghal, ezt a szorgos leányt vegye feleségül. Felesége elhunyt után, 1916-ban Dombi Kiss Sámuel nőül vette a nála 14 évvel fiatalabb Rossmann Reginát. 1917-ben ikreik születtek, de még csecsemőkorukban meghaltak. Egyetlen életben maradt gyermeke az 1918-ban született Kiss Borbála. Az utódlás itt megszakadt és nem követte a hagyományos mintákat. Ekkor örökbe fogadták Török Pál keresztfiukat, első felesége testvérének a fiát, akit a faluban mindenki csak „kis Samu”-nak hívott.

Az új feleség német származású volt és Tizsaszentmiklóson (Osztjojityevo) lakott. Kitűnően beszélt magyarul, szerbül és németül. Dombi Kiss azonban nem volt hajlandó a magyar nyelven kívül mást is használni, ezért nem tanult meg idegen nyelvet. Az „ómama” (Rossmann Regina) a háztartásban és a földeken is kivette

részét a munkákban, amellet, hogy a népes cselédséget, alkalmazottakat is ellátta. Halála előtt néhány évvel a betegségére adott injekciók miatt megvakult.

A rokonsági kapcsolatok ápolásáról maradt fenn néhány dokumentum. Egy 1912. július 31-i halálesetről értesülünk a Vásárhelyről küldött gyászjelentésből. [Ez volt az a nyom, amely a „vasipari” Koncz családhoz visszavezetett.] Koncz Józsika halála szomorú családi esemény volt, hiszen a kisfiú Dombi Kiss Sámuel nagybátyjának a fia, tehát unokatestvére volt. Ez a szál azért fontos, mert ez a családi háttér segítette a Szajánba kerüléskor az ifjú gazdát. A vásárhelyi rokonságot Fejérváry József vásárhelyi családtörténete „vasipari” Koncz családként említi, melynek megalapozója a fentebb említett Koncz György, aki ezt a családi ágot felvirágoztatta és híressé tette.

A gazdaság fejlődése

Dombi Kiss Sámuel gazdaságáról a Fodor család történetében feljegyzettek szerint alkothatunk képet.¹³ 1963-ban bekövetkezett halála¹⁴ után a következő ingó és ingatlan vagyont vettek számba: 86 hold szántóföld, 15 hold legelő, 3 hold szőlő, 8 fejős tehén, 8 ló, 150 birka, 6 koca malacokkal, 10 hízó, 2 cséplőgép, 1 aratógép, 1 kéveköti gép, kovács- és bognárműhely, 2 saját tanya, 2 bértanya, 4 ökör, 2 bivaly és a nagytanyán egy artézi kút. Emellett volt még dohányföldje is, ami a szajániak gazdaságához egy időben szervesen hozzátartozott. Az összeíró megjegyzi, hogy minden 3-4. évben vízkárok érték a gazdaságot. Ezek közül a Maros 1942-es kiöntése volt a legnagyobb, amikor saját tanyáját csak csónakkal tudta megközelelni.

Dombi Kiss Sámuel egy bekeretezett tablót is készíttetett, melyen gazdaságának 1937-es állapotát szerette volna dokumentálni. Láthatjuk rajta a házaspárt, a tanya épületeit jóságokkal, a rokonságot és a cselédeket. (4. kép)

Személyisége és emberi kapcsolatai

„Ha valóban az ember érdekel minket az ő saját egyszerűségében, saját hajlamaival, viselkedésével és beállítottságával, akkor beszélgetőpartnereink élményanyagának, mely gyakran önéletrajzi elbeszélésekben csapódik le, különleges jelentőséget kell tulajdonítanunk.”¹⁵ A mélyebb megismerés érdekében a gyűjtés során megkerestem olyan embereket, akik még életében ismerték őt. Jellemző volt, hogy a megkérdezettek szívesen emlékeztek vissza rá és egybehangzóan becsületes, jó embernek tüntették fel. Sokan emlékeztek arra, hogy amikor Jugoszláviában a kommunista rendszer hatalomra jutott, akkor őt is – több más gazdához hasonlóan – börtönbe csukták. Emberi kapcsolatait, emberekhez való viszonyát jól jellemzi,

¹³ A Fodor József és Kiss Borbála házasságából született első gyermek tanító lett és mindenre kiterjedő családtörténetet írt, amelyben ezeket az adatokat említi Dombi Kiss Sámuel vagyoni helyzetéről.

¹⁴ A szajáni plébánia halotti anyakönyve alapján.

¹⁵ BREDNICH, Rolf Wilhelm 1982. 61.

4. kép. Az 1937-ben készült fényképek Dombi Kiss Sámuel gazdaságáról

hogy a szegényparasztkok kérték az akkori hatóságot, hogy engedjék szabadon, mert őt olyannak tartották, aki mindig munkát, élelmet adott nekik és emellett jól is bánt velük. A visszaemlékezések szerint mindig volt hely megterített asztalánál más ember számára. A jószívűség mellett azonban szüksége volt egy bizonyos fokú szigorra, amellyel a rosszindulatú embereket ki tudta szűrni. Nem szerette, ha valaki mellébeszélt. Szerette megmondani a maga igazát, még akkor is, ha ezzel embereket bántott meg. Szigorúságától nem tartottak, mert nem volt haragtartó és tudták, hogy ha morog is, akkor se kell félni tőle. Fényképek tesznek tanúbizonyságot arról, hogy még a szolgabíró is kijárt hozzá nyaralni családjával.

A Vásárhelyről települt Nagy Balogh Antallal nem tartottak szoros kapcsolatot. A tőkeerős háttér – mely már a betelepülésekor jellemezte földijét – nagyobb gazdaság megszervezését tette lehetővé. A tanyára kivezetett telefon, az első autó, a falu centrumában elhelyezkedő kastély megvétele mind az ő nevéhez fűződik. Mindezek alapján Nagy Balogh Antalnak a falu társadalmában jelentékeny szerep jutott. A kialakított földbirtokosi életmód egyik érdekessége, hogy nagy könyvtárat gyűjtött össze. Sajnos, miután elüldözték, a gyűjteményt teljesen széthordták. Amikor Dombi Kiss összetalálkozott Nagy Balogh Antallal, megbeszélték a gazdaság ügyeit, de tovább nem igen jutottak, mert az urizálást, mások lenézést, ami beszélgető társára volt jellemző, Sámuel nem szerette. Sokan nem kedvelték ezért. Nagy Balogh Antalnak a kommunisták hatalomra jutásakor el kellett menekülnie Szajánból.

A megőrzött iratok között találtam olyat, amely jól érzékelteti a második világháború körüli időszakát. Felesége német származását és az ebből adódó rokonsági kapcsolatokat a korszakban nem nézték jó szemmel az akkori hatóságok. Az „ómama” néhány rokona a nagyikikindai lágerbe került. A családi összetartás szép példáját bizonyítja az a dokumentum, amely igazolja, hogy Dombi Kiss Sámuel 1946-ban hány hétre és mennyi pénzért kérte ki rokonait „bérmunkára” a tanyájára. Ezzel a segítséggel tudta őket ideiglenesen megmenteni a lágertől.

Dombi Kis Sámuelnek igen nagy gondot jelentett az utódlás kérdése. Miután törvényes fiúörököse nem született, öregkorára a gazdaságban segítő emberek közül kiválasztott egyet, akire ráíratta vagyona felét. Örökségét azonban nem tudta felhasználni, mert még idő előtt eltűnt a család életéből.

5. kép. Az idős gazda családja körében.

Összegzés

„A paraszti nemzedékek közül minden jel szerint a 19. század utolsó másfél évtizedében született volt az, amelyikből a legváltozatosabb irányba szóródtak szét. Talán az utolsó olyan generáció volt ez, amelyiknek egy része még teljes életét parasztként élte le: a szülők nemzedéke még emlékezett a jobbágyvilágra, de jórészt már nem élt benne; fiatalon vett részt az első világháborúban, nyitott volt a gazdasági újításokra...”¹⁶ Mohay Tamás jellemzése egy olyan nemzedékről szól, melyhez Dombi Kiss Sámuel is tartozott. A migráció, a paraszti élet, az újra, jobbra való törekvés mind-mind meghatározó tényezők voltak életében. Szerencsés esetben mondható, hogy megőrződtek olyan iratok, melyek alapján életéről és tevékenységéről átfogó képet alkothatunk. Maga az életút nem volt különös. Értéket éppen az

¹⁶ MOHAY Tamás 2000. 781.

adja: az évek távlatából megmutatja, hogy a hagyományos paraszti világ rendjében milyen sokrétű lehetett egy ember sorsa. Az értékrendek átszűrődése vagy az azokkal való szembenállás, a történelem fordulatai és az abból fakadó „kényszerpályák” sok ember életét meghatározták ebben az időszakban. Dombi Kiss Sámuel életútjának ezzel a kis vázlatával talán közelebb kerülhetünk annak megértéséhez, hogy az egyéni életpályák elemzésekor a hagyományos néprajzi témáknak milyen változatos dimenziói nyílhatnak meg előttünk.

IRODALOM

BREDNICH, Rolf Wilhelm

1982 Az életrajzi módszer alkalmazása a néprajzi anyaggyűjtésben. In: Documentatio Ethnographica 8. Budapest

FEJÉRVÁRY József

1929 Hódmezővásárhely története a családok tükrében. Hódmezővásárhely

A Magyar Királyi Földművelő Iskola Évkönyve 1900.-ik évről

1901 Hódmezővásárhely

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Magyar Néprajz VIII. Budapest, 760-790.

MELLÉKLETEK

1. Dombi Kiss Sámuel levele a földművelésügyi miniszterhez (1912)

Nagyméltóságú Minister Ur!
Kegyelmes Uram!

Alulírott azon alázatos kérelemmel járulok Nagyméltóságú kegyes színe elé, méltóztassék nekem Szaján község határában fekvő 22 k. hold közép minőségű földemre, mely egy tagban fekszik, községhez 5 km., melyen gazdasági épületek, az ún. tanya-rendszerrel-felszerelve, államilag segélyezett, paraszt minta gazdálkodást segélyezni és létesítésében támogatni.

Kérésem támogatására legyen szabad felhoznom azon érvet, hogy a legközelebbi földmives iskola is 80 km távolságra van községünkötől, és semmiféle gazdaságra vonatkozó intézmény nem áll gazdáink rendelkezésére, hogy legegyszerűbb körben is megismerkedjenek a módszerűbb földműveléssel és állat tenyésztéssel.

Már pedig épen nálunk volna egyik legmegkívántabb a régi egyoldalu gazdasági rendszerrel, az új belterjesebb gazdasági rendszerrel felváltani. És bizvást hihető, hogy ugy községünk, mint a környékbeli köségek rohamosan haladva kísérnék bemutatott jobb gazdasági rendszert, s így mégis alkalmunk lenne vetésforgók és takarmányfélék és állattenyésztés módjaival megismerkedni.

Alulírott bátorodom magam az említett gazdaság kérelmére és vezetésére ajánlani, mint 30 éves nős erőteljes, munkabíró, m. kir. földmives iskolát jeles sikerrel végzett egyén mezőgazdaságban és állattenyésztésben jártassággal bírok, és teljes erőmből oda fogok törekedni, hogy igazi példát mutassak, ugy a szomszédos földmives gazdáknak, mint a hozzám fordulóknak.

Kelt Szaján 1912. május hó 18 án

Nagyméltóságú Minister Ur
Kegyelmes Uramnak

legalázatosabb szolgálja
Kiss Sámuel
földmives

2. Oktatással és mezőgazdasággal kapcsolatos könyvek

- Peregrényi Elek: Természettörténet az ifjúság tanítására és házi használatra. Bp. 1852.
- Halász Ferenc (Vallási és Közoktatási Minisztérium tanácsosa): Közoktatás művészete I. köt. Bp. 1910. [Benne. Kisdédóvodás, népoktatás, gazdasági népoktatás, felső népiskolák, polgári népiskolák, tanítóképzés, gyógypedagógia, népiskolák egészségügye, könyvtárak, magyar iskolai helyesírás, iskolai egyesületek]
- Biblia (református) Bp. é.n.
- Franklin Kézi Lexikona I-II. köt. Bp. é.n.
- Magyar gazdasági könyvek szakjegyzéke. Bp. 1910.
- Mezőgazdasági tanácsadó I-V. köt. [A IV. kötet kolligátumhoz hasonló módon van felosztva, ezért ezt külön is részletezem.]
- I. köt. Általános gazdasági ismeretek. Talajművelés. Trágyázás.
- II. köt. Gabonafélék. Ipari növények.
- III. köt. Takarmányozás. Kertészet. Gyümölcsészet.
- IV. köt. Állattenyésztés. Tejgazdaság. Tejfeldolgozás. Méhészet.

- Benne: -Koll. 1. Tormai Béla: A szarvasmarha tenyésztése. Bp. 1906.
- Koll. 2. Hauer Géza. A fejős tehén. Kolozsvár 1912.
- Koll. 3. Jászberényi András-Szász Ferenc: Tejgazdaság. Kolozsvár 1908.
- Koll. 4. Jászberényi András: Tejgazdaság, vajkészítés. Kolozsvár 1913.
- Koll. 5. Virágh Elek: Sertéshizlalás. Kolozsvár 1911.
- Koll. 6. Ross Nándor: Tenyészkanca. Kolozsvár 1907.
- Koll. 7. Cijálik István: Csikónevelés. Kolozsvár 1911.
- Koll. 8. Gáspár József: Baromfitenyésztés. Kolozsvár 1912.
- Koll. 9. Gáspár József: Méhtenyésztés. Kolozsvár 1902.

Eine Bauernfamilie aus Hódmezővásárhely in Szaján

JÓZSEF PAP

Einige Jahre nach der Jahrhundertwende kaufte ein junger Bauer aus Hódmezővásárhely ein Stück Land in der Gemarkung von Szaján. Sámuel Dombi Kiss entschied sich als gelernter Landwirt ein einer – sienem Geburtsort zwar entfernten, in der Bodenbeschaffenheit jedoch manche Ähnlichkeiten zeigenden – Gegend, seine eigene Wirtschaft aufzubauen. Zu Beginn besaß er lediglich das von seiner Mutter angekaufte Stück Feld, arbeite sich aber später – dank seines Fleißes und seiner Sachkenntnis – zu einem der besten Landwirte des Dorfes hoch.

Vor welche Aufgaben sah er sich bei den Anfangsschwierigkeiten gestellt, und wie hat er diese im Laufe der Zeit gelöst? Wie war sein Charakter, und wie konnte er sich der Dorfgemeinschaft so anpassen, dass sein Name in der Erinnerung der Dorfbewohner auch heute noch lebt? Welcher Weg stand einem Bauern „aus der Fremde“ offen, und welche Werte hielt er für wichtig?

Bei der Beantwortung dieser Fragen muss man natürlich in Betracht ziehen, dass im Leben des jungen Landwirtes auch die Wandlungen der Geschichte ihre Spuren hinterlassen haben. Der erste Weltkrieg, der Friedensvertrag von Trianon und der zweite Weltkrieg hatten ihre Auswirkung auch auf das Leben von Sámuel Dombi Kiss. Dennoch konnte er sich auch unter den neuen Verhältnissen behaupten und seine Einzelgehöftwirtschaft weiter ausbauen. In meinem Aufsatz versuche ich auf Grund von überlieferten Dokumenten und Erinnerungen, seinen Lebensweg zu verfolgen und darzustellen.

A Törköly-család gazdasága

KISS KÁROLY SZILÁRD

A Törköly-család története

A család történetét Törköly Pál (született 1931) elbeszélése nyomán ismertem. Adatközlőm nagyapja, Törköly Mihály 85 évesen halt meg, Törköly Pál visszaemlékezése szerint gyermekkorában sokat mesélt az I. világháború során szerzett élményeiről. A családi házat nagyanyja, Zakar Katalin hozta nagyapjával kötött házasságába. A frigyből 6 gyermek született: 4 fiú és 2 lány. A nagyapa gazdasága a következő képet festette. A család 60-70 hold földet birtokolt, jó része gyenge minőségű, keveset termő talajú volt. A gyenge minőségű földet legelőnek használták, e célból 80-100 birkát tartottak, mellette még tartottak 6-8 ökröt szántásra. 1-1,5 holdon dohányt termesztettek, az ezen a vidéken igen kedvelt szögedi rózsát, amely jól tűrte a szárazságot. A gazdaságot nagyapja 60 éves korában adta át gyermekeinek, felosztotta közöttük vagyonát. A nagyapa eltartását a legkisebb fiú vállalta, ő lett öregapja gyámja. A lányok kevesebbet kaptak az osztozkodás során, ők már előbb megkapták jussukat staffirung formájában.

Törköly Pál édesapja Törköly Mózes (1904–1997), édesanyja Zombori Erzsébet (1908–1996) volt. Édesanyja szajáni, de családja Szeged felől származott, honnan, arra az adatközlő nem emlékezett. A házasságból három gyermek született: Törköly István (1927–), aki Zentán él, nyugdíjas újságíró; Törköly Erzsébet (1929–) jelenleg Kikindán él; és Törköly Pál (1931–), aki fiával a közös családi gazdaságot működteti. Édesapja az osztozkodás után 10-11 holdat kapott, amely gyarapodott felesége örökségével, mintegy 10 holddal. Az örökségképpen megszerzett föld nem egy tagban, hanem 4-5 parcellában volt elszórva. Törköly Mózes birtokában lévő földekből 4 hold legelő, 3 hold szőlő volt, a többi szántó. A szőlőben kövidinkát, mozsárkát és saszlát (csemege-szőlőt) termesztettek. A szőlő mellett körtét, almát, szilvát és meggyet is termesztettek. Az apja gazdaságában a következő jószágállomány volt: 3-4 ló, 3-4 borjú, 20-25 birka, 20-25 disznó, 2 koca; baromfi: kacsa 20 db, liba 8-10 db, pulyka 10-15 db, tyúk 100-130. A királyság idejében a terményeket, elsősorban tejet, túrót, baromfit élve-pucolva kocsi-val a közelben fekvő Kikinda piacára szállították, ahol hetente többször: szerdán, pénteken, vasárnap tartottak piacokat. A német megszállás idejében, 1942/43-ban a piaci lehetőségek kiszélesedtek, jobbak voltak, mint ma. Szegedre tollat szállítottak, ott ruhaneműt vásároltak. A szegedi vásárokat a Verbica-Majda ill. Rábé-Kübekháza-Szeged útvonalon közelítették meg. Éjjelente a zöldhatáron tértek vissza a szegedi piacról. 1949-ben a kikonfiskálás során mindenüket elvesztik. Törköly Mózeszt Pozserovácba börtönzik be, mert nem tudott gabonát beszoigáltatni. A bűnvádi eljárás során három évet kapott, amelyből másfél évet börtönben töltött, amnesztiával szabadult. A család az ínséges időkben két hónapig az apai nagynéninél lakott.

Mindenüket raktárba szállították, ahonnan csak ruháikat kapták vissza. A településen 18 családot érintett a kitelepítés, az elkobzott földekből zadrugát, termelőszövetkezetet szerveztek. Törköly Mózes a kiszabadulásakor 8 hold földet és 1 lovat kapott vissza egykori vagyonából. A család talpra állásából maga az adatközlő is kivette a részét, a katonaévek letelte után dolgozni járt, csépléseknél segédkezett. Kevéske megmaradt vagyonukból malacokat vásároltak, amelyeket fialtattak. Az állatállomány ellátását 5-6 hold kukorica biztosította. Kemény munkával, mintegy 6-7 év alatt talpra álltak.

Törköly Pál 1952-ben vette feleségül Vízhányó Ilonát, a frigyből két fiúgyermek született: Géza 1957-ben és János 1964-ben. Nősülés után a családi osztózkodás során 5 holdat kapott. A házasságkötés után 2-3 évig a szülőkkel éltek együtt, megfizették a portát, majd házat építettek feleségével. Ebben a házban most idősebbik fia, Géza lakik. Két évtizedes szívós munkával családi gazdagságát gyarapította, földállományát 30 holdra növelte. 1973-ig lóval művelte meg földjeit, ekkor vásárolta meg első traktorát, egy angol gyártmányú IMT típusú 35 lóerős gépet. Jóságállománya 1 tehén és kocák voltak. Idősebb fiának kiadta részét. Róla nem jó véleménnyel van Törköly Pál. Fia gondjait tetézte, hogy pár évvel ezelőtt felesége is elhagyta. A jelenlegi állapotok szerint (2000. július) 15-18 holdat művel meg, 4-5 marhát tart és fiatalabbik fiával gazdálkodik együtt. Törköly Pál fiatalabbik fiával gazdálkodik együtt, besegít a munkájába.

A családi gazdaság

A családi gazdaságot, vagy ahogy ők nevezik a „farmot” Törköly János mutatta meg és beszélt bővítéséről, fejlesztéséről. János jussa megszerzése után apjával együtt kezdett gazdálkodni. 2000 júliusában Törköly János birtokában 30 hold föld van és további 2-300 hold legelőt bérelt a szövetkezettől. A legelőt tavasszal veszi bérbe és előre kifizeti egész évre. A legelőbérletet állatok után kell fizetni, 1 állat után 150 dinárt (7-8 DM), tehát 50 tehén után 400 DM-t. Ezenkívül az állatok ellátását segíti még 20 hold hereföld is. Jobb években egy-egy kaszáláskor 1500-2000 bála szénát takarítottak be. 2000-ben az aszályos nyár miatt három kaszálás után 3000 bálát sikerült betakarítani.

Az állatállományt hosszú évek tudatos munkájával szaporította. Kezdetben 1-2 tehénnel kezdték, majd az 1990-es évek elejére az állatállomány száma elérte a 20-at. Otthon már nem tudtak tartani ennyi állatot, kénytelenek voltak az állományt kihelyezni a falu határába. 1996-ban vásárolták a farmot, azóta bővítették az állatállományt 70 db-ra. Az állatállomány megoszlása a következő: 5-6 db 150-200 kg-os borjú; 50 db tehén; 17-18 db üsző; 1 bika. A faluban található háznál további 50 db növendék birkát tartanak, amelyet vágósúlyuk elérésekor eladnak. A fejőstehén állományt évente újítják. 10 db elletés előtt elapasztanak, vagy valamilyen okból, pl.: tögye elromlik, leadják vágóra, így szabadulnak meg az öregebb tehenektől is. A tehenek fajtája keresztezett fekete Holstein-tehenek. Eredetileg az egész állomány Holstein volt, ám az átvevők nem szerették, mert túl csontosak voltak. A felszaporítás után piros Fríz bikákat vásárolt, ezekkel keresztezte az állományt.

„Végül is piros keverékek lettek. Keresztetettek, ellenállóbbak a tögygyulladásnak” – mondta János. Átlagban nyáron a nagy melegben és aszályban 15-20 litert adnak, télen a jobb takarmány mellett a jobbak akár 20-30 litert is tejelnek. A kevés tejet adókat eladja vágóhídra.

Az állatok takarmányukat a legelőkön szerzik be. Ez gazdasági szempontból hasznos, hiszen – mint adatközlőnk elmondta – ha nem lennének a nyarak, az egész vállalkozás veszteséges lenne. A ráfizetési időszak a rosszabb idők beálltával kezdődik, hiszen ilyenkor az állatokat takarmányozni kell. Az abrakot saját maga termeli, hiszen ha vásárolná, veszteséges lenne az egész vállalkozás. A kukorica mázsája 25 DM-ba kerül, amelyet ledarálnak, így darával látják el az állatokat. A takarmányt kiegészítik a nyáron betakarított szénával is, amely idén nem áll elegendő mennyiségben rendelkezésükre. A takarmányozást javítják silókukoricával is. Nyáron 8-10 vagon (1 vagon = 10 tonna) zöldkukoricát vásárol, amelyet a következő módon dolgoz fel: a zöldkukoricát feldarabolja, hulladék répával összekeveri, majd az egészet letakarja egy hatalmas nejlonnal. Hagyja erjedni, majd az őszi beálltával az állatoknak adja. Minden nap 50 kosár (10-15 kg) fogy el ebből. 2000-ben elmondása szerint ilyen nem tudott készíteni, hiszen az aszályos időjárásban a kukorica hamar beérett. Ha rendelkezésre áll, évente 100 tonna ilyen takarmányt használ fel.

A farmot 1996-ban helybeli családtól vásárolták. Előtte, míg az állatállomány nagysága megengedte, a faluban lévő háznál látták el az állatokat. Az állatállomány szaporításával kinőtték korábbi helyüket, így kénytelenek voltak áthelyezni a gazdálkodás színhelyét a falu határába. A farm a falu ÉK-i szélén fekszik. Az új helyen ideiglenes épületeket emeltek, gondoltak a jövőre. Megelégedtek az állatok védelmével az időjárási viszontagságok ellenében. A telek eredetileg egy orosz származású emberé volt, akit a történelem sodra az I. világháború során vetett erre a tájra. Halála után családja az 1960-as években eladta, majd Törköly vásárolta meg. Az állatok tartására szolgáló épület még nincs teljesen elkészítve, befejezéséhez az előzetes számítások szerint még 20 ezer DM-ra lenne szükség. Az épület alapterülete 25 x 20 méteres, vagyis 500 m², amely két egyenlő nagyságú istállóépületre van felbontva. Ezek közül csak az egyik készült el, a másik résznek még nincs elkészítve az ajtaja, nincs lebetonozva. Ha elkészül, több állatot lehet itt elhelyezni. Tervezik, hogy ide kerülnének ki a növendékbikák.

Értékesítési lehetőségek

A gazdaság értékesítési lehetőségei a következők: növendékbikák leadása vágásra, tejhaszon értékesítése. A növendékbikákat kereskedők vásárolják meg, akik az élőállatokat különböző úton Boszniába szállítják. A Boszniában élő mohamedánok körében a Ramadán-havi böjt alkalmával, a vallási előírások következtében, nagy a kereslet a marhákra. Törkölyektől a marhákat kg-onként 1,90 DM-ért vásárolják fel, míg a kereskedők 3 DM-ért adják tovább. Tisztában van vele, hogy ez nekik nem megfelelő, de az állami vágóhidaknak leadott állatok után a fizetés alkalomszerű, nem folyamatos. A kevés tejet adó állatokat is leadják, ezzel fiatalítják

az állományt. A gazdaság másik bevétele a tejhaszonból származik. A tej felét értékesíti, míg a másik feléből ipari oltóanyag felhasználásával túrórt készít. A gazdasági válság előtti időszakban a tejet a faluban lévő tejüzemnek adta le. Ma már ez nem nyereséges, hiszen igen olcsó a tej felvásárlási ára, nem fedezi a költségeket. Modernizálni szeretné a meglévő fejőgépet, ugyanis ez kis teljesítményű. A fejlesztésben segítségére lenne magyarországi rokona, aki ért ilyen dolgokhoz és olcsón megtudná valósítani a fejlesztést. A NATO 2000. évi beavatkozása idején naponta 200 liter tejet szállított Kikindára, ahol ő mérte ki a vevőknek. Túrórt rendszeresen szállít egy Zentában-lévő pékségnek. További bevételi lehetőség lenne a trágya eladása, de ezt nem tudja kihasználni. A faluban nem vásárolnak trágyát a lakosok a földek termelőerejének növelésére, hiszen mindenki tart 1-2 állatot. A távlati tervekben szerepel a falusi háznál egy tejüzem és vágóhíd létesítése. Nagyszabású tervei között szerepel egy pasztöröző gép vásárlása, amellyel minőségi árut tudna előállítani.

Munkamegosztás

A farmon a munkákat apa és fia végzi és alkalmaznak egy pásztort az állatok őrzésére és legeltetésére. Kisegítőnek felvesznek ugyan munkásokat, de nincs megelégedve munkájukkal. Megítélése szerint a pénzért nem dolgoznak meg. A gazdaságot tudatosan fejlesztette évről-évre. Elmondta hogy: „Meg tudnám csinálni az egészet egyszerre, de akkor minek nem maradna állomány.” Anyagi segítségben részesült 1998-ban a szerb gazdasági kormányzattól, aminek révén fejleszthette gazdaságát. Igen jelentős gépparkkal rendelkezik: kombájnnal, több típusú és teherhordó képességű pótkocsival, traktorral, a földek megműveléséhez alkalmas gazdasági gépekkel.

Törköly János a faluban részt vesz az egyházközösség tanácsában, el lehet mondani róla, hogy a falu meghatározó embere. Olyan emberként, aki mindent a saját erejéből ért el, érthető, hogy nem becsüli azokat az embereket, akik nem tesznek semmit sem helyzetük javításában. Messzelátó, előre tervező embert ismertem meg személyében, aki képes tervei megvalósítására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FODOR Ferenc

1999 A Vízhányó-család gazdálkodása Egyházaskéren. In: Táj és Népi Kultúra 3. Észak-Bánság paraszti műveltségéből. Szerk. Juhász Antal. Szeged, 113-124.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Magyar Néprajz VIII. Társadalom. Főszerk. Paládi-Kovács Attila. Bp. 760-790.

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Toronto.

Die Bauernwirtschaft der Familie Törköly

KÁROLY SZILÁRD KISS

Der Verfasser befasst sich mit der Geschichte dreier Generationen einer aus Szeged stammenden Bauernfamilie und beschreibt auch ihre heutige Wirtschaft. Die Familie betreibt eine intensive Viehzucht und produziert für den Markt. Im Sommer 2000 hielten sie auf 300 Katastraljoch eigenem und gepachtetem Feld 50 Milchkühe, 50 Jungstiere, 22-24 Kälber und Färsen sowie einen Bullen. Den größeren Teil des Viehbestandes halten sie auf ihrer Farm (ung. tanya) in der Nähe des Dorfes, den kleineren Teil am Hof im Dorf. Die ganze Arbeit wird von dem 69 Jahre alten Vater, seinem Sohn, einem verdingten Hirt und gelegentlich angeworbenen Tagelöhnern verrichtet. Der Familienbetrieb verfügt über einen gut ausgerüsteten Maschinenpark. Der den Familienbetrieb leitende junge Bauer nimmt aktiv an der Arbeit der Kirchengemeinde teil; er ist ein strebsamer, den weiteren Ausbau seines landwirtschaftlichen Betriebes planender Mensch.

Szaján mai néphitéről

(Előzetes jelentés egy tájékozódó jellegű gyűjtésről)

JUNG KÁROLY

Juhász Antal professzor felkérésére – 2000. július 10-e és 15-e között – csaknem egy héten át részt vettem a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke szajáni (jugoszláviai Bánság) gyűjtőtáborának munkájában. Az előzetes megbeszélés értelmében a rendelkezésre álló rövid idő alatt tájékozódni kívántam a szajáni magyarság még gyűjthető mai néphitének kérdése kapcsán. A hangsúlyozottan tájékozódó jellegű gyűjtés egyrészt arra kívánt választ kapni, hogy a második évezred záró esztendejében Szajánban lehet-e még, s mily mértékben számolni a magyar néphit archaikus rétegeinek jellemzőivel; az ide vonható virtuális adatok egyfajta helyi hagyományt reprezentálnak-e vagy máshonnan származnak; lehet-e beszélni a szajáni magyarok esetében élő, működő néphitről, s ennek mik a jellemzői; vannak-e újak tekinthető, vagy idegen (például délszláv) hatások a szajániak feltételezett néphitében; továbbá: a gyűjtés során tapasztalható-e nagyon kései kontinuitás Kálmány Lajos jó száz esztendővel korábbi helyi (és bánsági) adatai és a ma megismerhető adatok között. Kálmány Lajos néhány kortársa: Hegedűs János (HEGEDŰS 1903) és Haraszi Gyula (HARASZTI 1878) néhány ritka, bánsági vonatkozású adata ismeretében a náluk közölt szövegek lehetséges szajáni továbbélése is érdekelt. Valószínű, hogy mindez talán kissé túlméretezett elvárást indukált a rövid, tájékoztató gyűjtés elképzelhető eredményei iránt, ám, mint majd látható, nem volt teljesen indokolatlan.

Szaján folklórja nem ismeretlen a magyar néprajzkutatás előtt. A bánsági magyar folklór utolérhetetlen gyűjtője, feldolgozója és közléte, Kálmány Lajos ugyan mindössze fél esztendőnyi időt töltött a faluban kápláni vesszőfutása során (1879-1880-ban), ám ez idő alatt is jelentős mennyiségű folklóranyagot gyűjtött össze, s közzé is tette a Szeged népének hagyományait összefoglaló sorozata második kötetében. (KÁLMÁNY 1882.) A kötetnek jelentős hányadát Szajánban gyűjtötte. Könyvében külön fejezetben olvashatóak a babonák, babonás hiedelmek és ráolvasók, melyek bizonyos betekintést nyújtanak Szaján 120 évvel ezelőtti néphitébe. Ezek között a hiedelmek között azonban táltoshiedelmeket nem találtam.

Száz esztendővel később, 1972-vel kezdődően, Tóth Ferenc folklorista, az (egykori) újvidéki Hungarológiai Intézet munkatársa, Katona Imrével (ELTE BTK Folklore Tanszék) közösen, kiterjedt folklórgyűjtést végzett a (jugoszláviai) Bánságban, tehát Szajánban is. Tóth Ferenc és Katona Imre gyűjtéséből, néhány rész tanulmányt leszámítva, mindössze egy terjedelmes balladagyűjtemény jelent meg. (TÓTH 1975 és TÓTH 1976.) Tóth Ferencet korai halála (1980) megakadályozta abban, hogy gyűjtéseit befejezze és feldolgozza. Könyvének előszavában azonban több tucatnyi népmonda szalagra vételéről számol be. Ezeknek hollétéről (Katona

Imre 2001 májusában bekövetkezett halála miatt) ma már nem állapítható meg semmi. Mindenesetre Tóth Ferenc balladáskönyve is azt bizonyítja, hogy Kálmány után több, mint száz esztendő múlva még jelentős folklóranyag volt gyűjthető Szajánban is. Ferenczi Imre (JATE BTK Néprajzi Tanszék) 1973 februárjában végzett gyűjtést a jugoszláviai Bácskában és Bánságban. Néphitgyűjtéséből igen hamar, már 1974-ben közzétette a táltos és a garabonciás képzetére vonatkozó adatait. Gyűjtésének egy része szajáni eredetű, tehát bizonyos egybevetési lehetőség adott a mai és a harminc esztendővel korábbi állapot egyes jegyei között. (FERENCZI 1974.) Penavin Olga és Matijevics Lajos 1970 előtti padéi gyűjtései is bizonyos tájékozódásra alkalmasak a környék magyar lakosságának néphitével kapcsolatban. (PENAVIN 1970.)

Ugyancsak Tóth Ferenc halála előtt, 1973-tól két esztendőn át végzett Szajánban főleg népmesegyűjtést, de mondagyűjtést is Beszédes Valéria szabadkai folklorista. Az ő kutatása eredményeképpen, 1978-ban megjelent a szajáni népmesekötet, benne mondákkal is. (BESZEDES 1978.) A kötet alapos helytörténeti áttekintéssel, Kálmány munkásságának ismertetésével, valamint a gyűjtött szövegek modern szempontú elemzésével egészül ki.

Ezt követően, tudomásom szerint, évtizedeken át nem kutatott folklorista Szajánban. 2000-ben ugyan megjelent egy terjedelmes helytörténeti áttekintés Szaján történetéről, az azonban folklorisztikai tekintetben használhatatlan. (TÖRKÖLY 2000.) A könyv célja nem is az volt, hogy ilyen jellegű adatokkal szolgáljon a kutatás számára.

Látható tehát, hogy Szaján népi kultúrája, benne folklórja, sok vonatkozásban nem ismeretlen sem a szinkrón, sem pedig a diakrón adatok tekintetében. Népi hiedelemvilága, néphite azonban Kálmány 19. századi adatait és Ferenczi Imre 20. század végi adatait leszámítva, lényegében nem került tárgyalásra. A magam rövid, tájékozódó jellegű gyűjtése és tervezett folytatása újabb kezdeményezésnek tekinthető Szaján népi kultúrája vizsgálatában.

Magam egy rövid hétig tartó tájékozódó gyűjtés során csupán kilenc adatközlővel beszélgettem, akik idősebb adatközlők voltak, férfiak és nők egyaránt. Néhány kivétellel szajáni születésűek, két adatközlő évtizedekkel ezelőtt került Szajánba. Már most elmondható, hogy a természetesen magnetofonos gyűjtés fontos adatokat hozott a felszínre, ezeken a szalagokon rejlik egy elképzelt mai szajáni hiedelemmonda-gyűjtés valószínűleg legarchaikusabb rétege. Látható, hogy a gyűjtést folytatni kell, s nemcsak a faluban, hanem azok között a szajániak között is, akik innen máshová költöztek, de értesüléseim szerint napjainkban is híven őrzik Szajánról hozott népi kultúrájukat. A megkeresett adatközlőket egy Szajánból elszármazott pedagógus tanítványom, a szállásadó helyi katolikus plébános és házvezetője, valamint a gyűjtőtábor már néhány nappal korábban jelen levő szegedi néprajz szakos résztvevői tanácsai alapján jelöltem ki. A felkeresett adatközlők többsége igazi telitalálat, különösen az egyik idős asszony, aki nemcsak néphitismerete, de szívessége és mesélő kedve alapján potenciálisan is fontos forrásnak számít.

E vázlatos előzetes jelentés több szempontból sem alkalmas arra, hogy az adatközlők kilétét, nemét és korát pontos adatokkal dokumentáljam. Ez abból a megfontolásból fakad, hogy a későbbi gyűjtés során ne kerüljenek megismétlésre olyan adatok, melyeket magam jegyeztem le, s amelyek egy olyan kiadványban lennének olvashatóak, amely a szajániak kezébe kerülhet. A tervezett további gyűjtések lezárása után nyilván adódik majd alkalom, hogy a szajáni hiedelmközléseket és -szövegeket a folklór kiadványokat megillető hiteles és tudományos követelményeknek és elvárásoknak, közlésmódnak megfelelően közvétegyem. Ezzel tartozom a szakmának és az előttem járók: a néhai Kálmány Lajos, Ferenczi Imre, Tóth Ferenc és Katona Imre emlékének. (Ezt egyébként most, 2001-ben, sajnos, hangsúlyozni kell. Néhány olyan, szándéka szerint „mondakiadvány” jelent meg mostanában, amely minden indoklás nélkül fittyet hány a modern folklorisztikai szövegközlés elvárásainak. Magam a fellazított, elnagyolt közlésmódot nem tekintem követendőnek.)

A szajáni gyűjtés hangzóanyagának újra- és újrachallgatásával minden alkalommal azt kellett megállapítanom, hogy a bánsági magyarság az egyetemes magyar néprajztudomány és ezen belül a folklór szempontjából is fontos hagyomány birtokosa még napjainkban is. Nem is beszélve a 19. századról, amikor a mainak többszöröse lehetett a birtokolt és megőrzött tradíció. Hála Istennek, ebből sokat megmentett számunkra Kálmány Lajos gyűjtői szorgalma és szövegközlése, tudjuk azonban azt is, hogy éppen Kálmány papi mivolta volt az akadály annak, hogy a birtokába került néphitanyagot, a „babonákat”, nem tehette közzé, egyházi felettes hatóságainak várható neheztelese okán. (Kálmány részletes életrajza: PÉTER 1952.) Éppen ezért tulajdonképpen nem tudható, hogy a tengernyi népdal, ballada, népmese, gyermekjáték, népszokás és egyéb mellett Kálmány mekkora néphitanyag birtokába is jutott több mint száz esztendővel ezelőtt. Mindennek megállapítása nem ennek a vázlatnak a feladata. A magunk kései feladata többek között talán az, hogy megmentjük azt, ami még napjainkban megmenthető. A szajáni néprajzi gyűjtőtábor és ez a kiadvány többek között éppen ezt példázza.

Az alábbiakban tartalmi áttekintését adom a kilenc adatközlővel folytatott beszélgetések hangzóanyagának. A magam és mások gyűjtői tapasztalata alapján ezúttal is nyilvánvaló, hogy a kiugró néphittudású és mesélő kedvű adatközlők mellett a szalagok megőrizték a „babonákat” említő, tehát felvilágosult szajániakat is, bár azt mindenképpen el kell mondani, hogy akit bekapcsolt magnetofon mellett szóra tudtam bírni, az szívesen beszélgetett velem, s a folklorisztikai tekintetben néha hosszú és meddő párbeszédnek azért mégis felszínre hoztak egy-egy megvetett rontástörténetet, betyármondát, vagy a szinte mindenki által ismert kövecske-monda egy-egy változatát.

Általában ekkor kerültek elő az adatközlők által megtörtént eseményként interpretált „megfogott ruhadarab” típusú mondaszövegek is.

A magyar néphit legarchaikusabb rétegébe sorolt táltoshiedelmekkel kapcsolatos közlések és hiedelemmondák gyűjtése korábban is, ma is izgalmas feladatnak számít a néphitkutatók körében. Mint egy korábbi elemző vizsgálat számadataiból tudjuk, e hiedelemkört kifejezetten alacsony százalékat reprezentálja a

magyar néphitszövegek között. (KÖRNER 1967.) Az áttekintés ugyan negyedfél évtizeddel ezelőtt íródott, nincs azonban tudomásom róla, hogy az azóta közzétett néphitgyűjtések szöveganyagában a táltosadatok száma különösképpen megugrott volna. Eppen ezért jelent számomra kifejezett gyűjtői örömet, hogy már e tájékozódó jellegű gyűjtés során váratlan bőségben jöttek elő a magyar táltoshiedelmi adatok, s ami a legfontosabb: nem töredékes, összefüggéstelen, harapófogóval előrángatott adatok formájában, hanem szépen elmondott, az adatok forrását is felfedő hiedelemmondák, pontosabban: memoárok formájában. Kilenc adatközlő korántsem reprezentálhat egy-közösséget, mégis elmondható, hogy közülük ketten avatták be a gyűjtőt nagyon szép szövegekbe, s azt is meg lehetett tudni, hogy ki a forrás, s ki volt az, aki a szóahagyományozás törvényszerűségeinek megfelelően a mástól hallott történetet már a maga szája íze szerint adta tovább, vagyis mondta el nekem. Amennyiben a szájániak emlékezetében megőrzött táltoshiedelmek nem csupán egy forrásra korlátozódnak, elképzelhető, hogy a tervezett további gyűjtések során erről is meg lehet majd győződni, az is elképzelhető azonban, hogy a későbbiekben csupán az eddigiekben megismert egyetlen forrás kisugárzását lehet majd nyomon követni. A forrásnak számító adatközlőtől ugyanis azt is meg lehetett tudni, hogy a nekem is elmondott történeteket másokkal is megosztotta közösen végzett munkák során, tehát nem lehetetlen, hogy ez történt a táltosszövegekkel is.

A táltos elnevezés a kérdezett adatközlők szóhasználatában kivétel nélkül: *tátus*. A kifejezés régiessége akkor válik szembetűnővé, ha szem előtt tartjuk a magyar magánhangzó-történet nyíltabbá és zártabbá válási törvényszerűségeit. A szájáni *tátus*, a magyar népi hitvilágból ismert adatoknak megfelelően, a „főlös csont” kategóriájába tartozó testi rendellenességgel születik. Néhány adat szerint a főlös ujj és a születésekor már meglevő fogazat tartozik ide. További adatok a váltott gyerek és a táltos identitását fogalmazzák meg. Ezt egyébként egyáltalán nem kell kételkedéssel fogadni, hisz a bántási magyar néphit egyik legjobb és legkorábbi adata éppen arról szól, hogy milyen módszerrel lehetett leleplezni, sőt visszacserelni a váltott gyerek táltost az igazival. Az adat 1878 óta olvasható a Nyelvőrben, s ugyancsak bántási (nagybecskereki) eredetű, akárcsak a szájáni. (HARASZTI 1878.) Ebből arra lehet következtetni, hogy a váltott gyerek alias táltos a bántási magyarok körében a 19. század második felében is élő néphitnek számított.

A szájáni *tátust* kiskorában el akarják ragadni a többi *tátusok*. Ezt szép szöveg mondja el. Mivel azonban az elrablás nem sikerül, a gyerek meghal, de „főlös csontja” (a fogai) eltűnnek. A táltos tevékenysége köréből az eddigi szájáni gyűjtés az időjárásrendezés típusát hozta felszínre. Mivel a *tátus* kívánságát megtagadták, nem adtak neki tejet, szélvihart küldött a fősvények portájára. Mivel ez a memorát két adatközlőtől is szalagra került, a szövegközlés után érdemes lesz sok szempontból egybevetni őket. (Ez a mondatípus a katalógusban a garabonciás-hiedelmek körében bukkan fel, tudjuk azonban, hogy a táltos- és a garabonciás-hiedelmek a magyar néphitanyagban általában párhuzamosak, sok esetben identi-

kusak. Szajánban az eddig megkérdezettek közül a garabonciásról senki sem halott. Ez egyébként nem meglepő.)

Mivel magam az ugyancsak bánsági Törökbecsén gyűjtöttem a nyolcvanas évek derekán táltosmondákat (JUNG 1985., példatár), nyilvánvaló, hogy a Bánság ide tartozó tradíciója kifejezetten gazdag lehetett, s némi szerencsével ma is tetten érhető. Nem lehetetlen, hogy Szajánban a későbbi gyűjtés során további adatok is előkerülnek, hisz három évtizeddel ezelőtt Ferenczi Imre is igen szép adatokat gyűjtött ugyanitt (FERENCZI 1974.), Jázován pedig Penavin Olda és Matijevics Lajos (PENAVIN 1970.).

A másik hiedelemlény, melyről a szajáni adatközlők tudnak, a lüderc, szajáni elnevezése szerint: *mitmitke*, *mitmitmadár*, *mitmittűk*. Madárszerű lény, melyet a mitmittojásból kellett ki az erre vállalkozó hét hét alatt, a kuckóban. Tevékenysége, kívánságra mindent hozó munkálkodása gazdaggá teszi a tulajdonost. A megunt madártól gazdája úgy szabadult meg, hogy elküldte vizet hozni, s belefulladt. Békésebb körülmények között (sajnos: jelen voltak türelmetlen unokák, figyelő családtagok) valószínűleg a víz alá bukásnak a dualisztikus világteremtés-mondák részét képező motívuma is előkerült volna. Így a kérdésre csak az volt a válasz, hogy a víz alól kellett volna valamit felhoznia. Lüdvérc által meggazdagodott személyekről, családokról eddig nem kerültek elő még adatok.

Szinte minden adatközlő tud valamit a boszorkányról. Az alapjában véve töredékes adatokból kikövetkeztethető, hogy hús-vér asszonyok a boszorkányok, s tevékenységük elsősorban kártevésben nyilvánul meg. Szinte mindenki tud memorátszerű hiedelem-történeteket, általában saját tapasztalataira hivatkozva, a tejhaszon elviteléről, s erről is természetesen, hogyan lehet megtudni, ki volt a károkozó. A „boszorkány megidézése” motívumkört tehát már a tájékozódó jelleghű gyűjtés is szép szövegekkel dokumentálja.

A „tudomány átadása” képzetkör közismertnek tűnik a szajáni adatközlők körében. Szinte minden megkérdezett ismeri a megfelelő módszereket, melyek által meg lehet könnyíteni a boszorkány halálát. Úgy látszik, a boszorkányhiedelmek, akárcsak a magyar nyelvterület más részein, ma már elég jó szövegek előcsalogatásával gyűjthetők Szajánban is. A „megpatkolt boszorkány” szövegtípusai is ismertek, akárcsak a lucaszék készítése és a boszorkányok azonosítása a szentestén. Nagy „szarvájukat” szép hiedelemtörténetek idézik meg.

Az ígész hiedelemköre látszik eddigi gyűjtéseim alapján a legvirulensebbnek Szaján mai néphitében. Ezt minden adatközlő tudja, mindenki, akivel beszéltem, meggyőződéssel állítja, hogy a szemverés képessége testi adottság, amire születni kell; néhány adatközlő bevallottan képes aprójószágot, sőt gyerekeket is megigézni. Az ilyeneket a család és a szomszédság is tudja és számontartja, s közismertek az elhárítás részletes és általános módszerei is. Az egész hiedelemkört már az eddigi gyűjtés is igen jó hiedelemszövegekkel dokumentálja, a későbbiekben ezt a kérdéskört érdemes lesz teljes részletességgel megvizsgálni és komparálni az irodalomból ismert adatokkal.

Ugyanez mondható el a rontásokról és a rontó tevékenységről is. Az ide sorolható akciók, az eddigiek alapján, valószínűleg a boszorkányság körébe tartoz-

nak, de rossz szándékúak vagy gonoszok tevékenységeként is említik. A rontást általában bűbajos személyek – adai és kikindai bűbájost emlegetnek – hárították el, a módszer titokzatos, de az imádságnak (a ráimádkozásnak) nagy szerepet tulajdonítanak. Ráimádkozó szöveg nem került elő, bár az adatközlők szerint ma is nem egy szajáni végzi, férfiak és nők is, hasznosságukat meggyőződéssel emlegetik. Hallani lehet, hogy másnak (főleg idegennek!) nem mondják el, mert akkor már a maguk végezte imádság nem lesz foganatos. Érdemes lesz a mai és a további kutatás során arra is rákérdezni, hogy az imádságot ma végzők kitől és miképpen vették át a szöveget és a képességet. (Kálmány Lajos a 19. században több „ráimádkozót” is feljegyzett: szemfájásról, torokfájásról, kelésről és nyilamlásról valót is. (KÁLMÁNY 1882., a babonákat tárgyaló fejezetben.) Nem lehetetlen, hogy ezeknek a szövegeknek a kontinuitásáról van szó. Ennek a kérdésnek érdemes lesz a továbbiakban utánajárni.

A kincsmondák hiedelemköre régebben valószínűleg sokkal gazdagabb lehetett, de ma is lehet hiedelemtörténeteket szalagra venni a megjelenkező pénzről – szabályos időközökben mutatkozik –, sőt a Kristóf-imádság felhasználásának nyomait is ki lehet deríteni. A leginkább ismert típus, akárcsak a magyar nyelvtérület legnagyobb részén, a kökecske története, ennek szép változatait örökítették meg szalagjaim. Ami talán helyi sajátosságként lenne értelmezhető, az, hogy – a népetimológia sajátos leleményével – olyan adatközlő is van, aki a *Kecskellér* határrésznevet a kökecske mondájának tartalmával kapcsolja össze. (Csak mellékesen: a közeli Jázova falu nevének eredetét sajátos magyar-szerb etimológia magyarázza el, az eseményt a török időkbe vezetve vissza.)

(Csak zárójelben: a kincskereső hiedelmekhez is köthető azoknak az eseményeknek sora, melyek élénken foglalkoztatják a falu lakosságának képzeletét. A temetőben időnként éjszaka fellobbanó tüzeket vélnek látni, melyeket egyesek boszorkányok tevékenységeként értelmeznek, mások a földben rejlő kincs [pénz] megmutatkozásának, megint mások unatkozó szépasszonyok rontó célzatú akciójaként. Nyilván az utóbbi interpretáció a legképtelenebb; a másik kettő viszont mindenképpen kapcsolatba hozható egyrészt a néphit boszorkányának temetői tevékenységével, másrészt pedig a már említett kincskereső hagyománnyal. Ezt a kérdéskört is tovább kellene gyűjteni és kutatni.)

A halál és a halottak hiedelemkörének vizsgálata tovább folytatandó, bár az eddigiek során is szép szövegek dokumentálják a hazajáró lélek (hazajáró halott) hiedelemkörét. Az eddigi beszélgetések során általában a „ki nem elégített halott” képzetkörébe tartozó hiedelemmondák memorát fokú változatait vettem szalagra. (A hiedelemmonda-katalógus megfelelő fejezetének végigkérdezésére ezúttal még nem volt mód.) Egyébként ebbe a kérdéskörbe tartozik a már említett „megfogott ruhadarab” típusú szövegek csoportja is, melyet néhány jó változattal lehetett Szajánban hallani.

A népi kozmogónia bizonyos töredékes nyomait őrzik a holdfoltok értelmezéséről szóló hagyományok, általában a Cicellát emlegetik; az előjelek közül, az első világháborút megjelölő eseményként, az üstököst emlegetik. Az

esztatologikus hagyomány nyomait őrzik a szégyenvirággal (*Daucus carota* L.) kapcsolatos elterjedt hiedelmek.

A tabuk közül a péntek és keddi mosás- és vasalástilalom hagyománya tekinthető általánosnak, a megkérdezett idősebb női adatközlők életében ma is követendő szempontnak számít. A tilalom megszegését a „pénteken mosott/vasalt ruhába csapó mennykő” mondatípusban artikulálódó hiedelemmonda-változatok fogalmazzák meg, általában az élménytörténet szintjén, s a legtöbb esetben a tisztai komphoz kötődően.

Csak részben kapcsolódik a néphit kérdésköréhez, ám mindenképpen megemlíteném, hogy Szaján mai folklórájában is számos történeti és betyármonda hallható. Szalagra vettem néhány igen szépen elmesélt Mátyás-mondát, ezek egy része már valószínűleg irodalmi (olvasókönyvi) eredetű, s nem egy Rózsa Sándor-mondát is. Ezeknek egy része a faluhoz kapcsolódik; egyes családok meggazdagodásának eredete fogalmazódik meg bennük, s úgy tűnik, bizonyos valóságálapot lehet megsejteni mögöttük. Annál is inkább igaztörténet-jelleg gyanítható bennük, mert a történetek egy része korántsem a szegény néppel együttérző és segítő szándékú betyár alakját fogalmazza meg. A néprajzi terepmunka egyes résztvevői is gyűjtöttek betyármondákat, így nagyobb szöveganyag birtokában lehet majd következtetéseket levonni.

A gyűjtések előtt néhány alkalommal velem tartott, s a beszélgetésekben is részt vett egy-egy egyetemi hallgató. Közülük Kun Violetta maga külön néphitgyűjtést végzett. A tervezett szövegközlések összeállításakor az ő lejegyzett anyaga is természetesen felhasználásra kerül majd. Magam a gyűjtés során a magyar hiedelemmonda-katalógust (BIHARI 1980.), valamint a külön megjelent Halál és halottak fejezetet (KÖRNER 1970.) használtam vezérfonalul, s persze éltem saját tapasztalataimmal is, melyre gombosi (JUNG 1990.) és törökbecsei gyűjtéseim során tettem szert.

Már eddig is tudtuk, hogy a magyar hiedelemmonda-katalógus csupán kontúrjait jelzi a magyar néphitnek, s ez e tájékoztató jellegű gyűjtés során is beigazolódott. A táltos eredete (születése) például a katalógus szövegtípusai szerint nem kapcsolódik össze a váltott gyerek képzetkörével, szajáni adataink viszont ezt az összefonódást ismerik. Olvashatóak az ugyancsak bánsági – nagybecskereki – adatok, tehát az ide kapcsolódó szajáni hagyományok nem tekinthetők kései, egyéni (romlott) leleménynek. Ugyancsak katalóguson kívüliek a „keresztény táltosok”-hoz kötött hagyományok.

Zárva végül e vázlatos előzetes jelentést, az marad még hátra, hogy megkísérljük a válaszadást a dolgozat elején feltett kérdésekre. Ami a magyar néphit archaikus rétegeinek kérdését illeti, örömmel mondható el, hogy a táltoshiedelmek gazdag anyaga sejlik fel néhány adatközlő elmondása alapján is, melyet – úgy tűnik – az utolsó pillanatot vehettem szalagra az idős adatközlőktől. (A három évtizeddel korábban ugyancsak Szajánban gyűjtő Ferenczi Imre, legalábbis szövegközlései alapján, ennél szerényebb anyagot ismerhetett meg.) Úgy tűnik, e táltoshagyományok jázovai közvetítéssel kerültek be Szaján mai néphitébe. Hogy a szajániak mai népi kultúrájában számolni lehet-e még élő és működő néphittel,

az ebben a pillanatban nem dönthető el, mivel a megismert adatok egy része nem jelen, hanem a múlt és a régmúlt élő hiedelmekről számol be. Ennek ellenére a néphit bizonyos területei (igézés, rontás, elhárítás, boszorkányhiedelmek, tabuk, kincsásó hiedelmek) ma is elevennek tűnnek.

Még nem lehet bizonyítani, hogy a tágabb környezet más népi kultúra(k)ba tartozó hiedelemvilága hatást fejtett volna ki a szajániak népi hitvilágára. Mivel azonban az utóbbi évtized jugoszláviai háborús eseményeinek délszláv menekült-áradata Szajánban is helyet keresett magának, elképzelhető, hogy ez a néphitben is megmutatkozik majd: Éppen ezért lenne fontos, hogy még az utolsó pillanatban a szajániak autentikus tradícióját szalagra vegyük. Ami végül a Kálmány Lajos által megörökített népi hiedelmek mai kontinuitását illeti Szajánban, elmondható e tájékozódó gyűjtés alapján is, hogy a folyamatosság kétségtelen, bár ezt csak további gyűjtésekkel lehet majd adatolni.

Ennyi mondható el – a szövegközlések mellőzésével – Szaján magyar lakosságának ma gyűjthető néphitéről. Az állapot a folklorista számára megnyugtató (?), hisz döbbenetesen távoli időben, a második évezred végén is találkozhatott még az eleven néphitnek legalább bizonyos elemeivel. Ha valóban igaz az az állítás, hogy Ázsia a Tiszán átlépve kezdődik errefelé, akkor az archaikus adatok előkerülése nem is kell, hogy nagyon megleljen bennünket. Számomra nem is meglepetés, hisz másfél évtizeddel korábbi törökbecsei néphitgyűjtéseim is éppen ezt bizonyították. Csak sajnálkozhatunk, hogy Tóth Ferenc három évtizeddel ezelőtti bántási gyűjtései váratlanul megszakadtak és befejezetlenül maradtak. Ha lezárultak volna, sokkal nagyobb komparatív anyaggal rendelkeznenk. Ám talán az sem kevés, amit ebben a pillanatban ismerünk és aminek előkerülésében még reménykedhetünk.

IRODALOM

BESZÉDES Valéria

1978 Jávorfácska. Fél száz szajáni népmese. Szabadka

BIHARI Anna

1980 Magyar hiedelemmonda katalógus. EMN 6. Budapest

FERENCZI Imre

1974 A táltos és a garabonciás képze a jugoszláviai magyaroknál. Ethnographia 85 (1974) 263-275.

HARASZTI Gyula

1878 A táltos vagy a váltott gyerek. Népmese, Nagybecskerek. Magyar Nyelvőr 7. (1878) 86-87.

HEGEDŰS János

1903 A magyar népeletről. Nagybecskerek

JUNG Károly

1985 Táltosok, ördögök, garabonciások. Bevezetés népi hiedelmeink-babonáink-világába. Újvidék

1990 Hiedelemmondák és hiedelmek. Adatok Gombos népi hiedelemvilágához. Újvidék

KÁLMÁNY Lajos

1882 Szeged népe II. Temesköz népköltése. Aradon

1917 Összeférhetetlen táltosainkról. Ethnographia 28 (1917) 260-266.

KÖRNER Tamás

1967 A magyar hiedelemmondák rendszerezéséhez. Ethnographia 78 (1967) 280-285.

1970 Mutatvány a készülő magyar hiedelemmonda-katalógusból. B/ A halál és a halottak. Ethnographia 81 (1970) 55-96.

PENAVIN Olga

1970 Nyomozás a sámánizmus után Padén. In: Néprajzi tanulmányok, Újvidék, 1983. 153-157.

PÉTER László

1952 Kálmány Lajos. Egy nagy magyar folklorista élete. Budapest

TÓTH Ferenc

1975 Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék.

1976 Kálmány Lajos nyomában. In: Kósa-Krupa szerk.: Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia. (1975) Budapest-Békéscsaba, 1976. 85-92.

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. H. n.

Über den Volksglauben im heutigen Szaján

KÁROLY JUNG

Der Verfasser gibt einen vorläufigen Arbeitsbericht von seiner einwöchigen Datenerhebungsarbeit im Sommer 2000. Er hat von neun Szajáner Gewährspersonen Sagen und Geschichten aus der Glaubenswelt des Volkes auf Tonband aufgezeichnet. Er fragte systematisch nach den im Dorf (früher) bekannten Gestalten der Glaubenswelt (Zauberer /ung. táltos/, Hexe usw.) und nach den mit dem Volksglauben verbundenen Handlungen („Übertragung von Wissen“, Berugen, Gesundbeten bzw. Besprechen, Waschverbot und andere Verbote). Der Verfasser konnte aus der archaischen Schicht des ungarischen Volksglaubens schöne Beispiele auf dem Tonband festhalten.

Er stellt fest, dass sich die Fortsetzung der Forschungsarbeit lohnt. Aber erst nach einer vollständigeren Datenerhebung kann dokumentiert werden, in welchem Maße die von Lajos Kálmány 1879-80 festgehaltene und beschriebene Tradition im alltäglichen Leben und im Gedächtnis der Bewohner dieses ungarischen Dorfes in Jugoslawien erhalten geblieben bzw., was von diesem Gut bereits verschollen ist.

Történelem és emlékezet

GYÓNI GÁBOR

Azok a kutatók, akik a XIX. századtól kezdve felfedezték a nép kultúráját, majd egyre inkább elmélyedtek benne, általában az ősiséget felfedezve egy-egy mesében vagy mondában, egy idő után szembekerültek azzal a problémával, hogy tulajdonképpen magát a szóbeliséget, mint jelenséget meghatározzák. A fő kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerült: vajon mennyire tartós a szóbeliség, mennyire képes konzerválni és visszaadni az elmúlt idők történéseit. Ma már tudjuk, hogy szemben a rózsaszín álomfelhőket kergető romantikus szemlélettel, az oralitás bizony eléggé illékony dolog (viszonylag rövid idő alatt jelentős változások lépnek fel) és a legjobb esetben is csak fokozott kritikával alkalmas arra, hogy az archaikumot rekonstruálni lehessen belőle. Ebből a szempontból J. Goody Nyugat-Afrikában végzett tevékenysége, valamint W. Anderson kutatásai kiemelendők. Itt is a hagyományok rövid idő alatt végbemenő sorvadásával és torzulásával találkozhatunk, s ez annak ellenére így van, hogy az úgynevezett primitív népeknél a szóbeli hagyományok tartósabbnak mondhatók, mint például az európai parasztkultúrákban.¹ Magyar vonatkozásban Fejős Zoltán Karancslapujtőn végzett kutatásai mindezeket csak alátámasztani tudták.²

Jelen dolgozatban azt vizsgáljuk meg, hogy egyetlen faluban: a Bánátban lévő, Jugoszláviához tartozó Szajánban hogyan változik a történeti emlékezet valamivel több mint egy évszázad leforgása alatt. Van-e esetleg változás, mi az, ami korábban még fontos volt, de mára már elfelejtődött (vagy legalábbis nem akadtunk nyomára), s ezzel összefüggésben: melyek azok az események, amelyek az elmúlt néhány évtizedből emlékeztetések és fontosak a szajáni emberek számára? Vajon annak a sokréti és stilisztikailag vegyes összetételű anyagnak, amit "történeti emlékezetnek" hívunk, van-e valami mögöttes funkciója, amint az már más helyen is megfogalmazódott?³ Ezekre a kérdésekre keressük a választ.

Szaján folklorisztikai szempontból unikális helynek számít, hiszen Kálmány Lajos jóvoltából – aki úttörő szerepet vállalt a történeti néphagyományok gyűjtésében⁴ – van egy értékes adatunk arról, hogy itt ismert volt a múlt században a Dózsa-hagyomány, s jóformán ez az egyetlen utalás arra, hogy a magyar történeti hagyományban a mostani elszigetelt és szórványos Dózsa-emlékek (Dálnok, Temesvár és Szeged (?))⁵ valaha jóval elterjedtebbek voltak.⁶ A szajáni történeti emlékezet vi-

¹ Kósa 1973. 49.

² Fejős 1985. 40.-44.

³ Zsigmond 1995. 101.

⁴ Dégh 1952. 100.-101.

⁵ Sándor István - Katona Imre címszava a Magyar Néprázi Lexikonban, a szegedi Dózsa-hagyomány vita tárgyát képezi, erre nézvést Péter László és Kulcsár Péter szóváltása: Tiszatáj 1973/2. 65.-71.,

⁶ Kálmány 1882. 190.

szonylag jól dokumentálható, hiszen Kálmány Lajos 1879-80-ban folytatott itt nagyszabású gyűjtést.⁷ A szajáni plébánián kéziratban őrzik az egykori plébános, István Imre A 150 éves Szaján című művét, amit 1956-ban írt, s jól láthatóan elsődleges forrásként használta fel a szájhagyományt. Emellett Bálint Sándornak, Katona Imrének, Tóth Ferencnek és Ferenczi Imrének vannak adatai Szajánról⁸, s ehhez kapcsolódik a mi gyűjtésünk.

Ha ezeket az adatokat összevetjük, a változás első látásra szembeütő: vannak olyan események, amelyek 1956-ban még élénken éltek a szájhagyományban, 2000-ben pedig már nem vagy csak homályos utalásokból lehet rájuk következtetni. A gyűjtés során igyekeztem elsősorban olyan embereket megszólaltatni, akikről tudni lehet, hogy családjuk a kezdetektől fogva Szajánban lakik. Mindenekelőtt a történeti (avagy helyi) mondákra kérdeztem rá, nem mellőzve egyéb témákat sem, azonban a nagy, országos jelentőségű történeti események, személyek hagyományban való meglétét nem vizsgáltam, de Luby Margit sokat idézett kesergő megállapításait ismerve, ezen a téren valószínűleg nem lett volna olyan gyümölcsöző a kutatás.⁹

A munka során mintegy harminc család történeteit vettem fel magnóra illetve jegyeztem le. Okkal vetődik fel a kérdés, vajon ez az adatfelvétel mennyire „reprezentatív”, hűen tükrözi-e a valóságos helyzetet? A „teljes valóság” feltárása nem lehet ilyen terjedelmű cikk témája, s ennek feltárása hosszú évek kutatómunkáját igényelné. Mi csak arra vállalkozhatunk, hogy nagy vonalakban vázoljuk fel a szajáni oral history mibenlétét. Csak egyetlen példa erre: korábbi utalásokból ismeretes egy Zimánk nevű férfi, akinek a története az utolsó verbuváláshoz fűződik. Eszerint amikor az utolsó verbuválás volt Szajánban, ez a Zimánk vasvillával kergette el a verbuválókat. Ezt a történetet egyetlen esetben sem sikerült felgyűjtenem, a rákérdések ellenére sem. Másutt viszont azt olvasni, hogy a történetet még ma is ismerik.¹⁰ Mindazonáltal nem árt megjegyezni, hogy ennél jóval kevesebb adat birtokában is születtek már publikációk, például a Magyar Néprajzi Atlasz készítése során a Szajánhoz hasonló kicsi és társadalmilag nagyrészt homogén települések esetében elegendő volt – legalábbis elvben – 8-10 adatközlő beszámolója ahhoz, hogy a térképen megjelenjen egy adott kulturális jelenség.¹¹ Ahhoz, hogy egy kulturális jelenséget hagyománynak nevezzünk, három generáción át kell fennmaradnia.¹² Ezt a definíciót nem tekintettük áthághatatlan akadálnak, s olykor olyan dolgokra is rákérdztünk, amelyek a három generációs időtávolságon belül vannak, s mint alább látni fogjuk, például a partizánok vagy a keresztrombolók története joggal nevezhető hagyománynak, hiszen ezekben az esetekben megfigyelhető a kontaminálódás jelensége.

⁷ Olyannyira, hogy a kötet jórészt szajáni gyűjtésen alapszik, még az is felmerült hogy a Temesköz népköltése alcím helyett helyesebb lenne a Szaján népköltése címet adni.

⁸ Bálint 1975, Katona 1952, Tóth 1975, Ferenczi 1978

⁹ Luby 1938. 169.-176.

¹⁰ Törköly 2000. 24.

¹¹ Magyar Néprajzi Atlasz Gyűjtési Útmutató 4.

¹² Hofer - Niedermüller 1987. 35.

A gondolat, hogy változásvizsgálatokat folytassunk, a magyar néprajztudományban sem újkeletű dolog. 1972-ben éppen Szajánban (valamint Padén és Egyházaskéren) Tóth Ferenc és Katona Imre gyűjtött balladákat abból a célból hogy megvizsgálják, Kálmány óta mennyit és hogyan változott Szajánban a balladák. ¹³ Az ő eredményeik azt mutatják, hogy a balladák vagy szerkezetileg szenvedtek kisebb-nagyobb fokú romlást (például *A halálatáncolatott lány* balladája prózaivá vált az idők folyamán), de olyan is előfordult, hogy a ballada minden különösebb szerkezeti romlás nélkül átvészelte az idöket, de ismertsége – szemben más népszerű témákkal – rendkívül gyér (*A megcsalt férj*) ¹⁴. Ami a mondák időbeli módosulását illeti, itt Zsigmond Győző úttörő jellegű kutatásaira támaszkodhatunk, amit a székelyföldi Felsőboldogfalván végzett, megvizsgálva, hogy a történeti mondák mennyit változtak Orbán Balázs és 1994 között. Megjegyzendő, hogy ő nem foglalkozott a XX. század néphagyományban megőrződött eseményeivel, kizárólag Orbán Balázs nyomát követte. ¹⁵ A vizsgálat eredménye, hogy az Orbán Balázs által megörökített mondahagyomány és a XX. század végi között nagyjából teljes átfedés van. Csak kivételes esetben fordul elő nyomtalan eltűnés, formailag pedig annyi változás történt, hogy a meseszerű elemek kikoptak, de a szűzsé változatlan maradt. ¹⁶ A szajáni tapasztalatok ezzel szemben inkább azt mutatják, hogy a változás gyorsabb ütemű, s csak nagy vonalakban van átfedés az 1956-ban és a 2000-ben feljegyzett anyag között. 44 év, tehát két generáció alatt volt nem kevés, ami kikopt. A változás mibenléte – mint azt a bevezető példán is láttuk – erősen függ a társadalmi, hatalmi stb. összetevőktől.

Maga Szaján (vagy ahogy mondják, *Szajány*) már a középkorban is lakott hely lehetett. Ez a Marostól délre eső terület a kunok fennhatósága alá tartozott, itt terült el a kun Szenteltszék. ¹⁷ Maga a Szaján név is a kipszak nyelvből lenne levezethető, jelentése 'gyík', ¹⁸ egy másik elmélet szerint kipszak, de személynévi eredetű lenne ¹⁹. Szaján – a vidék más településeivel együtt – a török kor pusztításainak esett áldozatul. A falu lakosai – érthető módon – semmilyen emléket vagy hagyományt nem őriznek a kunokról. A terület ezután hosszú ideig lakatlan volt. A XVIII. században Bécs kezdeményezte a Temesköz újranépesítését, lehetőleg minél több német és minél kevesebb magyar lakossal. A magyarok csak a XVIII. század végétől jelentkeznek nagyobb számban. Szaján közvetlen közelében már 1780 körül újjáalakul Szegedről, illetve Szeged környékéről érkezett lakosokkal a középkori eredetű Morotva. Morotva igen régi gyökerekkel rendelkezik, már a XI. században van okleveles említése az egykori halászfalunak. ²⁰ Az újkori Morotva nem lesz hosszú életű, 1832-ben elpusztul, lakosainak zöme Padéra, másik része Szajánba telepszik s pél-

¹³ Tóth 1975. 7.

¹⁴ Uo. 50. 63.

¹⁵ Zsigmond 1995. 100.

¹⁶ Uo. 92.-98.

¹⁷ Györffy 1990. 301.

¹⁸ Szabó 1935. 60.

¹⁹ Györffy 1963. 869.

²⁰ Uo. 864.-865.

dául a Szajánban ma is fellelhető Bera, Palatinus és Törköly családok morotvai eredetűek.²¹ Morotva pusztá ma a nagy kiterjedésű szajáni határ része. A szajáni emlékezet fenntartotta annak emlékét, hogy "valami település vót ott", volt aki még arról is tudott hogy "*Padé ott vót. Ez biztos. Onnan települt be.*"²² 1798 áprilisában Tajnay János és Antal veszik meg Szaján pusztát, és a telepítés is az ő kezdeményezésükre indul meg nem sokkal ezután.

A falu lakosai közül nem mindenki tudott felelni arra a kérdésre, honnan ered a Szaján elnevezés, de aki válaszolt, az zömmel a bárókhoz kapcsolta, vagy ahhoz, hogy ilyen nevű ember volt a település alapítója. Például egy adatközlő a „Miről kapta nevét Szaján?” kérdésre ezt felelte: „*A báróról. Szajnai báró volt, osztakkó lögyön Szaján.*”²³ „*Valamikő mikő Szaján mögalakút, vót erre kinn egy tanya, kastély, nem olyan rég lett elpusztítva. Szajni Jánosnak hitták, az hozott ide bérösöket.*”²⁴ De volt olyan is, aki a belső-ázsiai Szaján-hegységgel rokonította a falu nevét, de ez igazán csak egyedülálló példa. Szajánt Szegedről érkezett katolikus magyarok szállták meg 1806-ban, de nem ez volt az egyetlen hullám, hiszen 1816-ban – az egyébként szintén szegedi földnek számító – Vedresházáról érkeznek új lakosok.²⁵ A szajáni magyarok ma is szinte kivétel nélkül római katolikusok, zömmel vallásos, hívő emberek (annak idején Kálmány Lajos meg is dicsérte őket buzgó hitük miatt), reformátust csak mutatóba lehet találni. Kálmány idejében még – jó három generációval a letelepedés után – nyilvánvaló volt a szegedi származás emléke: „*A szájhagyomány...bizonyosága szerint Szaján lakosainak a legnagyobb része Szeged tanyáiról származott. Legtöbben jöttek Hantháza, vagy ahogy ők mondják Hontháza környékéről, kevesebben a városról: Szegedről, hol számos családnak ma is él ismerős rokona, kivel most is összeköttetésben van. Rokonaikat leginkább, ha Szegedre búcsúra (augusztus 5.) mennek, szokták meglátogatni.*”²⁶ A szegedi származás emléke, bár még fellelhető, lassan fakulóban van, az általam megkérdezetteknek kevesebb mint a fele tudott valamit erről. Ez már a XX. század második felében észlelhető volt. „*A szajániaknak az a meggyőződésük, hogy őseik közvetlenül észak felől jöttek és nem Bácskán keresztül.*” – írta István 1956-ban.²⁷ Bálint Sándor a hatvanas években találkozott olyan szajánival aki még ismerte a szegedi származás emlékét.²⁸ Azonban néha meglepően tartós a népi emlékezet. Azok, akik tudtak a szegedi eredetről, legtöbbször annyit mondtak hogy „Az ősök szegediek voltak”, de volt olyan adatközlő, aki még az egykor Szegedről érkező ős háza helyét is meg tudta mutatni. A családi hagyomány szerint a bíró lányát vette el a letelepülő ős, s még azt is tudja, hogy Szajánba érkező elei közelebből Tápéiak

---

²¹ Kálmány 1882. VIII.

²² Bunford Sándor, szül. 1921

²³ Sebők István (S.I.) szül. 1936

²⁴ Fekete János, szül. 1923

²⁵ Tóth 1975. 8.

²⁶ Kálmány 1882. X.

²⁷ István 1956. 6.

²⁸ Bálint 1974/75. 220.

voltak²⁹ (majd alább is látni fogunk példákat arra, hogy az egyes történelmi események emléke a családtörténetekbe ágyazódva maradt meg). De sajnos nem ez a jellemző példa, például a Kálmány által említett *Hontháza* emléke mára teljesen kiveszett. Hogy a szegedi eredet emléke halványulóban van, a természetes „felejtésen” túl okozhatja az is, hogy a határváltozások korábban jól működő organikus egységeket szabdaltak szét, felszámolva egy közösség természetes kapcsolatait, jelen esetben Szajánt elszakítva Szegedtől.

Mi fogadta a jövevényeket? A Kálmány által lejegyzett hagyomány szerint mielőtt betelepült volna Szaján, a területet mocsarak, víz borította, s csak a dombok emelkedtek ki a vízjárta vidékről. A dombok rablóknak adtak otthont, akik egyszer összemarakodtak a koncon, s miután elkotródtak, azután került sor Szaján alapítására. Más hagyomány szintén arról tudósít, hogy a szegedi telepesek érkezése előtt sem volt lakatlan a vidék, csak hogy nem rablókról, hanem „pásztornépségről” tud, akik beolvadtak az új honfoglalók közé és később együtt dolgoztak Szajánért. Ennek ma már csak halovány emléke van a szajáni néphitben. A népi emlékezet nyilván tartja a falu legöregebb házát a „Bunford utcában”, amely már a betelepülés előtt is állt, amikor *„itt víz vót valamikó, nádas.”* Ez a ház a betyárok tanyája volt, tele alagutakkal és halottak vannak benne eltemetve. Ugyanitt lehet olvasni, hogy az első meghúzódási helyet, mivel élelemszűkében voltak, *Koplalónak* nevezték el, „aminek emlékét ma is őrzi a *Koplaló-düllő* elnevezése is.”³⁰ Bálint Sándor is úgy hallotta hogy „víz közé gyűttek” a falu alapítói, és azt a helyet, ahol legelőször meghúzódtak, *Koplalónak* nevezték.³¹ Sajnos, mára a Koplaló határrészhez fűződő mondának nem akadtunk nyomára, ami egyben a szegedi eredet emlékének fakulásával nem meglepő. Van, aki szerint valamikor a „törököket hajtották arra”, másvalaki szerint „...*azé hívták azt Koplalónak mert ott vótak kinn disznók, azt ott koplaltak, azt azé hívták azt Koplalónak.*”³² Viszont elmondható, hogy a régi lecsapolások előtti vízivilág emléke élénk.³³ A falu megalakulását az 1880-as évszámhoz szokták kapcsolni, ugyanis ekkor épült meg a templom (egészen pontosan 1881-ben), amit a templomon egy jól látható felirat hirdet. Itt kell megjegyezni, hogy a néphagyományban jól kivehetően két *Szaján* képe rajzolódik ki, amelyek időben és térben eltérnek egymástól.

Kósa László megállapítása szerint a nép történeti emlékezetében fontos szerepet tölt be a „szaladás”-nak nevezett esemény³⁴, ami zömmel a falu lakosságának a török elől való futását jelenti. A Szajánban ismert „szaladás” az 1848-as szabadságharchoz köthető. Tudjuk, hogy 1848 a parasztság szemében az egyetlen történelmi választóvonal,³⁵ s az egyetlen évszám, aminek tudatában vannak. Ez Szajánban is így van. A történelmi emlékek közül a „szaladás” él a legélénkebben, valamint a

²⁹ Nyomtató Erzsébet szül. 1931, édesanyja neve Terhes Mária, s a Terhes család valóban tápai

³⁰ István 1956. 7.

³¹ Bálint 1974/75. 220.

³² Fekete János szül. 1923

³³ Balcangó György szül. 1950

³⁴ Kósa 1980. 73.-74.

³⁵ Katona 1974. 112.

betyárokhoz kötődő történetek. Azonban a hagyományok erőteljes kopását itt is megfigyelhetjük, az 1956 óta eltelt időtől fogva is. Kálmány csak annyit jegyzett föl, hogy 1848/49-ben a szajániak Szegedre futottak.³⁶ 1848-ban a forrongó délvidéki helyzetben a nemzetiségi uszítás egymásnak ugrasztotta a magyarokat és a szerbeket. Sok szomorú atrocitásról tudunk, amit a magyar lakosság ellen követtek ezidőtájt. István Imre egykori plébános bőven ecsetelte az eseményeket, jórészt a szájhagyományra építve. A szajániak félelmükben Szegedre, anyavárosukba menekültek. Mielőtt felszedték volna a sátorfájukat, elásták a harangokat a temetőben és fejfával is megjelölték. Csak a bíró maradt a faluban, de a hírek szerint őt a szerbek felnégyelték. 1849 tavaszán visszatértek a faluba, de azt felperzselve találták. A hagyomány szerint csak négy ház maradt épen a pusztítás után. Amikor a szajániak visszajöttek, most már a közeli, szerbek lakta Tiszahegyesről futottak el a szerbek. A szajániak beköltöztek Tiszahegyesre. Erről a következő példát őrizi a szájhagyomány: „Az egyik nagy szerb házban Erdei István nevű szajáni magyar szállásolta el családját. Egy napon megjelent az udvarban a ház szerb tulajdonosa és egy kis gyümölcsöt akart szedni a gyermekeinek. Erdei azt megtagadta abban a tudatban, hogy ez az állapot most már végleges. Szajáni szénáját is idehozatta. Amikor később a többi szajánival neki is el kellett hagyni a falut, egy napon beállított szekerével a szerbhez, hogy szénáját hazaszállítsa. „Nem úgy van az Pista!” – felelte a szerb, te nem adtál nekem az én gyümölcsömből – én sem adok neked a te szénádból.”

A monda szerint az egyik épen maradt ház a Bunford-utcában volt, s a harangokat is ide szállították. „Mesélik, hogy a fiatalemberek a harangok emelgetésével próbálgatták férfias izmaikat.” A *régi Szaján* a mai Kecskellér pusztája helyén volt, itt csak egy ház maradt épségben. A újjáépítendő település ettől valamivel északnyugatra épült fel. Az 1848-as hagyományok eleveenségét a plébános így kommentálja: „A nevezetes és mozgalmas 1848-49-es eseményeket pedig még a mai öregek is emlegetik apáik elbeszélése alapján. Lehet, hogy egyesek talán zavarba jönnek, ha a „48”-as szabadságharcról kérdeznek valamit tőlük, de rögtön megélnék, ha így hangzik a kérdés: „Hogy is volt a szajániakkal a szaladáskor?” Ezen a néven örököltette meg a néphagyomány azokat a történelmi eseményeket.³⁷ A szajáni emberek tudatában megőrződött a régi település emléke, ennek tudható be hogy Kecskellér pusztát³⁸ a szajáni népnyelv *Égött-Kecskellérnek* nevezi, utalva arra, hogy azt valamikor felperzstelték, s mindenki tisztában volt vele, hogy ott volt valamikor Szaján: „*Szaján nem itt vót. Arráb vót egy öt kilométerre. És abba a Ferenc Jóska időbe nem tudom én melyikbe vót a szaladás. A högyösiek...akkó sok nádasház vót és ez a Högyös erősebb vót mint Szaján, mer nagyobb vót, fölgyújtották az egész községet. Akkó a községek háborúztak, egyik a másikával. Úgyhogy a*

³⁶ Kálmány 1882. XII.

³⁷ István 1956. 10.-12.

³⁸ A Kecskellér elnevezés a kecske szóra megy vissza, pontosabban azt a „kükecskét” jelzik vele, amely egykor a szajáni határban hányódott és a törökök kincsét rejtette magában. A mondatípus országosan elterjedt /Kósa 1980. 80./ ismert. A szajáni Kecskellér kökecskéjére vonatkozó mondákat Ferenczi Imre publikálta: Ferenczi 1978. 193.-194. Szajánban a kökecske mai napig általánosan ismert.

högyösiek a szajániakat főnyomták egész Szőregig...el voltak égetve a nádasházak, ottan vótak Kecskelléren vagy minek híjják, s aztán telepítették a falut."³⁹

Azért az elmondható, hogy nem jellemző a szajániaknál „Ferenc Jóska” idejéhez kötni a szaladást, általában 1848 jó viszonyítási pont. „...Égött Kecskellér... valamiké ott...házak vótak ott. Azt mikó a szerbek zavarták a magyarokat '48-ba, 1848-ba, akkó sza...Az öregek azt mondták, szaladáskó, azt úgy hítták szasladáskó, no ekkó emöntek, egészen emöntek Szegedéig még akkó is vitte utánuk a pörnyét mer nádtetejes házak vótak, így a szél vitte utánuk, aszongyák még Szögedébe is vitte utánuk, Szögedébe arra menekültek ugye.”⁴⁰ Viszont ma már nem mindenki számára nyilvánvaló, hogy a szerbek (tiszahegyesiek) voltak tettesek, több esetben is a törökökhöz kapcsolták Szaján pusztulását (ennek, mint alább látni fogjuk, van a mai világlátásra vonatkoztatható eredője). A kérdést, hogy miért éppen Szegedre menekültek, többnyire praktikus okokkal magyarázták, azért mert „erre vót a szabad hely”, csak elvétve lehetett hallani, hogy azért „mer tiszta magyar község vót Szeged. Hát akkor a szajányiak jártak Szegedre piacra, mikó ez nem vót leszakítva, azt ezé.”

Mint fentebb utaltunk rá, a családi hagyományok – csatlakozva a nevezetes eseményekhez – nagy szívósságra képesek. Olykor azt láthatjuk, hogy a családtörténetekben a múlt egy szelete tisztán kirajzolódik (jelen esetben például megnevezik viszonylag pontosan azt a helyet, ahová őseik menekültek), miközben az alapját adó történelmi vagy más nevezetes esemény nagymértékben torzul, illetve elmosódik. Így lehet ez annál az adatközlőnél, aki egy családi történetet adott elő, elmesélve részletesen, hogyan menekültek az ősei Szajánból Győre (!), útközben felszedve két árva gyereket, miközben nem tudja, hogy ez az esemény pontosan mikor történt, és azt sem tudja, hogy a szerbek vagy a törökök gyújtották-e fel a falut. Egy másik adatközlőnek is mélyrenyúló családi emlékei vannak, úgy tudja, hogy családja Győrből eredt (itt nyilván Al-, és Felgyő torzult változatáról van szó), s 1848-ban visszamentek Győrbe. Az egyik őse 1848-ban bosszúból felgyújtotta a hegyesi nádist, ezt apjától hallotta. ⁴¹Vagy egy újabb példa: „...vót egy Bunford, olyan zsíros, piszkos vót. És ő tudott lovagóni, és akkó még Szőregrő visszagyütt bottal, bottal agyonvert itt valahol két rácot, ugye akkó nem féltek a lövéstől, nem vót puszka.”⁴² A valamivel fiatalabb generációnál Szaján leégése már a második világháborúval kapcsolódik össze, egy adatközlő szerint akkor égett le a falu, mikor „a németek menekültek” 1943-ban!⁴³

Az István Imre által felsorolt '48-as adatok közül soknak már nem lelni nyomát. a harangok elásásáról mindössze egy helyen tudtam adatot szerezni, de az adatközlő ezt nem kötötte semmilyen történelmi eseményhez, s szerinte a harangokat azért kellett elásni, mert be akarták azokat olvasztani (harangbeolvasztásról valóban szó volt, de 1917-ben, akkor akarták a harangokat ágyúöntésre felhasználni).

³⁹ Bunford Sándor szül. 1921

⁴⁰ Fekete János szül. 1923.

⁴¹ Palatinus László szül.:1940

⁴² Bunford Sándor szül.: 1921

⁴³ Balcangó György szül. 1950

ni⁴⁴). Az ottmaradt és felkoncolt bíróról, a megmaradt házakról és a újjáinduló élet-ről szóló hagyományok elsorvadtak.

A poraiból feltámadó Szaján életében alapvető fontosságú változás történt 1850/1851-ben. Ekkor alakul meg bánáti római katolikus németekből Wilhelminfeld, Vilmatér (Tajnayné Jeszenszky Vilma nevét viseli). Egy új, németek által lakott község keletkezett a közvetlen tözsomszédságban. Ma a Vilmatér vagy „Milher” Szaján része, de egykor külön temploma és iskolája volt. Az egykori szájhagyomány szerint a németek a jó föld és a meggazdagodás reményében érkeztek Szajánba. Azt hitték, hogy homokos a talaj, ezért krumplit vetettek bele, de rossz volt a termés. A svábok – ismét csak az 1956-ban ismert szájhagyományra hivatkozva – ezt a mondókát mondták:

Szaján feld nem jó feld
Kászákö hácátos - dinnyeföld kukacos
Kecskeller, nincs kenyér
Ludas, két garas
Kaszáló, kutykurutty
Kontergirinc, hopmarsír⁴⁵

Ugyanez a mondóka Bálint Sándor gyűjtésében így hangzik:⁴⁶ Dinnyeföld: kukacos, Kecskeller: nincs kenyér, Ludás: két garas, Palintyos: kutykurutty, Kontergirinc: hoppmasír.

A svábok eltávoztak Szajánból még a XIX. században, mégpedig a néphagyomány szerint úgy, hogy éjjel elosontak, a lámpákat pedig égve hagyták, hogy azt higgyék, otthon vannak. Csak néhány család maradt Szajánban (Brunner, Lang, Becker), Vilmatért 1883-ban közigazgatásilag egyesítették Szajánnal.⁴⁷

A szajániak között ma is közsismert, hogy Vilmatéren valamikor svábok laktak, s úgy mentek el, hogy égve hagyták a lámpát. Viszont a svábok távozása összemosódik a második világháborús eseményekkel. 1941 után a Bánát és benne Szaján német fennhatóság alá került. Szajánba is bevonultak a németek. A német uralom 1944-ben ért véget. Egy adatközlő szerint a németek akkor mentek el, „mikor az oroszok bejöttek. Itt Szajánon október hatodikán möntek keresztű. Akkó szabadult föl...égve hagyták a petróleumlámpát...ne vegyék észre egymást, úgy szöktek el.”⁴⁸ Az általános vélekedés szerint a németek a rossz földek miatt mentek el: „...a némötök elmenekűtek mind...mer rossz föld van itt azé. Némötök aszondták hogy itt van egy kontér föld, kontér kinyit krumpli nix. Krumpli it nem terem, akkó emitt meg Ludasnak hívják...Ludas aszongya béka kutykurutty...csak én ezt hallottam a régi öregektű. A lámpát égve hagyták, azt emöntek, aszongyák égve hagyták a lámpát azt emöntek.”⁴⁹ „Nagy krumpli vetni - kis krumpli kapni.” – ezt mondták a németek

⁴⁴ István 1956. 25.

⁴⁵ István 1956. 13. A mondókában szereplő Kecskeller, Ludas, Kaszáló és Kuntergirinc szajáni határnevek

⁴⁶ Bálint 1974/75. 220.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Kajári Imre szül. 1930

⁴⁹ Fekete János szül. 1923

egy másik adatközlő szerint.⁵⁰ A svábokkal kapcsolatban az égve hagyott lámpa motívuma igen elterjedt, emellett a krumplivetés története is fellelhető a mai hagyományban. Az is világosan látszik, hogy a fanyalgó svábok elvonulását a népnyelv egy mondókéval örököltette meg, amely azonban mára elvesztette megformáltságát.

Szajánban igen elevenek a betyárhagyományok, bőséggel lehet ezzel kapcsolatban adatot gyűjteni. A betyárok közül Rózsa Sándor, Bogár Imre, a Szabó testvérek és Törköly Jani nevét lehet a legtöbbször hallani. A visszaemlékezések szerint Rózsa Sándor gyönyörű ember volt bodor hajjal, mindig a szegényembert segítette, a gazdagból bolondot csinált. A hagyomány szerint Rózsa Sándor a morotvai nádasokban bújkált. Bogár Imrét többen is szajáni születésűnek tartják, s a faluban több helyen is mutogatják állítólagos szülőházát. Magam (az egyéb betyárfészeknek mondott helyeken kívül) három olyan házról is tudok, ahol Bogár Imre született.⁵¹ Sőt a falusiak szerint mai napig itt él a hírhedt betyár egykori leszármazottja, akinek anyja Bogár-lány volt (Kata). Nos, az állítólagos leszármazotról kiderült, hogy édesanyjának csak csúfneve a *Bogár*, bogárfekete szemei miatt, eredeti neve Magyar Katalin volt.⁵² A szajániak egyébként minden betyárház alá alagútrendszerként képzeltek el, s többen személyesen is, olykor lábukkal döngötte a padlót, gyözködtek engem a földalatti járatok meglétéről.

Az is megfigyelhető, ahogyan összerosódnak a betyárhistóriák az újabb, a térségben egyébként igen eleven partizántörténetekkel. Volt olyan hely, amit betyárfészeknek mondtak, pedig ott a világháború alkalmával partizánok búvóhelye volt („*Kermenýákon vótak a betyárok. A Bartáék rejtegették őket.*” – máskor ugyanez a partizánokra). Ez jó példája a népi emlékezetben megfigyelhető „lényegkiemelésnek” és sémaképzésnek.⁵³ A régi Szajánban a jövevény (és református) Balog vagy Nagy Balog családon kívül a Kabókok voltak az „urak”, igazi nagybirtokosok. Az ő vagyonuk eredetét is a betyárokhöz kapcsolják. A betyárok „*itt bújkáltak, bemöntek hozzájuk, jártak azelőtt is biztos hozzá. Bemöntek, oszt kirabolták a szabadkai bankot, osztakkó beszaladt hozzájuk valaki, osztakkó azt mondta, gyugja már el néni-kém ezt az iratokat mer zavarásznak. Ez mind pénz vót. Akkó betötte a sparhetlukba, mer akkó má szabadkémény vót, ilyen mint most vannak...begyugta, gyugott még utána valamit. Csak az a jó, hogy nem gyűjtött rá, mer ha rágyűjtött akkó megégött vóna mind. Utána, mikó a csaendörök, magyar csendörök elmentek, utána mönt be hogy hol vannak ezek a cédulák mamám. Akkó visszaadta a cédulákat. Hát nem cédula vót, hanem pénz. No és aztán, azt hagyta neki ez a barátja, ugy aki adta, csak adott neki pénzt, itt van, itt hagyjuk aszongya, nekünk is lesz ekkó meg ekkó ennyi és ennyi, ha mink véletlen nem jelentkezőnk. Az úgy is vót, hogy nem jelentkezték. Még mondta hogy vögyön földet hát vöött, de meghaltak nem gyűttek, tán vagy egy vagy mennyi maradt utána, tíz évre gyűtt, aszondta, itt van, még most is itt van, amit*

⁵⁰ Horváth Sándor szül. 1914

⁵¹ Bogár Imre családfájáról lásd Családi Kör 2000.10.12. /XI. évfolyam 41.szám/, Újvidék

⁵² Bera István szül. 1927

⁵³ Pléh 1979. 107.

vettem a pénzé, ha kő odaadom...”⁵⁴ A többi változat is mind a szabadkai bank kirablásához társítja a Kabók-vagyon eredetét, azzal, hogy a betyárok a Kabókoknál hagyták a zsákmányt, és amíg lecsukták őket, addig a Kabókok szépen meggazdultak. Olyanról is lehet hallani, hogy a Kabókok lelkiismeretfurdalásuk miatt, hogy pénzüket ferde úton szerezték, templomi zászlót készíttettek, ami ma is megvan.

A természeti csapások és nagy járványok emléke fél évszázaddal ezelőtt még igen eleven volt, ami ma már nem mondható el. A Szegedet romba döntő 1879-es nagy árvíz Szajánt is veszélybe sodorta, aminek emléke láthatóan egykor még élénk volt, mára azonban ebből semmi nem maradt. Az árvíz szó hallatán legtöbbeknek a Tisza 1970-es kiöntése jut eszébe, de emellett még élénken él az öregek fejében az 1941-es „vizes esztendő”. Ez az év egyébként az egész magyar Alföldön ár- és belvizes esztendő volt. 1941-ben nem a Tisza, hanem a Maros jelentette a legnagyobb veszélyt. A szajániak emlékezetében ez mint a „román árvíz” élt. Az emlékezet szerint ekkor „*ladikba jártak a faluba, tanyán laktunk, iskolába is ladikkal vittek.*”⁵⁵ 1932-ben sáskajárás⁵⁶ zúdul a Bánságra, s ennek históriáját a mai napig élénk színekkel ecsetelik a szajániak, s nemcsak azok, akik személyesen is átérték az eseményeket. Egy 1933-ban született adatközlő szerint „*annyi volt a sáska hogy eltakarta a Napot!*”⁵⁷ Voltak olyanok is – elsősorban a mélyen vallásos emberek között – akik még azt is tudták, hogy Szent Antal napján állt meg a sáska, s ezt a napot éppen ezért számon is tartják, ünnepnek tekintik. Egy másik nevezetes nap is van az idősebb szajániak emlékezetében, Szent Bertalan napja, de ez már egy másik szomorú eseményhez köthető. A múltban sűrűn tizedelték pusztító járványok a falvakat, városokat. Szajánban a legutolsó nagy járvány az 1917-es kanyaró volt, s ezt megelőzően még két nagy ragályról maradt feljegyzés, 1909-ben kanyaró, 1873-ban kolera pusztított. Különösen az 1873-as vész volt végzetes. „A hagyomány szerint történt olyan eset is, hogy elindult a gyászmenet a háztól, de már félúton jött a hír utána, újabb haláleset a háznál. Kimentek egyesek búzáért. Mire hazaértek a rakott kocsival, holtan kellett őket levenni a kocsiról.”⁵⁸ Szent Bertalan napja a kolerajárvány miatt emlékezetes, a népi emlékezet szerint ugyanis ezen a napon senki nem halt meg. Ennek a nagy járványnak az idejét a XIX. századra teszik, az „1880-as évekre” vagy az „1850-es évekre”. Megkönnyíti az emlékezést a temetőben az a hét egymás mellett fekvő kereszt, amely egyetlen családnak állít emléket. Őket az 1917-es járvány egyetlen hét alatt vitte el. Ha a járványokra terelődött a szó, a szajániak sokszor hivatkoztak erre.

Vannak olyan események is, amelyek a plébános krónikájában mint nevezetességek megörökítették, ám a népi emlékezetben semmi nyomuk nem maradt. 1896-ban millenniumi fát ültettek, amit 1945-ben kiszedtek a helyéből. 1956-ban még mutogatták a helyét, de mára – úgy tűnik – senki nem tud róla. Vagy: 1933-ban Orcsik János brutális módon lemészárolta szüleit és testvéreit. Ez a nem min-

⁵⁴ Bera István szül. 1927

⁵⁵ Bazsó Sándor

⁵⁶ István 1956. 28.

⁵⁷ Törköly Ilona

⁵⁸ István 1956. 15.-24.

dennapi esemény még helyet kapott a 23 évvel később írt krónikában, azonban a népi emlékezetben nem tudott teret nyerni.⁵⁹

A szajániak történeti tudatát vizsgálva némi ellentmondás is tapasztalható. Szaján a falusi emberek tudatában mint „tisztá magyar falu” szerepel: „*nem vót itt szerb sose*”, amit csak újabban bontottak meg a háborús menekültek. Több alkalommal lehetett hallani, sajnálkoztak amiatt, hogy „*le van szakítva Szaján a magyaroktól*”, ugyanakkor 1918, 1920 vagy Trianon semmit nem mond nekik. Az első világháború sem jelent a szajániak számára fontos emléket.⁶⁰ Szajánnak a délszláv államhoz való kerülését nem kötik egyetlen nagy eseményhez vagy évszámhoz. Egy adatközlőtől hallottam: „*Magyar föld volt ez mindig, amíg a nép a sapkarózsákat kezdte dobálni*”⁶¹ (itt nyilván az őszirózsás forradalomra utalás). Tehát a Jugoszláviához kerülést nem holmi katartikus eseményt fogták fel. Viszont az 1941-es történelem mélyen beleivódott az emlékezetbe. 1941 áprilisában Magyarország megtámadta Jugoszláviát és a magyar csapatok megindultak a Muraköz és Bácska visszafoglalására. Szajánban azt hitték, hogy a magyar foglalás a Bánátra is kiterjed majd, de ezt a németek szállták meg. „*‘41-be vót mikó ide gyűttek be a némötök. És a falu úgy vót informálva, hogy a magyarok jönnek. Úgy gyűttek be Csóka felől Szajánba, a szajániak meg az utca végén, ott nagy gyönyörű diadalkapu vót fővirágozva, várták a magyarokat, mög a templom előtt...A plébános úr, valamilyen Dénes vót, kamarás úr, ugye az a helyi közösségbe vót, hogy várja a némötök...A kamarás úr kigyűtt a mögszállást...Kikinda felől megérkeztek, kezét fogott a német tiszttel, le-szalutáltak, kezét fogtak. És a kamarás úr mögfordút: "Kedves testvérök! A magyarokat vártuk, a némötök érkeztek ide, ezt köll fogadnunk"...öt perc alatt ott nem maradt ott senki. Pedig annyi nép vót, hogy nincs akkora vásár vagy búcsú a faluba. Ott majd agyontaposta a nép egymást úgy mönt hazafelé. Ez lött a vége.*” Ezt a történetet mindenki ismeri ma is, s a csalódottság hangját ma is kiérezni. Szép és megható példája ez a történet a hazaszeretetnek. A szajáni lakosság nem őriz kellemes emlékeket a háborús időkből. Bár a németek nem sorozták be a magyarokat, de az ittmaradt svábok utódait keresték, s például a Beckereknek, Bunfordoknak felajánlották, hogy lépjenek be a németek kötelékébe, de ők inkább magyarnak vallották magukat. Ekkorra tehető a Szajánban élt zsidók elhurcolása is. A zsidókról mai napig jó szívvel emlékeznek meg, mert „*az mindönkit kisegűtött, szegényeket mégis kipusztították.*” A háború idején partizánok is tevékenykedtek Szaján közelében (vegyesen magyarok és szerbek). Ma előfordul, hogy a partizánok és a betyárok emléke összemosódik.

A háború után a kommunista hatalom kezdetben igen erőszakosan látott hozzá céljai megvalósításához. Az egyházakat különösen erős támadások érték. Szajánban eltávolították az út menti fészületeket, a „*Jézuskákat*”. A népi hiedelemvilágban a bűnösök mindig elnyerik méltó büntetésüket, s ez ebben az esetben is így van. Akik

⁵⁹ István 1956. 22.-23. 29.

⁶⁰ Egy adatközlő szerint a háborúnak égi előjele volt. A lenyugvó Napban két egymásnak forduló félmeztelen férfit láttak. Ez rossz jel. Zombori Sándor szül.:1928

⁶¹ Horváth Sándor szül. 1914

leszedték a kereszteket, mind borzalmas halállal veszték el, isteni bosszú áldozatai lettek. Volt, akit fa ütött agyon, volt, aki „elrohadt”. A falusiak név szerint is ismerik a tetteseket: „Az egyiket Kis Péternek hívták. Az ő ivadékai mind földönfutók lettek: Az egyiknek leette a rákseb az arcát. Ez igaz vót. Annak lett egy gügye fia. Mind rosszul haltak mög, akik ledöntötték a köröszőt.” Egy történet szerint egy „olyan boszorkánféle” asszony a saját padlásán tartotta az ellopott keresztet. Sokat szenvedett, nem bír meghalni, csak akkor bír meghalni, amikor visszavitte a keresztet a helyére, a templom elé. Ebben a történetben látható, hogy a boszorkányhit elemei (‘nem bír meghalni’) hogyan épülnek bele új, XX. századi néphitjelenségekbe.

Az ezt követő időszakról már jó véleményekkel vannak az emberek: „Aztán '52-be, mikó a mi elnökünk Tito elnök elszakadt Oroszországtól, aztán kezdődött a népnek a jó élet. Ez tartott ez '85-ig. Ez szép élete vót a népnek. Így még nem élt nép mint akkó”. Tito nagy népszerűségnek örvend, egy adatközlő szerint: „Kikaparnánk a földből, csak visszatérjen”. Titot Kádárral is össze szokták hasonlítani, kiemelve hogy Tito jobb volt, mert „nem hagyta magát az oroszoknak”.

Szaján viszonylag nagy kiterjedésű falu. A faluban elhatárolhatók egymástól az egyes településrészek. Két fő rész van: Vilmatér, *Simonfalva*, (harmadikként idevehető *Poszrák*). Simonfalvát az általános meggyőződés szerint a gazdag Kabók Simon hozta létre, itt a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb családok lettek otthonra. Vilmatér és Simonfalva állandó harcban voltak egymással. A vilmatérieket „vörösöknek” hívták, a simonfalviakat „fehéreknek”. A két tábor között még a kocsmák is fel voltak osztva, a módosabb vilmatériek Sötét Gyuri kocsmájába jártak, míg a „fehérek” a *Zsidó gyerekek* kocsmájába. Ha valamelyik tábor tagjai átmentek a másik territoriumára (kocsmájába), annak bicskázás lett a vége. Hasonló esetre ismerünk hazai analógiát.⁶²

A faluközösség belső kohéziója a szomszédos falvakkal összehasonlítva nyilvánult meg. Itt mindenekelőtt Jázovát⁶³ kell említenünk. „A szajániak a jázovaiakkal köztösködek. Szajánba nam tehette be a lábát jázovai legény”. Arról is lehet hallani hogy a jázovaiak „gombalüvő”-nek csúfolták a szajániakat, a szajáni határban található nagyszámú gomba miatt. Arra is vannak adataink, hogy ezek a konfliktusok Padéval is megvoltak, de a jelek szerint sokkal gyengébben. Itt is megfigyelhető, hogy a magyar lakosságú falu lakói a magyar falvakkal rivalizálnak és nem a szerbekkel. Ugyanezt tapasztalható román-magyar kontextusban Kalotaszegen, ahol a rivalizáció a magyar falvak között zajlik és nem a román településeket tekintik vetélytársnak.⁶⁴ A néhány kilométerre levő szomszéd falu Tiszahegyes (Igyos) úgy szólván teljesen szerb lakosságú. A szajániak jóban vannak velük, kölcsönösen tisztelik, megbecsülik egymást. Úgy általában a bánati szerbekről az a vélekedés, hogy „jó emberek”. Tőlük megkülönböztetik a Balkánról felvándorolt menekülteket, vadnak, fékezhetetlennek tartják őket. Szajánban jó néhány ilyen „boszanác”

⁶² Visontán a Felvég és az Alvég csatározott egymással hasonló módon Hoppál 1970. 34.-35.

⁶³ A szajániak körében is ismert az a monda, amely Jázova nevének eredetét magyarázza, a török szultán fiától származtatva azt v.ö. Ferenczi 1978.

⁶⁴ Fülemile 1996. 72.-73.

család él, s ezek jórészt csak egymással kommunikálnak. A szajáni magyarok közül inkább a férfiak tudnak szerbül, de ők se mind, a nők között meglehetősen ritka a szerb nyelvtudás. A lakosok szinte kizárólag magyar hírforrásokból táplálkoznak.

A szajániak számára „bánságinak” lenni is identitásuk részét képezi. Általános vélekedés szerint a bácskaik ráfartibbak, gőgösebbek, jobb soruk van. A bánátiak, de különösképpen a szajániak viszont szorgalmasak és becsületesek. A magyarságtudatot tekintve is különbség van a két táj között: „Bácskába magyarul beszél a szerb is, Kikindán szerbül a magyar.”

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁLINT Sándor

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. Első rész. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974/75-2. Szeged

DÉGH Linda

1952 Kálmány Lajos munkássága és a történeti énekek. In: Kálmány Lajos népköltési hagyatéka I. Történeti énekek és katonadalok. Bp. 71-134.

DOBOS Ilona

1973 Tarczal története a szóhagyományban. Bp.

FEJŐS Zoltán

1985 Hiedelemrendszer, szöveg, közösség. Néprajzi Közlemények, XXVII-XXVIII. Bp.

FERENCZI Imre

1974 Rózsa Sándor és társai: Jugoszláviai magyar néphagyományok. Somogyi-könyvtári műhely, 3. sz. 309-320.

1978 Jugoszláviai magyar hiedelmek és népmondák a törökökről és tatárokról. Néprajz és Nyelvtudomány, XXII. 181-224.

FÜLEMILE Ágnes

1996 Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi községben. Regio, 1996/1. 64-86.

GYÖRFFY György

1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Akadémiai Kiadó, Bp.

HOFER Tamás-NIEDERMÜLLER Péter

1987 Hagyomány és hagyományalkotás, Bp.

HOPPÁL Mihály

1970 Egy falu kommunikációs rendszere. Az MRT Tömegkommunikációs Kutatóközpontjának szakkönyvtára 11. Bp.

ISTVÁN Imre

1956 A 150 éves Szaján. (Kézirat)

KÁLMÁNY Lajos:

1882 Szeged népe II. Temesköz népköltése. Aradon.

KATONA Imre

1974 Parasztságunk történelem-szemlélete. In: Idő és történelem. Szerk. Kákosy László, Gaál Ernő. Bp.

KÓSA László

1973 A magyar nép történeti emlékezete. Tiszatáj, 3. sz. 48-58.

1980 Megjártam a hadak útját. A magyar nép történeti emlékezete. Bp.

KOVÁTS Valéria

1962/63 Szigetvári történeti néphagyományok I., II. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1961, 1962, Pécs.

KULCSÁR Péter

1973 A szegedi Dózsa-hagyomány legendája. Tiszatáj, 2. sz. 66-71.

LUBY Margit

1938 Népünk történelmi tudásáról. Társadalomtudomány, 169-176.

PÉTER László

1973 Kiirtandó-e a Dózsa-hagyomány? Tiszatáj, 2. sz. 65-66.

PLÉH Csaba

1979 Szövegekre emlékezés és hagyományozás. Ethnographia, 106-111.

TÓTH Ferenc

1975 Kálmány Lajos nyomában. Az észak-bánáti népballadák élete. A balladákat gyűjtötte Katona Imre és Tóth Ferenc. Újvidék.

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Toronto.

ZSIGMOND Győző

1995 A népi történelemszemléletről. Néprajz és Nyelvtudomány, XXXVI. Szeged, 85-103.

Geschichte und Volkserinnerung

GÁBOR GYÓNI

Den Folkloreschatz von Szaján sammelte als Erster Lajos Kálmány, seit dem läuft die Sammelarbeit mit wechselnder Intensität und kann seit 1970 als kontinuierlich bezeichnet werden.

Der Verfasser untersucht, welche Wandlungen ein bestimmtes folkloristisches Erinnerungsgut – die geschichtliche Erinnerung – eines Dorfes im Laufe der Zeit durchgemacht hat; was davon ist es, was vor fünfzig oder hundertzwanzig Jahren in der mündlichen Überlieferung noch unverblasst lebte und auch heute noch problemlos gesammelt werden kann, und was dagegen mit der Zeit verlorengegangen ist.

Szaján besteht in seiner heutigen Form seit 1806, den überwiegenden Anteil seiner Bewohnerschaft bildeten Abwanderer aus Szeged. Natürlicher-weise nahm auch die Kollektiverinnerung zu jener Zeit ihren Anfang. Die Erinnerungen an die Vorfahren und deren Zuwanderung aus Szeged, die sich vor einigen Jahrzehnten noch lebhaft offenbarten, verblasen merkbar immer mehr. Dagegen lebt die Erinnerung an die Ereignisse des Freiheitskampfes von 1848 auch heute weiter. Wie in diesem Fall, kann man auch in anderen Fällen feststellen, dass die einzelnen geschichtlichen Ereignisse des Freiheitskampfes in der Volkserinnerung oft miteinander vermischt werden (so z.B. werden die Betyaren oft mit den partisanen verwechselt). Man merkt auch, dass die vor zwei-drei Generationen noch deutlichen Erinnerungen heute nicht mehr anzutreffen sind (z.B. die gesichte über Zimánk): Die Erinnerungen an die ehemaligen deutschen Ansiedler sind bis heute ziemlich lebendig erhalten geblieben.

In die Untersuchung der geschichtlichen Erinnerung wurden auch Ereignisse der jüngsten Vergangenheit miteinbezogen und auch Fragen in Bezug auf die Identität gestellt. Es konnte ein starkes lokales Identitätsbewusstsein festgestellt werden, das nicht vorrangig durch die ethnische Zugehörigkeit bestimmt war. Ganz im Gegenteil: die Szajáner hielten die Bewohner der benachbarten ungarischen Dörfer für ihre stärksten Rivalen. Gleichzeitig war auch eine Art Banater Identitätsbewusstsein im Gegensatz zu den Ungarn in der Batschka spürbar.

Halotti búcsúztatók Szajánban

BIHAR MÁRIA

A halál ellen nincs orvosság, az elmúlás a természet törvényei közé tartozik. Minden társadalom feladata, hogy felkészítse tagjait a halállal való találkozásra és a halál megmásíthatatlan tényének elfogadására. Feltétlenül szükséges, hogy kialakítson ezzel kapcsolatban egy olyan hozzáállást, amelynek segítségével az egyes embereket ért megrázkódtatás ellenére az élet tovább folytatódhat. A paraszti világkép szerves része volt az emberi élet végességének a tudata és a halállal való együttélés.¹ A közösség nemcsak az elhunyt földi maradványairól gondoskodott, hanem jelenlétével és legtöbbször konkrét segítségével támogatta a gyászolókat fájdalmas hiányuk feldolgozásában. Napjainkban, mikor a halál szinte tabu témának számít, és generációk néznek szembe vele felkészületlenül, Szajánban egy olyan hagyományörző faluközösséget volt lehetőségem megismerni, ahol a mulandóság tudata ma is szerves része a mindennapi életnek. Öt- hat éves gyermekek mennek nagyszüleikkel a virrasztóba, temetési menetben kíséri a falu utolsó útjára az elhunytat, a kántor személyes hangvételű búcsúztató énekben tolmácsolja a gyászolóknak a halott búcsúzását.

A Szajánban még fellelhető gazdag temetési szokásrendből a halotti búcsúztatókat szeretném kiemelni és ismertetni tanulmányomban. A halotti búcsúztató nagy múltú műfaj, sok évszázados története során végigkísérte az egyház nemtetszése, tiltása, ennek ellenére máig fennmaradt. A temetésekre visszaemlékezők szerint a búcsúztató volt a szertartás legmegrázóbb, legemlékezetesebb része. A folklórkutatók a közelmúltig nem tekintették igazi népi műfajnak, félnépi, közhe-lyekkel tarkított szövegnek tartották, amelynek szépsége nem áll arányban az alkotó öntudatával.² A kutatók elsősorban, mint paraszti pszichikai stratégiát tartották számon, a Magyar Néprajz népköltészet kötete sem említi. E területileg is rendkívül széles körben elterjedt, minden felekezet által kedvelt műfaj eddig még nem kapta meg a halotti szokáskörben való jelentőségének megfelelő helyet a kutatásban,³ mint ahogyan néhány úttörő kezdeményezéstől eltekintve a búcsúztatók szerzőinek, a kántoroknak, parasztkántoroknak a hitéletre való hatása sem kutatott kellőképpen.

E dolgozat annak a szerencsés gyűjtési körülménynek köszönhető, hogy Szajánban egy időben volt lehetőségem az elmúlt közel fél évszázad három egymást követő szerzőjével, kántorával interjút készíteni a kántori hivatásról, a búcsúztatásról és a búcsúztató készítésről. Tizócki Mihály 1956-64-ig volt Szaján kántora. Búcsúztató szövegei az enyészet áldozatai lettek, de tőle sikerült a legtöbb hasznos információt kapni a műfaj történetéről és a kántorképzésről. Németh István 1967-

¹ Kunt Ernő 1987. 26-28. alapján.

² Bartha Elek 1995. 7-8.

³ Bartha Elek 1995. 9-10.

1992-ig kántorkodott Szajánban. Sajnos már csak az özvegyével sikerült beszélni, de az interjú közben kiderült, hogy a feleség, Németh Valéria volt az, aki a férje búcsúztató szövegeinek nagy részét írta. Férje betegsége miatt 1992-1994-ig segéd-kántorként is dolgozott Szajánban. Németh Valéria közel 30 év búcsúztató termését bocsátotta rendelkezésemre az elemzéshez. Gubacskó Zoltán, a jelenlegi kántor, 1994-óta szolgálja énekével az Urat és a szajáni hívőket. Munkámat nemcsak a búcsúztató szövegeivel, hanem a temetési szertartás lélektani oldalának megvilágításával is segítette. Mivel Szajánban nagyon erős a közösségi igény a búcsúztatásra, és a helyi egyház képviselője, Pósa Gyula plébános sem tiltja, így bár kissé leegyszerűsödött formában, de él a kántori búcsúztató szokása. Remélem, hogy a műfaj folytonosságának és változásainak bemutatása rávilágít a búcsúztatóknak a faluközösség temetési szokásrendjében, és halálképében elfoglalt kiemelt szerepére.

Temetés és búcsúztatás Szajánban

A műfaj bővebb ismertetése előtt mindenképpen meg kell vizsgálnunk azt a szokáskeretet, amelybe beleágyazódik a halott búcsúztatásának szokása.⁴ A halálnak a szajáni néphit szerint is előjelei vannak. A kutya, a tyúkok és egyéb háziállatok különös, rendellenes viselkedésből közelgő halálesetre következtetnek, csakúgy, mint a meszelt szobával vagy kieső foggal való álmódásból. Miután a haldokló kilehelte lelkét, a hozzátartozóknak számos feladata van a holttest felkészítésétől a torig, a halottas szokásoknak megfelelően. Mivel írásom nem a halotti szokásrendszer bemutatását tekinti feladatának, ezért csak vázlatát szeretném adni ennek a szokáskeretnek. A halállal, temetkezéssel kapcsolatos szokások közül most a halott megjelentését, a siratást, a virrasztást és a búcsúztatást emelném ki. A halál beállta után, a hozzátartozók egy része a halott körüli legfontosabb teendőket végzi, előkészítik a holttestet, letakarják a tükröt, a tévét, megállítják az órát. Valamely családtag eközben megjelenti a halált a harangozónak, akinek személye gyakran azonos a kántoréval, (pl. Szajánban Németh Istvánék mindkét tisztebet betöltötték,) a kántornak, a sírásónak és a plébánosnak. A harangszó adja tudtára a falu lakosságának a halálesetet. A hír hallatára összefut a rokonság, szomszédság, hogy segítse az árván maradottakat a virrasztó és a temetés előkészítésében. Szinte mindent kipakolnak a szobából, ahol a halottat felravatalozzák, sütnék-főznek, kalácsot készítenek. Még ezen a napon történik a kántor felkérése is a búcsúztató megírására. Fontos, hogy a kántornak idejében szóljanak, hiszen a búcsúztató megírása nem rövid ideig tartó munka. A megrendelő hozzátartozó egy otthon összeállított listát ad át, vagy ott diktálja le a kántornak az elhunyt legfontosabb adatait, korát, családi állapotát, halálának körülményeit, kitől és milyen sorrendben kell elbúcsúztatni, és hogy mikor lesz a temetés.⁵ Ez alapján kerül sor a búcsúztató megírására. Tizócki Mihály és Németh Istvánék egy füzetbe vezették ezeket az adatokat, Gubacskó Zoltán lapokra jegyzi fel. Íme az egyik feljegyzése:

---

⁴ Vö: Bálint Sándor 1980. 187-212.

⁵ Vö: Jung Károly 1978. 144-146.

Kormányos András élt 71 évet
Hirtelen halál
Felesége Mária 51 évet élték
Özvegy testvére István és családja
Keresztfia Zoli
Felesége testvére és családjai
Flóritól, akit nagyon szeretett párjával és családjával
Barna család
Mostoha testvére

A siratásra csak az idősebb asszonyok emlékeiben bukkantam rá, ma már nem él ez a szokás Szajánban. "Siratásnak a halott közvetlen környezetében élőkben kiváltott fájdalmat, hiányérzetet, kiszolgáltatottságot tartalmazó, rendszerint szöveges vagy szövegrészleteket magában foglaló, olykor rímes, általában azonban szabad ritmusú, a szélsőséges érzelmi állapotot kifejező, szavak nélküli kitörésekkel, gesztusokkal tagolt megnyilatkozást tekintjük."⁶

Míg régebben az elhunytat a halálát követő 3. napon temették, addig ma már igyekeznek lehetőleg másnapra megszervezni a temetést, "*Nincs értelme fönttartani a halottat, úgyse támad az már fel többé.*" (Szaján) Szajánban 2000 novemberéig, míg fel nem épült a temetőkápolna, háztól temettek. Amíg a halott a házban van, nem szabad a magára hagyni, virrasztják. A virrasztó kifejezetten nyilvános esemény. A virrasztóba, amely alkonyatkor kezdődik, és a legközelebbi rokonoknak akár virradatig is eltarthat, szinte az egész falu elmegy az elhunyt és családja iránti tiszteletből. "*A virrasztóba és a temetésre nem hívogatnak, mégis szinte mindenki elmegy, mert mindenki tudja, hogy hova tartozik. Elmennek azért is, mert mindenki belegondol, ha ő kerül majd ilyen helyzetbe, neki is jól fog esni.*" A virrasztáskor a szobában, ahol a halottat felravatalozzák, csak a közvetlen hozzátartozók és az énekesasszonyok tartózkodnak huzamosabb ideig. Szajánban még a legutóbbi években is járt Palatinus Katalin kis imacsoportjával énekelni, imádkozni a virrasztókba, de ahogyan ő mondta mostanra már a kedve is elment, mert a fiatalok bántó megjegyzésekkel illették őket.⁷ A virrasztóba érkezők a ravatalánál elhelyezett szentelt vízzel meghintik a halottat, tesznek az asztalra rakott tányérba a láb-pénzhez,⁸ részvétet nyilvánítanak a családnak,⁹ bekapcsolódhatnak az imába, majd a külső helyiségekben beszélgetnek, segédkeznek.

A szokáskeret vázlatos ismertetésében végül a búcsúztatásra térve, a harangszó az, amely a temetés napján egybegyűjti a híveket a halottól való végső búcsúvételre. A koporsó lezárása az utolsó esemény, amely a gyászos házban történik. A halottat búcsúztató és áldó egyházi szertartás után, melyet a pap és a kántor együtt

⁶ Kunt Ernő 1987. 140.

⁷ Palatinus Katalin, szül. 1919. Szaján szíves közlése.

⁸ A halott lábánál elhelyezett tányérba a virrasztóba érkezők pénzt tesznek, mondván, ezzel egyenlítik ki a tartozásaikat az elhunytaknak. A temetés végén a pénzt összeszámolják, és ebből az összegből íratnak évfordulós miséket a halott lelki üdvéért.

⁹ Szajánban nem illik csak a virrasztóban és a temetés végén részvétet nyilvánítani.

végez, kerül sor a halott elbúcsúztatására hozzátartozóitól. Ekkor énekli el a kántor a nála már korábban megrendelt halotti búcsúztató énekét.¹⁰ A búcsúztatók három fő részre tagolódnak,¹¹ a halott nevében íródnak. A bevezetésben elmondják halálának körülményeit és életében szerzett érdemeit. A fő részben sorra veszik családtagjait, barátait, szeretteit, személyes búcsút véve mindenkitől. Napjainkra egyre nagyobb teret kapnak ebben a részben a személytelenebb kapcsolatok is, munkahely, osztálytársak, ismerősök. A búcsúztató záró része pedig az elhunyt intelmeit közvetíti, Isten áldását kérve magára és a megjelentekre.¹² A búcsúztatót a családtagok és a hallgatóság igen nagy figyelemmel hallgatja. A családtagok ismét kifejezhetik a fájdalmukat, gyászukat, sokszor a saját búcsúztatórészük alatt előrelépve, hangos sírással. A hallgatóság számára pedig a családtagok, ismerősök felsorolásából kiderülhet, hogyan rendeződtek át a hátramaradottak viszonyai. A kántori búcsúztató után indul meg a menet a temető felé, ahol az elhunyt megleli végső nyughelyét.¹³

Halottas énekköltészetünk műfajai¹⁴

Ez a szokáskeret határozza meg halottas énekköltészetünk műfajait, melyek rendszerezésével Katona Imre foglalkozott. A magyar halotti énekköltészetnek négy fő és számos átmeneti műfaját különítette el. Ezek sajátosságai, egymásba való átjátszódásuk jól tetten érhető. A siratóének alkalmi, népies, jellemző rá a rögtönzés, nem szertartásos jellegű és mindig szólóban, nők előadásában hangzik el. A rokon műfajokra gyakorolt befolyása jelentős, de maga csak kevéssé változik. A siratónak több altípusa alakult ki és átmenetekkel közeledik a virrasztóének felé, ill. az esetek többségében mára már feledésbe merül, jobbára csak visszaemlékezésekben érhető tetten.

A félnépi és egyházas virrasztóének közösségi, szertartásos jellegű, mondani-valója általános, formája kötött és mindig az írásbeliségből kerül a szóhagyományba. E tekintetben közelebb áll az énekes búcsúztatóhoz mint a siratóhoz, előadásában még megtalálható a nemek és korcsoportok szerinti munkamegosztás halvány emléke.

A halottbúcsúztató egyházas, írásbeliségre támaszkodó műfaj, szólóban hangzik el, szertartásos jellegű, többnyire a hozzáértő férfiak, specialisták adják elő. Külön megrendelésre készül, de szerzője bőven merít a szóbeli és írásos forrásokból egyaránt. A műfaj közelebb áll a virrasztókhoz mint a siratóénekhez, befogad vallásos ponyvai és egyéb hatásokat is.

A sirató vagy búcsúztató ballada nem tartozik szorosan a halotti énekköltészethez, de a többi hasonló témájú balladával szemben határozottan alkalmi jellegű, utólagos elégtételt szolgáltató műfaj. Rendkívüli körülmények között elhunyt férfi-

¹⁰ Kunt Ernő 1987. 153-164.

¹¹ Kríza Ildikó 1993. 16-19. alapján.

¹² Németh Valéria ezt a részt Jézusi versnek nevezte.

¹³ A témáról ír még: Jung Károly 1978. 149-152.

¹⁴ Az alfejezet Katona Imre 1982. 133-144. alapján készült, ahogy ezt a címe is mutatja.

ak mondják el esetüket és siratják el magukat ill. emlékeznek meg róluk. Hasonlítanak az énekes búcsúztatóhoz, de jóval több hatást fogadnak be a balladák és a búcsúztató jellegű népdalok felől. Ez a műfaj már kívül rekedt a hivatalos és közösségi szertartásokon.

A négy halotti énektípus elmúlásának megvan a maga forгатókönyve. Leghamarabb talán a siratóének szorult vissza, majd a hatósági tilalmak miatt az otthoni ravatalozáshoz kapcsolódó virrasztóénekek, vidékenként viszont hallható még az énekes búcsúztató és a siratóballada is. Az elmúlás folyamata átmenetek sokaságán keresztül zajlik le.¹⁵

A halotti búcsúztatók kutatása

A búcsúztató több évszázada jelen van kultúránkban, mégis hosszú ideig elkerülte a kutatók figyelmét. A hazai folklorisztika elszórt adatoktól eltekintve csak most kezdett felfigyelni rá. A kutatók szerencséje, hogy zömmel lejegyzett szövegekről van szó. A néprajzi érdeklődés kibontakozása óta a halottas szokásokkal foglalkozó kutatók mind említést tesznek a halotti búcsúztató szokásáról, de különösebb jelentőséget nem tulajdonítanak neki. Közhelyekkel tarkított, különösebb esztétikai értéket nem hordozó kántori szerzeményként tartják számon. Kodály Zoltán a Magyar Népzene Tára V. kötetében és a Magyarság Néprajza kötetben, a népi kultúrából való kibontakozás tüneteként kezeli. A Magyar Népzene Tárában problémaként veti fel, hogy a siratón kívüli egyéb halottas énekeink szinte teljesen feldolgozatlanok. Ennek okát javarészt abban látja, hogy a témához kapcsolódó kéziratos énekeskönyvek kutatása sem kielégítő, a kántori búcsúztató könyvek módszeres gyűjtésére sem került eddig még sor. A szerzők kérdésként vetik fel a halotti búcsúztatók korát és azt, hogy párhuzamosan élt-e a siratóval, vagy annak szerepét vette át.¹⁶ A Magyar Néprajz Népköltészet című kötetében nem kapott helyet, csak a temetkezési szokásoknál tesz róla említést Kunt Ernő. A műfaj funkcionális értékelésére tesz kísérletet, ezáltal új megvilágításba helyezi a kérdést. A témával azóta érintőlegesen foglalkozott munkáiban Forrai Ibolya, Katona Imre, Szendrey Janka, Tátrai Zsuzsanna és Ujváry Zoltán.¹⁷ Kríza Ildikónak 1993 - ban megjelent munkája áttörésnek számít a műfaj kutatásában, ő készített az eddigi kutatásokról irodalmi áttekintést is. Arra is rámutat munkájában, hogy csak további átfogóbb gyűjtő és kutatómunka után lenne tisztázható, hogy a halotti búcsúztató milyen hatások alatt fejlődött ki és alakult egymástól távol eső vidékeken, és milyen a műfaj elterjedtsége. Rámutat arra is, hogy a búcsúztató énekek formakincsének vizsgálata nem lehetséges a kéziratos énekanyag számbavétele nélkül, itt említi meg Antal József makói plébánost, de mint tudjuk, az ő hagyatéka jobbára feldolgozatlan.¹⁸ A témában legutóbb Bartha Elek munkája jelent meg, aki négy dél-gömöri

¹⁵ Ez az elmúlási folyamat érhető tetten Szájánban is.

¹⁶ Magyar Népzene Tára 1966. 21-24.

¹⁷ Bartha Elek 1995. 10.

¹⁸ Kríza Ildikó 1993. 9-10.

kántor halott búcsúztatóit jelentette meg, közölve a paraszkántorok életrajzát és a témával kapcsolatos észrevételeit.¹⁹ A téma kutatásában rendkívüli előrelépést jelent a Létünk című folyóirat 1998-as száma, amely a Kiss Lajos Néprajzi Szakosztály 1997-es konferenciájának anyagát tartalmazza. A konferencia a kántorok, parasztkántorok hitéletre gyakorolt kiemelt szerepét vizsgálta.²⁰ Ha az általam kutatott területen keresem a téma vizsgálatának előzményeit, meg kell említenem Bálint Sándor, aki a szegedi nagytáj vizsgálatakor rámutatott, hogy az olyan Szegedről dohánykertészek által benépesített falvak, mint Szaján máig is őrzik a szegedi anyatáj-szokásait.²¹ Jung Károly is vizsgálta a búcsúztatók szerepét a halálhoz kötődő szokások rendszerében.²² Silling István pedig a búcsúztatók eredetének, történetiségének szentelt nagyobb figyelmet.²³

A műfaj kialakulásának kérdése

A műfaj kialakulását és későbbi alakulását tekintve nagyon sok még a fehér folt, számos tisztázásra váró kérdés merül fel. A Régi Magyar Költők Tárának egyes halotti versei ékes bizonyítékai, hogy a halotti búcsúztató évszázadokon át fontos és kedvelt műfaj volt. „A kéziratos énekeskönyvek számbavételekor is szembetűnő, hogy a halotti búcsúztató divata a XVII. és a XVIII. században alapvetően meghatározta a temetési szertartást.”²⁴ Írásos adataink a XVII. századtól kezdődően mind a társadalom rangosabb tagjai felett mondott halotti búcsúztatókra vonatkoznak, amelyek vagy kéziratos, vagy nyomtatott formában maradtak meg. A kor prédikátorai is mondtak búcsúztatót a temetési beszéden kívül, amit szét is osztottak a jelenlevők között. Ez talán kapcsolatban áll a kor iskoláztatásában helyet kapó poétikai oktatással, a protestáns kollégiumi költésszettel. Számos írásos dokumentum utal még emellett a hagyomány meglétére, pl. Révay Erzsébet levele Radvánszky Jánosnak, amelyben arra kéri, hogy halála esetén csináltasson a számára halotti verset, ill. Tsepregi Turkovitz Ferenc: Halotti oratio Korda Borbála felett című munkája, amely egy 24 versszakos búcsúztatót is tartalmaz. Még a XIX. század elején is nyomtattak éneket gazdag birtokosok, előljárók temetésén. Paraszatok, jobbágyságok temetésén előadott halotti búcsúztatókról csak a XIX. sz. közepétől állnak rendelkezésünkre adatok.²⁵ A paraszti temetéseken való megjelenésénél az is kérdés, hogy párhuzamosan élt-e a siratással vagy lényegében annak a szerepét vette át. A szokás kialakulásában így mindenképpen a felsőbb társadalmi körökben kialakult temetkezési ízlés hatását kell keresni.²⁶ Ugyanezt a folyamatot bizonyítják

¹⁹ Bartha Elek 1995.

²⁰ Barna Gábor 1988. 167-176.

²¹ Bálint Sándor 1946. 58-69. és 1980 187-212.

²² Jung Károly 1978.

²³ Silling István 1991.

²⁴ Kríza Ildikó 1993. 9.

²⁵ Kríza Ildikó 1993. 10-12.

²⁶ A búcsúztatók irodalmi megjelenésére példa Jókai Mór A köszívű ember fiai és Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényében a temetési szertartás leírása.

Silling István levéltári kutatásai is²⁷, miszerint a főúri halotti búcsúztatók egyes elemei apró változtatásokkal, de megjelennek a paraszti búcsúztatókban is. Az előzővel egyenértékű előzménynek tekinthető az egyházi énekes könyvek hatása is. A Cantus Catholicinek, a Kájoni János-féle Cantionale Catholikumnak, az Illyés István szerkesztette Halottas énekeknek, a Zsaskovszky féle énekgyűjteménynek a halottas népköltészetre tett hatása nem kétséges.²⁸ Számos gyűjtés bizonyítja, hogy a kántorok igen jól ismerték ezen könyvek anyagait. Nem is beszélve az egyéb egyházmegyék által kiadott énekeskönyvekről és más vallásos irodalomról. Gyakoriak a búcsúztatókban a sor vagy versszak átvételek némi átalakítással vagy anélkül, ill. a motívum és tartalombeli egyezések. Érdekes egymásra hatást mutat, hogy az egyházi énekeskönyvek is éltek azzal a formulával, amelyet később tiltanak, hogy a halott nevében egyes szám első személyben szóljon a búcsúztató.²⁹ Az egyházi énekeskönyvek személyes hangvétele, közvetlen beszédstílusa, szóhasználata is hatott a kántorok alkotásaira. Hangsúlyozni kell ismét, hogy a búcsúztatók formakincsének áttekintése nem lehetséges a kéziratos hagyomány számbavétele nélkül, de ez még várat magára. A búcsúztatók jelentőségéről árulkodik a már említett kéziratos, halotti búcsúztatókat tartalmazó könyvek népszerűsége, elterjedtsége. Minden egyes területnek megvolt a maga, jól bevált, kiemelkedő kántor egyénisége által összegyűjtött, és kiadott búcsúztató gyűjteménye, amit a környékbeli kántorok előszeretettel használtak. Tizócki Mihály, volt szajáni kántor kiemelte ezeknek a könyveknek a kántorképzésben való szerepét. Szajánban nemcsak az általam kutatótt mindhárom kántor használta ezeket a búcsúztató könyveket, de szerepet kaptak a virrasztóban való éneklésben is. A Varga Lajos által Jászárokszálláson kibocsátott A mi Urunk Jézus Krisztus mondta: Nem halt ő meg csak aluszik! Halotti gyászénekek című gyűjteményét, és az Ocskay Gyula által Ó-Kanizsán, 1897-ben összeállított Népies búcsúztatók című kötetet sikerült fellelnem a kántoroknál és énekes asszonyoknál.

Alkotók, alkotás, alkotási folyamat

A halotti búcsúztatók szerzőinek és előadóinak kérdése újabb adalékul szolgálhat a kántorok, parasztkántorok, előénekesek szerepének vizsgálatában.³⁰ A halotti búcsúztató megírása és eléneklése nem tartozik a kántorok hivatalos feladatköréhez, mégis mindhárom általam megkérdezett szajáni kántor ezt tartotta kántori tevékenysége szinte legfontosabb elemének. A közösség elvárja tőlük, és jelentős mellékjövedelmet is jelent számukra, hiszen ezért külön fizetést kapnak.

Tanulmányaikat, képzettségüket tekintve jelentős különbség van a három kántor között. Tizócki Mihály két évig Adán egy híres bácskai kántornál tanulta a kántorságot, Németh István hat hónapos kántori tanfolyamot végzett, Gubacskó

²⁷ Silling István 1991.

²⁸ Kríza Ildikó. 1993. 26-28. alapján.

²⁹ Bartha Elek 1995. 137-138.

³⁰ Beszédes Valéria 1998. 274-285.

Zoltán pedig alapfokú zeneiskolai tanulmányaira alapozva önképzéssel, idősebb kántoroktól kért segítséggel sajátította el a kántorsághoz szükséges ismereteket. Kántori tanulmányaik szálai a Bácskába, Nagypál Mihály híres adai kántorhoz vezetnek, aki kántori nemzedékeket tanított. Ez a Nagypál Mihály volt Tizócki József és Németh István mestere, és azé a Szemerédi Józsefé, aki később Gubacskó Zoltánt segítette a kántori pálya felé. Tizócki József így emlékezett vissza kántori tanulmányaira: *“Adán naponta két szentmise volt, ezeken részt kellett venni a tanoncoknak a kántor mellett, aki mise közben mindig magyarázta, hogy most melyik ének következik. A mise után pedig jött a gyakorlás, zeneelmélet, orgonálás, harmóniumozás. Mindig volt valami zeneelméleti házi feladat, kottamásolás is. A második évben már ránk bízta a vecsernye elvégzését, a csöndes miséket, és a lorettói litániákat... Havonta 200 kilogramm csöves kukorica volt a tandíjunk, mivel a kántornak is volt gazdasága és feletette a jószágokkal. Itt tanultunk meg nála búcsúztatót írni is. Lírai érzék kell a búcsúztató megírásához. Vannak előírt formái is, de össze is kell tudni állítani, hogy rímeljen is, valahogy nézzen is ki, ne csak olyan összevetett legyen. Nagypál Mihály a Monarchia korából származó búcsúztatós mintakönyvek alapján tanította meg nekünk a búcsúztató írást.”*

Mindháromukról kiderült a beszélgetések során, hogy a kántorság kitanulásakor fontos szerepet kapott a búcsúztató szerzés. Felesége elmondása szerint Németh István is ilyen régi búcsúztató könyvek és mesterétől kapott, már megírt különböző esetekre szóló búcsúztatók alapján tanult bele a búcsúztató szerzésbe, majd egy ideig feleségével együtt dolgozva tanította be Valikát is. Szajánban ugyanis köztudott dolog volt, hogy nagyrészt Németh Valéria írta férje búcsúztatóit. Gubacskó Zoltánt a már említett Szemerédi József oktatta a búcsúztatásra, az első néhány búcsúztatót közösen írták meg.

A búcsúztatóírásba való beletanulás kinél hosszabb, kinél rövidebb időt vett igénybe. A szajáni kántorok, ha csak a szükség másként nem hozza, pl. több temetés van egy nap, vagy sürgős az eset, igyekeznek nyugalmas, csendes, lehetőleg esti időszakot választani a búcsúzó megírására. Németh Valéria így beszélt erről: *“Leginkább éjjel írtuk a búcsúztatót, de ha kellett, délelőtt is dolgoztunk rajta... Ketten csináltuk, hogy jobban tudjunk figyelni. Sértődés lehet belőle, ha valaki kimarad belőle, ezért nagyon kell ügyelni a megírásakor. Volt, hogy én ültem az asztalnál és a férjem diktálta, volt, hogy fordítva. Aztán már mindet én csináltam, mert az Uram nem szerette törni a fejét, hogy hogyan pászoljonak a rímek. Sosem maradhatott a megírás az utolsó percre, ez nekünk olyan fontos feladat volt, ami mindennel szemben előnyt élvezett. Ha dohányszedés volt, vagy kukoricakapálás, akkor is ez volt az első, ezt kellett csinálni.”* Az általánosan elterjedt megállapítás alól, miszerint a búcsúztatót mindig az adja elő, aki szerezte, kivétel Németh Istváné esete, ahol a feleség írta a búcsúzókat, és Gubacskó Zoltánéknál is beszélget a kántor édesanyja a búcsúztató írásba.

A kántor tehát elkészíti a már meglévő egyházi énekekből kölcsönvett dallamra a szótagszám szerint pászoló, a sorvégeken rímelő búcsúztató éneket. Gondosan ügyel rá, hogy a megrendelésnek megfelelően senki ne maradjon ki belőle, és mindenki a megfelelő helyen legyen megemlítve. Az elkészítési idő attól függ, hogy

mennyire gyakorlott a kántor, és milyen nagy az elhunyt családja, ismeretségi köre, milyen hosszú búcsúztatót kell írni. Gubacskó Zoltán elmondása szerint kezdetben akár fél nap is írt egy búcsúztatót, ma már viszont egyszerűbb esetekben akár fél óra alatt is elkészíti. Tízócki Mihály és Németh Istvánék külön lapokra írták a búcsúztatókat, feljegyezve rá a halott nevét, korát, a temetés helyét és időpontját, míg Gubacskó Zoltán ugyanezen adatok kíséretében füzetbe gyűjti sorba búcsúztatóit.

A búcsúztatót azonban nem elég megírni, azt elő is kell adni. Az előadás, a temetés alkalmával dől el, hogy sikeres volt-e a megírás. A megkérdezettek válaszaiból egyöntetűleg az derült ki, hogy a búcsúztató akkor jó, ha sírnak rajta. *“Mióta csinálom, rájöttem, hogy akkor jó egy búcsúztató, ha rínak rajta, ha nem rínak, akkor nem jó. A búcsúztatói rész alatt olyan csönd van, hogy a légy zümmögését is meg lehet hallani. Sokan nem is részvétebből jönnek el a temetésre, hanem meghallgatni a búcsúztatót. Síri csönd van, mindenki beleéli magát, hogy most éppen hozzá szól a halott. Ez a temetés legfelzaklatóbb része, talán ezért is fizetik külön.”* (Gubacskó Zoltán)

A búcsúztató sikeressége természetesen nemcsak a "szívreható" szövegen múlik, hanem az előadásmódon és a szép, jó erős énekhangon is. A kántor részéről persze mindez igen komoly lelkiert is kíván. *“A temetés azért mindenki számára megrázkódtatás. Én próbálok nem gondolni bele, mit is csinálók tulajdonképpen, mert másképp nem bírnám. Józsi bátyám, aki betanított a kántorságba idősebb korában már nem tudott búcsúztatni, mindig elsírta magát. Gyengébb lett a szíve, meg már egyre inkább belegondolt abba is, hogy ő is elmegy hamarosan.”* (Gubacskó Zoltán)

Ha a szerzők indíttatását vizsgáljuk, mindhármukra jellemző a vallásos elhivatottság és a közösségi elvárásnak való megfelelési szándék. Feladatuknak, erkölcsi kötelességüknek tekintik a búcsúztatást, ezt bizonyítja az is, hogy elbúcsúztatják megrendelés nélkül is az egyedül maradottakat, szegény nincsteleneket. Szajánban csak az megy el búcsúztató nélkül, akinek, vagy aki családjának ez a külön kívánsága. A szajáni kántorok nem csak falujukban látták el ezt a feladatot, hanem ismertségüknek és szívreható búcsúztatóiknak köszönhetően a környező településekre is előszeretettel hívták el őket egy-egy temetésre. Gubacskó Zoltán ma is eljár búcsúztatni Kisoroszra, Padéra, Kikindára, Jázovóra, Mokrinba, ha hívják. Sokszor nemcsak a magyar temetésekre, de a szerbeknek, cigányoknak is kéri, írjon búcsúztatókat, de ennek a nyelvi nehézségek miatt nem tud eleget tenni.

A kántori búcsúztatót Szajánban a kántori fizetéstől és a temetésért járó öszszegtől függetlenül díjazzák. A búcsúztatók ára mindhárom kántor idejében kapcsolatot mutatott az éppen aktuális egy napi napszámért járó bérrel. *“A búcsúztató ára általában egy napi napszám volt, ha rövid a búcsúztató, akkor gyenge napszám, ha hosszú, akkor erős napszám. Egy hosszabb búcsúztatót, húsz versszakost akár fél nap is írtam, a rövidebbekkel néhány óra alatt készen voltam.”* (Tízócki Mihály)

“A mi időnkben a búcsúztatásért meg volt szabva egy összeg, öt Márka, egy napi napszám volt az akkoriban, előtte volt olyan kántor is, aki versszakonként

megfizetette a búcsúztatást, ahány versszak annyiszor iksz összeg.” (Németh Valéria)

“Volt olyan időszak, és most is vannak olyan helyek, ahol versszakonként fizetik a díjazást a kántornak. Mióta én itt vagyok, mindenkitől egységesen egy napi napszámot kérek a búcsúztatóért. Mindenki egyforma, mindenkinek egyforma hosszú búcsúztató jár. Igazságosan három napszámot kellene kérnem, egyet a megírásért, egyet amiért elmegyek a halotthoz, egyet a kántorságért, de összesen csak egyet kérek, mer’ sajnálom az embereket, tudom, hogy élnek, milyen szegények.” (Gubacskó Zoltán)

A búcsúztatókhoz, az alkotáshoz, az alkotási folyamathoz való viszonya is eltérő a három szerzőnek. Tizócki Mihálynál, hármuk közül a legképzettebb kántornál, mint a kántorság velejárója, “hivatali kötelesség” jelenik meg a búcsúztatószerzés, nála figyelhető meg a leghívebb ragaszkodás a kántori hagyományokhoz is. Németh Valériánál inkább az emberi segítőszándék a domináns, emberbaráti kötelességének tekintette a búcsúztatást. Kevésbé változatosak a szövegei, közhelyekkel, állandó formulákkal leggyakrabban élő szerző a hármuk közül. Gubacskó Zoltán - aki nemcsak a templomban, de a lakodalmakban is foglalkozik zenéléssel - rendelkezik közülük a legerősebb szerzői öntudattal. Kevésbé ragaszkodik típusokhoz, sablonokhoz. Minden búcsúztatója egyedi, személyre szabott, gyakran merít ihletet a népdalszövegekből, lakodalmi nótákból.

A halotti búcsúztatók funkciói

A gyászolók számára nagyon fontos lélektani funkciót tölt be a halotti búcsúztató. A visszaemlékezések alapján máig is ezt tartják a temetés legmeggrázóbb, legemlékezetesebb részének.

“A búcsúztató nagyon megható, nagyon ríkatós. Attól is függ persze, hogy ki halt meg. Más, ha egy nyolcvan éves néni, és más, ha egy harminc éves fiatal ember vagy asszony. Előfordul, hogy akit említenek a búcsúztatóban, az kicsit előrébb lép, vagy kiabál, jajveszékel, de a mikor ez a plébános idejött, próbálta ezt megfékezni. A búcsúztatót úgy kell megírni, mintha a halott szólalna meg, az ő nevében. Ő búcsúzik a hozzátartozóitól. Ez Szajánban egy olyan szokás, amihez nagyon ragaszkodnak, jobban, mint más falvakban. Másutt már egyre inkább elhagyják, Kikindán se annyira szokás már. Mostmár inkább csak Az ember rövid az élet éneket éneklik helyette.” (Németh Valéria)

“A családos anyák búcsúztatása a legszívszaggatóbb. A búcsúztatást az emberek olyan nagyon a temetés részének tartják, hogy szerintük nem is temetés, ahol nem hangzik el a búcsúztató.” (Palatinus Katalin)

A halotti búcsúztató megfogalmazása tökéletesen megfelel annak a pszichikai stratégiának, amit a parasztság körében él a tragédia feldolgozására.³¹ A stratégia lényege az, hogy a veszteségtől leginkább sújtottak a legrövidebb úton essenek át a veszteség okozta sokkhatáson, akár szélsőséges módon. Eszközül szolgál erre a

---

³¹ Kunt Ernő 1987. 160.

hagyományok szigorúan elvárt betartása, amely egyfelől lehetőséget ad az érzelmek felszabadítására, másfelől éppen a hagyomány erejével igyekszik kordában tartani a kitöréseket. Ebben az értelemben a hagyomány fegyvelmező erejéről beszélhetünk. Ennek a lélektani stratégiának másik eszköze a közösségi jelenlét. A halál pillanatától szinte a nyilvánosság színe előtt folynak a halott körüli szokások. A közösségi jelenlét szintén átsegítheti a gyászolókat az érzelmi megpróbáltatásokon, és fegyvelmező keretet is biztosíthat. A búcsúztató a temetési szokás körön belül fordulópontot jelent, a halott fizikai jelenlétének záróaktusáról van szó. A búcsúztató elhangzásáig az elhunyt jelen van, a búcsúztató jelenti a testnek és a léleknek egy új környezetbe való átkerülését. Ez az új környezet egyfelől a temető, másfelől pedig a reményeltet öröklét.³²

A halotti búcsúztató a lélektani mellett komoly társadalmi funkcióval is rendelkezik. A halottól való búcsúvételt, a búcsúztató elhangzását az egész közösség erkölcsi kötelességének érzi. A nincstelennek, máshonnan elszármazottnak is joga van a búcsúztatáshoz. Az ének tartalma az elhunyt kora, neme, és halálának körülményei mellett tanúskodik társadalmi helyzetéről, rangjáról, emberi kapcsolatairól.³³

88 esztendőt éltem itt veletek
10 évi özvegység megviselt engemet
2 hónap betegség gyorsan leterített
Kedves családjaim minden jót tinéktek.

(Gubacskó Zoltán búcsúztatója a 88 éves
Nagy Magdolna temetésére, 1997.)

Sokszor a hátramaradottak közötti viszonyokat is rendezi. A búcsúztató éneken való említés sorrendje, és az adott személytől való búcsúzó versszak hossza, a családban elfoglalt pozíciójára, az elhunyttal való kapcsolatára és esetleges családi konfliktusokra is utalhat. Az is sokat elárulhat a családi viszonyokról, ha valakit szándékosan kihagynak a búcsúztatóból, ha a kántor valakiről véletlenül nem tenne említést, abból komoly sértődés, harag származhatna. Ez megnehezítené a hátramaradottak helyzetét, akik pedig most még inkább rászorulnak a közösség jóindulatára. A kántoroknak ismerniük kell a falu belső, érzelmi helyzetét, de követniük kellett a megrendelők utasítását is, úgy, hogy az esetleges konfliktushelyzetet elkerüljék.” *Igyekszem mindenkinek szépet írni, de nem mindenkit egyformán sirat meg, sajnál a családjá, tán mintha a szegényeket jobban. Van, akiről az egész falu tudja, hogy otthon folyton veszekedtek, marakodtak, de hát ezt nem szabad leírni a búcsúztatóba, csak a jókat. Viszont olyat se mondhatok, ami fantáziálás. Át kell élni valamennyire mindenki tragédiáját.*” (Gubacskó Zoltán) Talán ezen konfliktus helyzetek kikerülése végett, a halotti búcsúztatók idővel egyre személytelenebbek lettek.

³² Kunt Ernő 1987. 161-162.

³³ Bartha Elek 1995. 143-146. alapján.

A búcsúztatók vallási funkciója igen érdekes probléma.³⁴ A műfaj életében, megnyilvánulásaiban végigvonul az az ellentmondásos viszony, amely a valláshoz és az egyházhoz kapcsolja. A halotti búcsúztatókra általában jellemző, hogy keresztény világszemléletet tükröznek. Vallási tartalmait, hitbéli mélységeit elsősorban a szerző személye, hitbéli jártassága határozza meg. A búcsúztatókat átszövik a vallásos utalások, az e és túlvilágra vonatkozó vallásos megállapítások, az isteni kegyelem kérése. Néhány példa erre:

És most kegyes Jézus, Istennek szent Fia

Tehozzád szól ajkam utolsó imája

Mária, Szűz Anya jöjj segítségemre

Lelkemet vegyétek az örök életbe.

(Németh Valéria búcsúztatója a 67 éves

Törkö Imre temetésén, 1971.)

Aki a Golgotán kereszten vérezett

És feltámadásával emberek üdve lett

Jézus Krisztus hívott magához engemet

Hogy nála leljem az örök üdvömet.

(Németh Valéria búcsúztatója a 82 éves

Csömöre Verona temetésén, 1971.)

A vallásos motívumok, mintegy az egész közösség okulására felhívják a figyelmet arra, hogy az ember életében legfontosabb a vallásos Istennek tetsző élet. A megszólításokban gyakran helyet kapnak egyházi személyek, papok, rózsafüzér társulati tagok.

Mária társulat töletek is válok

Szent füzérekbe nem teszek több virágot

Mária kegyelmét égből kérem rátok

Legyen az életetek az Istentől áldott.

(Németh Valéria búcsúztatója a 81 éves

Bálint Ilona temetésén, 1988)

A halotti búcsúztatók ösztönzőleg hathatnak a hitéletre, különösen ha az elmúlt évtizedekre gondolunk, nem is beszélve arról, hogy a határon túli vidékeken szinte egyedüli anyanyelvi része lehetett a temetésnek, de sokszor egyáltalán az egyházi szertartásoknak. Szájában szerencsére még az egész temetési szertartás magyar nyelvű. A szakrális tartalom ellenére már a XVII. század óta vannak nyomai az egyházi tiltásnak. Szájánra ez sem jellemző, a jelenlegi plébános, ugyanúgy, mint az eddigiék, tiszteletben tartja a hívők ragaszkodását a búcsúztatókhoz és a szertartás részének tekinti. Az egyházi ellenállásnak több oka lehetett, bár az indítékok még nem teljesen tisztázottak. Egyrészt a teológiaiilag nem mindig megfelelően képzett parasztkántorok énekei nem mindig feleltek meg az egyház által kanonizált tanításnak. Sokszor túl együgyűnek, ostobának tartotta az egyház ezeket a kántori szerzeményeket, így nem engedhette meg, hogy az egyházi szertartás részét képez-

³⁴ Bartha Elek 1995. 146-148. alapján.

zék. Másrésről elképzelhető, hogy a halotti búcsúztató szokása túlságosan népszerű volt s mintegy konkurenciát jelentett az egyház által kézben tartott szertartás számára. Valószínűleg a tiltásnak tulajdonítható a műfaj teljes vagy végleges viszszaszorulása egyes területeken.³⁵

A búcsúztató szövegek szerkezeti, tartalmi, motívumonkénti elemzésére, típusainak elkülönítésére – annak a sokrétű háttértudásnak³⁶ a hiányában, ami ehhez szükséges lenne – nem vállalkozom ebben a dolgozatban. A közölt szövegeket azonban igyekeztem úgy válogatni, hogy a lehető legnagyobb változatosságot mutassák az elhunytak korát, nemét, halálának körülményeit illetően. A szajáni szövegek jól bemutatják napjaink búcsúztatóinak általános jegyeit: a szövegek egyre rövidebbé válását, a kevesebb rokoni kapcsolat megemlítését, illetve a búcsúztatóban szereplők teljes nevének elhagyását, és csak keresztnéven, vagy rokonsági fok szerinti megemlítését. A külön-külön versszakok szerinti búcsúzás helyett egy versszak akár 6-7 személytől, egész közösségektől való búcsúvétel is lehet. Ez a már oly sokszor elbúcsúztatott, de Szajánban a közösségi igény által máig is életben tartott műfaj hiteles krónikáját, társadalomrajzát adja a faluközösségnek, a szövegekben egyre gyakrabban megjelenő szerb nevekkal és a „távoli messzeségből” a temetésre hazajönni nem tudó elszármazottak említésével.

IRODALOM

BARTHA Elek

1995 Halotti búcsúztatók a dél-gömöri falvak folklórájában I. Debrecen

BARNA Gábor

1998 Parasztkántorok-, kántor-népének In: Létünk XXVIII.évfolyam 3-4.szám, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 167-176.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán (szerk.)

1966 A Magyar Népzene Tára, V. Siratók. Sajtó alá rendezte: Kiss Lajos – Rajeczky Benjamin Akadémiai Kiadó, Budapest

BÁLINT Sándor

1946 A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok. In.: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944-45. (szerk.) Bartucz Lajos Szeged, 58-69.

1980 Halál, temetés, túlvilág. In.: A szegedi nemzet.(A szegedi nagytáj népélete) 3. rész In.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. (szerk.) Trogmayer Ottó Szeged, 187-212.

BESZÉDES Valéria

1988 Egy szabadkai külvárosi kántor tevékenysége In: Létünk. XXVIII. Évfolyam 3-4. szám, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 274-285.

JUNG Károly

1987 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Forum Könyvkiadó, Újvidék

---

³⁵ Kríza Ildikó 1993. 28-29.

³⁶ A kéziratos énekeskönyvek, egyházi halottas énekanyag, irodalmi sűrversek ismeretére gondolok itt.

KATONA Imre

1982 Halottas énekköltészetünk tiszta és átmeneti műfajai. In.: Halottkultusz. Elő-munkálatok a Magyarság Néprajzához 10. (szerk.) Hoppál Mihály – Novák László, Budapest 133-144.

KRIZA Ildikó

1993 Felsőnyéki halotti búcsúztatók. MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest

KUNT Ernő

1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Gondolat Kiadó, Budapest

SILLING István

1991 A halotti búcsúztatók eredete. Magyar-Szó. 1991. július 13-i szám. Újvidék

Totenklagetexte in Szaján

MÁRIA BIHAR

Im Aufsatz wird die Totenklage, eine Gattung unserer Totenliederdichtung, unter Einbettung in die reichgefächerten Totenbräuche dargestellt. Neben einem forschungsgeschichtlichen Überblick des Genres befasst sich der Artikel auch mit Fragen der Herausbildung dieser Gattung.

Der Brauch der Verabschiedung der Toten ist in Szaján – trotz des mehrere Jahrhunderte alten Verbotes – infolge des Gemeinschaftsanspruches auch bis heute am Leben geblieben. Er fügt sich nahtlos in die Vorstellung des Bauerntums von dem Tod ein und verhilft den Trauernden als psychologische Strategie auf eine schnelle, aber drastische Weise, den schmerzhaften Verlust ihres Nächsten zu verarbeiten.

Während der Arbeit verlagerte sich der Akzent – dank des günstigen Umstands, dass bei der Datenerhebung die Möglichkeit bestand, mit drei, sich im vergangenen halben Jahrhundert im Amt ablösenden Verfassern, d. h. Kantoren Interviews zu machen – auf den Kantorenberuf und den Verlauf des Verfassens von Totenklagen. Die Frage nach der Person der Verfasser und der Vortragenden der Totenklagetexte kann als zusätzlicher Beitrag zur Untersuchung der Rolle der Kantoren, Bauernkantoren bzw. der Vorsänger dienen. Verfassen und Vortragen von Totenklagen fallen eigentlich nicht in den offiziellen Aufgabenbereich der Kantoren, dennoch halten sie beides für den beinahe wichtigsten Bestandteil ihrer Tätigkeit.

Die am Ende des Aufsatzes angeführten Texte zeigen sehr deutlich die allgemeinen Wesenszüge der Totenklage unserer Tage. Charakteristisch sind die immer kürzer werdenden Texte, die Erwähnung immer weniger Verwandtschaftsbeziehungen bzw. der Verzicht auf den vollen Namen der in der Totenklage angesprochenen Personen, die nur mit Vornamen oder nach Verwandtschaftsgrad erwähnt werden.

Das schon so oft verabschiedete Genre der Totenklage liefert eine authentische und wirklichkeitstreue Chronik der Dorfgemeinschaft, indem immer öfter serbische Namen und Namen von aus dem Ort abgewanderten Ungarn erwähnt werden, die „aus der weiten Ferne“ nicht zur Beerdigung kommen konnten.

Szövegközlés

Németh István és Németh Valéria búcsúztatói:

1. Törkö Imre felett, 1971. január 13-án temették, élt 67 évet

Átölelt a halál - Hideg karja engem,
Bús hideg hónapba - El kell immár mennem.
Nem fáj most már semmim - Oly nyugodtan fekszem.
Ez a bús koporsó - Gyógyított meg engem.

Szomorú harang szó - Kondul meg felettem
Sirató bús arcok - Állnak körülöttem.
67 év terhét - Viszem a sírba le,
Hol már nincs többé - A kínok tengere.

Sötét a koporsó - Hideg a sír mélye,
De gyógyulást adnak - A szívnek sebére.
4 év óta én már - Sínylődtem betegen
3 napi kínnal - Bevégeztem életem.

Csendesen hull könnye - A bús özvegyének
Istenhez sóhajtja - Bánatát szívének,
Repül hő imája - A csillagokon át
Oda fenn megnyeri - Lelkének nyugalját.

Itt e koporsóban - Fájdalmunk közepette
E jó édes atya - Csendesen elpihen.
Ó hogy higgyük el már - Hogy te nem vagy többé,
Hogy szerető szíved - Már a hideg földdé.

Hozzá tartozói- Ne sírjatok érte
Engedjétek békén - Csendes nyughelyére
De hogyha még egyszer - Felrebegne nyelve
E gyarló világról - Csak panaszt emelne.

Ó de szerettelek - Nagyon benneteket,
És nem válhatok el – Szó nélkül tőletek.
Ha már a koporsó - Födél itt van rajtam
Végso búcsúzásra - Nyitom meg az ajkam.

Sziráki Verona – Drága feleségem
Akivel negyvenhat 46 – Boldog évet éltem.
Köszönöm tenéked – A sok szeretetet,
Mellyel az életem – Mindig körülvetted.

Törköly Sándor kedves – Szeretett jó fiam,
Tóth Ilona mennyemmel – Vegyétek búcsúmat.
Hit, remény, szeretet – Lakja szíveteket
Köztetek maradjon – Testvéri szeretet.

Törköly Anna kedves – Édes jó leányom,
Ne sír hogy nincs atyád – Többé e világon.
A jószágos Isten – Vigasztaljon téged
Micsiz Ferenc vejemmel – Áldja meg élted.

Három jó unokám - Jertek ide hozzám
Nagyatyai áldást – Ad rátok kihült szám.
Ne fűrössze soha - A könny orcátokat,
Míg az élet rögs- Útjait járjátok.

Törköly Ferenc testvér - Fogadd búcsúszavam,
Az élet útjait – Járjad te boldogan.
A te jó pároddal – S kedves családdal
Éljetek boldogan – Míg szívetek dobban.

Törköly Matild kedves- Szeretett testvérem,
A te jó pároddal - Szüzanya segítsen.
Kedves családdal - Boldogok legyetek
Szerető szívemből – Azt kívánom néktek.

Ó jöjj Törköly András – Testvérem búcsúzó
Kedves pároddal – Vegyétek áldásom.
Családtok körében - Boldogan éljete
Tartsa meg szívetek – Az én emlékemet.

Elhalt testvéremnek - Kedves családjai
Utolszor búcsúzó – Töletek drágáim.
Kedves családtokkal – Isten vigasztaljon
Kerüljön a balsors - Földi utatokon.

Kedves jó páromnak – Szeretett testvére
Sziráki Andrástól – Búcsúzó örökre.
A te hitveseddel – S kedves családtokkal
Azt kívánom nektek - Éljete boldogan.

Sógorok, sógornők – Búcsú jobbot nyújtok
Kedves családtokkal – Isten vigasztaljon.
Keresztgyermekeim – Jó párjaitokkal
És jó családtokkal – Szüzanya megóvjon.

Összes jó rokonok – Barátok, szomszédok
Tiszteletemre jött – Kedves vendégeim
Részvét könnyeitek - Én felettem hullnak
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

És most kegyes Jézus- Istennek szent Fia
Tehozzád szól ajkam – Utolsó imája,
Mária Szűzanya- Jöjj segítségemre
Lelkem vegyétek – Az örök életbe. Ámen.
(Németh István és Németh Valéria)

2. Csömöre Verona fölött, temették 1971. február 15-én, élt 82 évet

Bánatos udvar ez – Szomorú a lélek
Egy drága jó anya – Sötét sírba megy le
Szívünk fájó könnye – Pereg az útjában
Mert költözik tőlünk – Örökös honába.

A legszebb szó az, hogy – Drága édesanya
Benne cseng az élet – Legtisztább szent dala,
Ha egyszer ez elvész – Nem pótolja semmi
Mért is kell jó anyánk – Néked sírba menni.

82 évemmel – Megyek a sírba le
Oda, ahol nem zúg - A kínok tengere
1 hónap óta én- Sínylődtem betegen
10 napi kínnal - Bevégeztem életem.

Megízleltem én már – Az özvegyi gyászt is
Bú és keservéből – Kijutott nekem is
De énnekem voltak – Oly jó gyermekeim
Akik letörölték – Keserű könnyeim.

10 év előtt elhalt - Kedves jó páromat
Fellelem most ötét – Az égi hazába
Együtt kérjük ott fent – Az egek szent Urát
Itt maradt szerettünk - Óvja az életen át.

Jöjj Ambrus Ilona – Gondviselő lányom
Kőműves Andrással – Vegyétek áldásom
Köszönöm tinéktek – A sok szeretetet,
Mellyel az életem - Ti körül vettétek.

Ambrus Mária jó - Lányom megcsókollak
Miklós János vejemmel - Vegyétek búcsúmat,
Ha már nem lehetek - Többé a tiétek
Hajoljon még egyszer - Fölém a szívetek.

Ambrus János kedves- Szeretett jó fiam
Kerepesi Máriával – Áldjon az ég Ura
Fájó szívvel válok- Drágáim tőletek
Az én emlékemet - El ne feledjétek.

Ambrus István kedves – Fiam búcsúm fogadd
Juhász Jolán menyemmel – Éljetek boldogan
Ne éljen a balsors – Viharja titeket
Legyetek áldottak – Míg a földön éltek.

Ó jöjj Ambrus Anna – Szeretett leányom
Ne sírj, hogy nincs anyád - Többé e világon
A jószágos Isten - Vigasztaljon téged
Borbély Istvánnal - Áldja meg az élted.

7 drága unokám – Ki-ki a párjával
Az élet útjait – Járjátok boldogan
2 kis dédunokám – Jertek ide hozzám
Nagyanyai áldást - Ad rátok kihült szám.

Elhalt jó páromnak -Kedves testvérei
Szeretve búcsúzom - Tőletek drágáim
Kedves párottokkal – És jó családokkal
Éljetek boldogan – Míg szívetek dobban.

Unokatestvérek – Isten már véletek
Kedves családokkal – Boldogok legyetek
Hit, remény, szeretet – Lakozzék köztetek
Az én emlékemet - El ne feledjétek.

Elhalt jó páromnak – Unokatestvérei
Az én kihült szívem – Tőletek is válik
Ó de szerettelek – Nagyon benneteket
És oly nehéz válni – Drágáim tőletek.

Nászok, nászasszonyok – Búcsúm fogadjátok
Családjaitokkal – Legyetek boldogok
Keresztgyerekeim – Néktek is kívánom
Jézusom segítsen – Földi utatokon.

Mária Társulat - Tőletek is válok
Szent füzérekbe nem – Teszek több virágot
Mária kegyelmét – Égből kérem rátok
Legyen az éltetek – Az Istentől áldott.

Összes jó rokonok – Barátnők, szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

Aki a Golgotán – Kereszten vérzett
S feltámadásával – Emberek üdve lett
Jézus Krisztus hívott – Magához engemet
Hogy nála felleljem – Az örök üdvömet.

És most kegyes Jézus – Istennek szent Fia
Tehozzád szól ajkam – Utolsó imája
Mária Szűzanya – Jöjj segítségemre
Lelkemet vegyétek – Az örök életbe. Amen.
(Németh István)

3. Gyömbér Piros fölött, temették 1984. szeptember 25-én, élt 73 évet

Eljöttél hát értem – Végre hideg halál
Gyötrő kínjaimtól - Immár megváltottál
Sokáig szenvedtem – Ezen a világon
Mire megállt szívem – Hogy tovább ne fájjon.

Hosszú sínylődésnek – Tüzeben égtem én
Kiaszott lelkemből – Minden kedves remény.
Ó én nyugton megyek – Pihenni a sírba
Legjobb orvosság a – Sírhand minden kínra.

73 évnek – Terhe nyomta vállam
Az élet utjait – Már fáradtan jártam.
8 esztendő óta – Sínylődtem betegen
9 hónapi kínnal – Véget ért életem.

Ó de szerettelek – Nagyon benneteket
És nem válhatok el – Szó nélkül töletek.
Ha már a koporsó – Födél itt van rajtam
Végso búcsúzásra - Nyitom meg az ajkam.

Első szóm hozzád szól – János jó hitvesem
55 esztendőt – Éltem együtt veled
Itt hagylak már téged – Özvegyek sorsára
A fájó szívemet – Isten vigasztalja.

János kedves fiam - Vedd az áldásomat
A te hitveseddel – Éljetek boldogan
Áldásait adja – Reátok az Isten
Kísérje léptetek - Az Ő szent kegyelme.

Károly édes fiam – Isten legyen veled
A te jó pároddal – Áldja meg az élted
Békés boldogságba - Érjetek el oda
Honnan én már többé – Nem térhetek vissza.

4 kedves unokám – Ki-ki a párjával
Az élet útjait – Járjátok boldogan
1 kis dédunokám - Jer csak ide hozzám
Nagyanyai áldást – Ad rád kihűlt szám.

2 kedves testvérem – Egy a messzelétben
Azt kívánom néktek – Szűzanya segítsen
A kedves páromnak - Egy kedves testvére
Az özvegységben - Áldjon meg az Isten.

Sógorok, sógornők – Töletek is válok
Unokatestvérek – Minden jót kívánok
Özvegyszasszonyom – Búcsú jobbot nyújtok
Keresztgyermekeim – Legyetek boldogok.

Összes jó rokonok –Barátnők szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

És most Jézusomnak – Szent nevét kiáltom
Légy kegyes bírám – Én édes Megváltóm
Lelkem benned bízik – Legyen hazám a menny
S testem nyugodjék - Szent nevedben. Amen.
(Németh Valéria)

4. Pap János felett, Padé, temették 1988. augusztus 17-én, élt 33 évet

Ó de szomorúan - Zúg megint a harang
Sötét mély gyászt hordoz – Magában e bús hang
Bánatot s fájdalmat – Fejez ki a szavuk
És e bús hangoktól - Szívünk oly szomorú.

Mély szomorúsággal - Tekintünk terád
Ki ezt a világot – Oly ifjan elhagyád
Siratjuk a vesztet – Te fiatal élet
Rád borulnak sírva – A letört remények.

33 évet - Éltem köztetek
Amiért oly nehéz – Válnom titőletek
A jövő szép terve - Félbemaradt álom
Elragadt a halál - Ez lett az én sorsom.

Ó de szerettelek – Nagyon benneteket
És nem válhatok el – Szó nélkül tőletek,
Ha már a koporsó – Födél itt van rajtam
Végző búcsúzásra - Nyitom meg az ajkam

Kedves édesapám – Isten áldjon téged
Távozó jó fiad – Búcsúzik el tőled
Odafenn az égben – Esedezem érted
Hogy a nagy ég óvja – Minden lépésedet.

Tőled is búcsúzom – Drága édesanyám
Mielőtt sír takar – Csókol a kihűlt szám
Fájó bús szívedre – Isten vigaszt adjon
Szűzanya Mária – Utaidon óvjon.

Isten áldjon téged – Erzsébet testvérem
János hitveseddel – Búcsúmat vegyétek
Hilda s Rudikával - Azt kívánom néktek
Hit, remény, szeretet – Lakja szíveteket.

Pap rokonságnak is - Hűlt szívem kívánja
Itt a földi létben – Éljetek boldogan
Gera rokonságnak - Búcsú jobbot nyújtok
Szeretteitekkel – Égi Atyám áldjon.

Kedves keresztanyám - Tőled is elvállok
Családod körébe – Szűzanya megóvjon
Koma és komaasszony – keresztgyerekemmel
Még itt vándoroltok - Jézusom segítsen.

Összes jó rokonok – Barátok, szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
S kiknek részvét könnye – Én felettem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

És most már vigyetek – A sírkertbe engem
Hogyha így rendelte – A nagy Isten nekem
Úr Jézus szent szíve – Végy szeretetedbe
Segítsd a lelkem - Hozzátok a mennybe. Amen.
(Németh Valéria)

5. Leszity Sándor felett, Padé, temették 1990. szeptember 30-án, élt 20 évet

Tavaszi életemnek – Viruló rózsája
Íme lehervadt - A sírnak porába
S kiket én szívemmel – Oly nagyon szerettem
Bánatot gyötörve – Zokognak felettem.

Istenem hogy bíztam – Most jön csak az élet
Mely valóra váltja – A sok reménységet
És eljött helyette – A halál-orcája
Lelkem borzalmait – Váltva valóságra.

Megkondult a harang – Mintha csak felsírna
20 esztendőmmel én – Megyek le a sírba
A jövő szép terve – Félbe maradt álom
Elragadt a halál – Ez lett az én sorsom.

Kedves édesapám – Isten áldjon téged
Távozó jó fiad - Búcsúzik tetőled
Odafenn az égben – Esedezem érted
Hogy a nagy ég óvja – Minden lépésedet.

Tőled is búcsúzom – Drága édesanyám
Mielőtt sír takar - Csókol a kihűlt szám
Fájó bús szívedre – Isten vigaszt adjon
Szűzanya Mária – Utaidon óvjon.

Jöjj Gyöngyi testvérem – Utolszor csókollak
Az élet útjait – Járjad te boldogan
Áldjon meg az Isten – Minden földi jóval
Ne érje az ajkad – Soha fájó sóhaj.

Jöjj kedves nagyatyám – És kedves nagyanyám
Búcsúmat vegyétek – Kiásott síromnál
Nagybácsik, nagynénik – Isten már veletek
Párod s családoddal – Boldogak legyetek.

Unokatestvérek – Tőletek is válok
Szeretteitekkel – Szűzanya megóvjon
Keresztapám s anyám – Néktek is kívánom
A szeretet fénye – Ragyogjon reátok.

A vállalatomnak – Jó tisztviselői
S kedves munkatársak – Hűlt szívem búcsúzik
Ti köztetek már – Üres marad helyem
Ne érjen a balsors – Viharja titeket.

Összes jó rokonok – Barátok szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

És most már vigyetek – A sírkertbe engem
Hogyha így rendelte - A nagy Isten nékem
Úr Jézus szent szíve – Végy szeretetedbe
Segítsd a lelkem –Hozzátok a mennybe. Amen.
(Németh Valéria)

6. Konter Erzsébet felett, Padé, temették 1990. október 28-án, élt 70 évet

Temetésre szól ma – A nagy harang szava
Mert meghalt egy édes – Szerető jó anya
Eljött a fájdalmas – Utolsó órája
Gyászokporsó borult – Könnyek között rája.

Akinek kedvesét – Sír még be nem zárta
S nem bolyongtak árván – Ebben a világban
Ti tudjátok hogy fáj – A szív e percekben
Mikor a kedvesünk – Sötét sírba megy le.

Szülő nélkül maradt – Kedves jó gyermekek
Ti sírjátok el az – Igazi könnyeket
Ti tudjátok hogy mily – Nehéz gyászt viselni
A kedves szülőket – A sírba kíséni.

Megízleltem én már – Az özvegyi gyászt is
Bú és keservéből – Kijutott nekem is
De énnekem voltak – Oly jó gyermekeim,
A kik letörölték – Keserű könnyeim.

70 évnek terhe – Nyomta a vállamat
Az élet útjait – Már fáradtan jártam,
De nem zúgolódok – Isten akarta így
Nem szólhat ellene – Semmit emberi szív.

János kedves fiam – Isten áldjon téged
Irénke menyemmel – Búcsúmat vegyétek
Erzsébet leányom – Az özvegységemben
Jézusom segítsen – Minden lépésedben.

Mariska leányom – Neked is kívánom
József hitveseddel – Égi Atyám áldjon.
4 kedves unokám – Egyenként búcsúzom
1 kis dédunokám – Szüzanya megóvjon.

Imre jó testvérem – Az özvegységben
Kedves családdal – Búcsúmat vegyétek
Elhalt testvéreim – Kedves családjai
Az én kihűlt szívem – Töletek is válik.

Sógorok, sógornők – Isten már veletek
Unokatestvérek -Boldogok legyetek
Nász és nászasszonyok – Búcsú jobbot nyújtok
Keresztgyermekeim –Minden jót kívánok.

Összes jó rokonok – Barátnők, szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből - Hálám fogadjátok.

Én most Jézusomnak – Szent nevét kiáltom
Légy kegyelmes bírám – Én édes Megváltom
Lelkem benned bízok – Legyen hozzám a menny
S testem nyugodjék – Szent nevedben. Amen.
(Németh Valéria)

7. Nemes Margit felett, temették 1992. január 14-én, élt 81 évet

Van egy temetőhely – Özvegyek számára
A kálváriának – Megszentelt határa
Úr Jézus Krisztusnak – Szenvedése helye
Árvák és özvegyek – Temetkezésére.

Oda mennek tehát – Az árvák s özvegyek
Elhagyott szegények – És bús jövevények
Ott tündöklök az ő – Jutalmuk és fényük
Ott válik örömré – Az ő szenvedésük.

Mert a szegény özvegy – Ha el van hagyatva
Keserű és gyászos – Annak minden napja
Nincs is az özvegynek – Más vigasztalója
Mint egyedül Jézus – Árvák édesatyja.

De énnekem voltak – Oly jó gyermekeim
Akik letörölték – Keserű könnyeim
Szeretve tiszteltek - És ápoltak engem
És gyámoltítottak - Bús özvegységemben.

81 év terhe - Nyomta a vállamat
Az élet utjait – Már fáradtan jártam,
De mielőtt mennék – Pihenni a sírba
Drágáim titeket – Búcsúzásra hívlak.

Isten áldjon téged – Erzsébet leányom
Lajos jó vejemmel - Vegyétek áldásom
Szűzanya Mária- Óvja élteteket
Az én emlékemet - El ne feledjétek.

Tőled is elválok – Irén jó leányom
Ne sírj hogy nincs anyád – Többé e világon
A Jóságos Isten – Vigasztaljon téged
Imre hitveseddel - Áldja meg az élted.

Erzsike unokám – Béla jó pároddal
Az élet útjait – Járjátok boldogan
Imike unokám – Néked is kívánom
Jézusom szent Anyja - Utaidon óvjon.

4 kedves testvérem - Isten már veletek
Párod s családoddal – Boldogan éljétek
Özvegy nászasszonyok – Kedves családoddal
E földi életbe – Óvjon meg az ég Ura.

Összes jó rokonok – Barátnők szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

És most kegyes Jézus – Istennek szent Fia
Tehozzád szól ajkam – Utolsó imája
Mária Szűzanya – Jöjj segítségemre
Lelkem vegyétek – Az örök életbe. Amen.
(Németh Valéria)

8. Juhász Gergely felett, temették 1992. február 5-én, élt 91 évet

Véletlen embernél - Az utolsó óra
Hogy mikor érkezik – Senki sem tudhatja
Isten rendelése – Mikor ő akarja
Sem idős sem ifjú – Azt át nem hághatja.

E földi életem - Hogyha elgondolom
Volt béke s küzdelem – Öröm és fájdalom
A titkos szenvedést – El nem árulhatom
Isten jóságát – meg nem hálálhatom.

91 évvel - Megyek a sírba le
Hol már nem zúg többé – A kínok tengere
2 hét óta én hogy – Oly sokat szenvedtem
Jobb is lesz már nékem – Síromba pihennem.

8 év előtt elhalt – Kedves jó páromat
Fellelem most ötlet – Az égi hazában
Együtt kérjük ott fenn – Az Egek szent Urát
Itt maradt szerettünk – Óvja ez életen át.

Isten áldjon téged – Károly jó unokám
Azt kívánom néked – E gyászos nyoszolyán
A te jó pároddal – S kedves családokkal
Éljetek boldogan – Míg szívetek dobban.

Tőled is búcsúzom – Béla jó unokám
Párod családdal – Áldjon égi Atyám
Hit remény szeretet – Lakja szíveteket
Köztetek maradjon – Testvéri szeretet.

Összes jó rokonok – Barátok szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Én fölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

Istennek szent Fia – A te szent kezedbe
Ajánlom lelkemet – Vedd hozzád egekbe
Boldog Szentlelkedet – Add nekem örökbe
Atyád udvarában – Hagy éljek örökre. Amen.
(Németh Valéria)

9. Pekó Adella felett, temették 1993. július 20-án, élt 3 hónapot

Kicsi szíved többé nem dobog,
Az enyészet karja átfogott.
Rád fújt a halál hideg szele
S menned kell a gyászos sírba le.

3 hónap derült csak reád
S már mész az élet végső útján
Vissza nem tart se könny se jajszó
Nyitva áll néked a sír ajtó.

Kis koporsó benne kis virág
A szívünkről hajtott rózsaaág
Fehér arccal alszol csendesen
Tőlünk máma messze elmegyen.

Az én utam mégse bús nagyon
Égi derű ömlik el azon
Angyal szárnyon csillagok között
Boldog mennyországba költözők.

Öllelek én édes jó atyám
Kislányod tőled búcsúzik már
Hajoljon az Ég tehozzád le
S áldást hintsen rád szent kegye.

Csókkollak már édes jó anyám
Gyere borulj utolszor reám
A Jóisten áldjon meg téged
S gyógyítsa meg fájó szíved.

Jöjj Norbert jó kedves testvérem
Elválok én örökre tőled
2 nagyatyám és jó nagyanyám
Csókol titeket kihűlt szám.

Nénák és kedves jó sógorok
Néktek is hát végbúcsút nyújtok
Norbert jó unokatestvérem
Tőled is ma végbúcsút veszek.

Nagybácsik néktek is kívánom
Titeket Szűzanya megóvjon
Keresztapám és keresztanyám
Legyen éltetek csak boldogság.

A sírkertbe most már vigyetek
Ha úgy rendelte a nagy Isten
Síromra virágot hozzatok
Ahol csendben majd elaluszok. Amen.
(Németh Valéria)

10. Hegedűs Sándor felett, év nélkül, élt 50 évet

Megrendült lélekkel - Állunk körül téged
Szemünkbe könnyet csal - A gyászos végzeted
Lehanyatlott dolgos - Két karod erőtlen
Sötét gyászos pompa - Borult el fölötted.

Olyan váratlanul - Ért a halál téged
Gondolni sem tudtuk - Szerencsétlenséged
Elrettentő példa - A te gyors halálad
Olyan az életünk - Mint egy múltó álom.

Életerős büszke - Küzdő földi ember
Koporsómnál állj meg - Csendben figyelemmel
Temetésem után - Holnap talán téged
Kísérhet a sírba - A halotti ének.

Mely szomorúsággal - Tekintünk tereád
Ki ezt a világot - Oly korán elhagyád
Siratjuk a vesztet - Te fiatal élted
Rád borulnak sírva - A letört remények.

Megkondul a harang - Mintha csak felsírna
50 esztendőmmel - Megyek le a sírba
A nagy végső útnak - Indulója zendül
Bánatos arcokra - Sirató könny perdül.

Itt van egy fájó szív - Melyben kínok égnek
Bú fedi az arcát - Kedves hitvesének
Nagy az ő fájdalma - Ő vesztett legtöbbet
Hiszen az otthonát - Szétdúlta a végzet.

Szeretteim könnye - Koporsómon ragyog
Az utolsó úton - Elhagyva nem vagyok
Ha már nem lehetek - Többé a tietek
Hajoljon még egyszer - Fölém a szívetek.

Első szóm hozzád szól - Erzsébet hitvesem
20 esztendőt éltem - Boldogságban véled
Kedves feleségem - Házadat itt hagyom
Fájó bús szívedre - Isten vigaszt adjon.

Hát neked mit mondjak - Sanyika kisfiam
Kit oly korán hagyok - Itten árvaságon
Mert e földön többé - Nem lesz édesapád
Aki szeretettel - Gondol mindig reád.

Anna jó testvérem - Isten áldjon téged
A te jó pároddal - Búcsúmat vegyétek
Kedves családtokkal - Azt kívánom néktek
Hit, remény, szeretet - Lakja szíveteket.

Nagybácsik, nagynénik - És unokatestvérek
Szeretteitekkel - Boldogak legyetek
A jóságos Isten - Óvja élteteket
Családtok körében - Boldogan éljete.

Komák, komaasszonyok - Búcsúm fogadjátok
Kedves családtokkal - Legyetek boldogok
Keresztgyerrekeim - Néktek is kívánom
Jézusom segítsen - Földi utatokon.

Összes jó rokonok – Barátok, szomszédok
S mind kik körül álltok – Isten hozzád mondok
Kiknek részvét könnye – Énfölöttem hull most
Szerető szívemből – Hálám fogadjátok.

Aki a Golgotán – Kereszten vérzett
S feltámadásával - Emberek üdve lett
Jézus Krisztus hívott – Magához engemet,
Hogy nála felleljem - Az örök üdvömet.

És most kegyes Jézus – Istennek szent Fia
Tehozzád szól ajkam – Utolsó imája
Mária Szűzanya – Jöjj segítségemre
Lelkemet vegyétek – Az örök életbe. Amen.
(Németh Valéria)

Gubacskó Zoltán búcsúztatói

1. Kormányos András felett, 1994, élt 71 évet

Hirtelen jött értem ez a szörnyű halál
Elszálltak az évek búcsúzkodni muszáj.
Ez az élet rendje itt már nincs mit tenni
Mindenkinek egykor mindent itt kell hagyni.

71 esztendő jutott az életből
Most végleg búcsúzom minden szerettemtől
Hosszú útra megyek hol nincs bú és bánat,
Szépen megpihenek a szép mennyországban.

Kedves feleségem elbúcsúzom tőled
51 esztendőt éltünk együtt véled
Minden boldog percet köszönök teneked,
A jószágos Isten óvjon meg tégedet.

István jó testvérem a Jóisten áldjon,
Összes családdoddal áldás szálljon rátok,
Özvegy napjaidban az Úr vigasztaljon
A jószágos Isten téged vigyázzon.

Mostohatestvérek családjaitokkal
Éljetek gondtalan békés boldogságban,
Vigyázzon reátok a nagy Isten szeme
Egész életeteket ő boldoggá tegye.

Feleségem testvére összes családdal
Áldjon a jó Isten téged minden jóval,
Minden munkátkra égi áldás szálljon
Lelketekre bánat soha ne boruljon.

Flóri jó pároddal most tőled búcsúzom,
Nagyon szerettelek hát minden jót kívánok
Családjaitokkal éljetek ti szépen
Erőt, egészséget adjon Isten néktek.

Zoli keresztfiam és bérmacsaládjaim
Szálljon le rátok Isten áldása.
Életetek fája erősödjön meg úgy
Hogy baj nélkül állja ha rajta vihar dúl.

Unokatestvérek és kedves családjai
Szomszédok barátok összes rokonaim,
Égi áldás nektek és mondjátok velem
Dicsértessék Jézus mindörökké. Ámen.

2. Sebők Mária, temették 1994. július 17-én, élt 17 évet

Kegyes buzgósággal akik jelen vagytok,
És nekem utolsó tisztességet adtok
Imával kísérték nyugvó helyemre
Hallgassatok hívó bízó búcsúbeszédemre.

Pályafutásomat immár befutottam
Nehéz harcaimat végig megharcoltam,
Hitem megtartottam, meg nem tántorodtam
Irgalmat, jutalmat várok ezért mostan.

Megkapom a fénylő menyegzős ruhámat,
Isten irgalmából gyémánt koronámat,
Paradicsom kertnek szép piros rózsáját,
Szívemen hordozom hervadatlan csokrát.

Hivatalos vagyok a mennyei karba,
Isten bárányánál szent lakodalomba.
Boldogan hallgatom az angyali zenét
Éneklem örökre Isten dicséretét.

Kedves édesanyám fáj a szíved nagyon
17 esztendő után itt kell hagynom,
köszönöm a sok jó gondviselésedet
Mennyeországból áldást küldök neked.

Párom testvérei szeretteitekkel
Ne hagyjon el titeket soha a Jóisten.
Nagybácsik, nagynénik, unokatestvérek
Erőt, egészséget adjon Isten néktek.

Rokonok, szomszédok sok-sok köszönettel
Búcsúzómat tőletek éltem bevégeztem.
Köszönöm a sok jót mit értem tettetek
A Szűzanya óvja minden lépteteket.

Tegyetek síromba ott majd megpihenek
Isten nyugalmat ád fiatal testemnek.
Mindörökre híven gondoljunk egymásra
Isten veled anyám a viszontlátásra. Amen.

3. Mária, temették 1994. augusztus 23-án, élt 96 évet

Kegyes buzgósággal akik jelen vagytok,
És énnekem utolsó tisztességet adtok,
Imával kísérték nyugvó helyemre
Hallgassatok bízó búcsúbeszédemre.

96 évet éltem itt köztetek
Ne feledjétek el az én emlékemet,
8 heti betegség után megpihenek
Miden szerettemtől fájó búcsút veszek.

Ékes országodba mindig vágyva vágytam
Ó had legyen részem boldog Mennysországbán.
21 esztendőt éltem már özvegyen,
Én kedves jó párom találkozom veled.

Fiam, akit messze sodort el a végzet
Ó mint hordoztalak a szívemben téged.
Nem sikerült tőled végső búcsút vennem
Bízom, látjuk egymást odafenn a mennyben.

Rozália menyem ki gondom viselted,
A jószágos Isten áldjon meg tégedet.
Minden jóban rosszban itt voltál mellettem,
A jószágos Isten óvja éltedet.

Kedves Lajos fiam Irénke menyemmel
Éltetek legyen tele szeretettel
Családjaitoknak minden jót kívánok,
A szép Mennysországból áldást küldök rátok.

Erzsébet leányom most tehozzád szólok
Özvegyen maradtál ezért ne búslakodj.
Ez az élet rendje mindent itt kell hagyni,
Mindenkinek egyszer innen el kell menni.

Kedves 7 unokám kiket úgy szerettem,
Sok örömet vigaszt adtatok szívemnek.
Ki – ki a párjával éljen boldogságban
Édes unokáim a viszontlátás.

11 dédunokám mit is szóljak néktek
Ne feledjétek el soha emlékemet.
Életetek legyen tele boldogsággal
Éltessen titeket Isten boldogságban.

Erzsébet sógornőm özvegyen maradtál
Ilyen az élet nem ismer már határt.
Szeressen az Isten mindig tiszta szívből
Szűz Mária óvja életed a Mennyből.

Kedves keresztlányom most tőled búcsúszom
Az életed legyen mindig szép és boldog.
Mostoha az élet lásd özvegyen hagyott
Isten szeret minket ő mindent helyrehoz.

Elhunyt testvéreim kedves családjai,
Mit is mondjak néktek tudjatok szeretni,
Remélem hogy egykor találkozunk itt fenn
Addig is szeressen titeket az Isten.

Mária Társulati tagok minden jót kívánok,
Égből is tekintek gondolok reátok.
Ím én mennybe értem tisztán hófehéren
Ó mily gyönyörűség itt élni az égben.

Unokatestvérek, rokonok, szomszédok,
Gyászoló vendégek kik körülöttem álltok
Kísérjete most már pihenni engemet
Hozzá tartozóim égi áldás veletek. Amen.

4. Bazsó Pál (Márton), temették 1995. május 12-én, élt 53 évet

Lombos akácjának nem volt virágzása,
Az én bús szívemnek nem volt maradása.
Szomorúságomban sokat gondolkodtam
Mire életemet magam kioltottam.

Fájó szívvel fogok búcsúzni tőletek
Nagyon fáj a szívem itt hagyni titeket
53 év van koporsómra írva,
5 évi özvegység vitt engem a sírba.

Kedves Marci fiam Rózsika pároddal
Segítsen titeket isten minden jóval.
A kis unokámnak minden jót kívánok
A jószágos Isten vigyázzon rátok.

Klárika lányom búcsúzom tetőled,
Nem találsz engem már csak a temetőben
Radován férjeddal legyetek boldogok,
A kis unokámra nagyon vigyázzatok.

Anna jó testvérem csókollak tégedet
József jó pároddal ne sírjatok értem.
Családjaitokkal boldogan éljetez
A gyász koporsómból ezt kívánom néktek.

Erzsébet testvérem Antal jó férjeddal
Éljetez boldogan ebben az életben.
Családjaitoknak minden jót kívánok
Az Ég Ura rátok mindenütt vigyázzon.

Elhunyt feleségem kedves testvérei
Tehozzátok mostan nem tudok mit szólni
Éltessen titeket Isten minden jóval
Áldjon meg az Isten családjaitokkal.

Piroska barátnőm egész családdal,
Áldjon meg titeket az Isten minden jóval
Koma, komaasszonyom, nász és nászasszonyom
Tenéktek ezúton minden jót kívánok.

Sógorok, sógornők és bérmacsaládok
Unokatestvérek, rokonok, szomszédok,
Az egész falumnak minden jót kívánok
Az én hiányomat érezni fogjátok.

Végezetül összes kedves rokonaim,
És tiszteletemre összegyűlt vendégeim
Köszönöm a részvétet, a sok szép virágot
A jószágos Isten adjon áldást rátok. Amen.

5. Baranyi Péter, temették 1995. augusztus 3-án, élt 68 évet

Meleg nyári nap van, madarak dalolnak
Ennek a családnak nagy fájdalma van ma.
Szerető jó hitvest, drága édesapát
Rabolt el körükből ez a szörnyű halál.

Nincsen olyan rózsza, ami el ne hervadna
Nincsen olyan ember, aki meg nem halna.
Máma még remélünk, holnapra meghalunk.
Hiszen mi a földön csak vendégek vagyunk.

68 esztendőt éltem itt köztetek,
4 esztendeje sínylődök már betegen.
Elrabolt a halál közületek engem
Kedves szeretteim égi áldás veletek.

Kedves Zsófi nejem, most tetőled búcsúzom
Az életed során ne legyenek gondok
43 évet éltünk együtt veled,
Köszönöm a sok szép együttöltött évet.

Esztike kislányom mindenem te voltál,
Nem vár téged többé a te édesapád.
Sándor jó férjeddal boldogan éljetez,
A te édesapád ezt kívánja néktek.

Ervin jó unokám búcsúzom tetőled,
Mielőtt a testem sírba pihenni megy.
Tenéked a szívem mindig azt kívánja
Az életed az Isten minden jóval áldja.

Levente unokám az Isten megáldjon
Reád a bánatnak árnya sose szálljon.
Mosolyogjon reád az Isten jósága,
Ne hagyjon el soha az egek áldása.

Kedves testvéreim búcsúzom tőletek,
Nem találtok engem csak a temetőben.
Családjaitoknak minden jót kívánok,
A jóságos Isten adjon áldást rátok.

Elhunyt testvéremnek kedves családjai,
Most fogok tőletek végbúcsúzást venni.
Éljetek sokáig nagy-nagy boldogságban,
Éltessen titeket Isten boldogságban.

Nejem testvérei töletek búcsúzó,
Életetek során ne legyen gondotok.
Családjaitokkal boldogan éljete,
A jószágos Isten áldjon meg titeket.

Kedves nászasszonyom, koma, komaasszony,
Keresztgyermekeim, rokonok, szomszédok,
Unokatestvérek búcsúzó töletek
Kedves rokonaim égi áldás veletek.

Kísérjete most már pihenni engemet,
Isten nyugodalmat ád meggyötört testemnek.
Égi áldás veletek és mondjátok velem
Dicsértessék Jézus mindörökké . Amen.

6. Szabó Mária, temették 1995. november 11-én, élt 72 évet

Bús hervadás szállta meg most már a tájat,
Hulló hópelyhek közt cserélek ma házat
Kínos betegségem íme véget ére,
Rám borult a halál szomorú nagy éjje.

72 esztendő koporsómra írva,
2 éve betegen könyörgök én sírva.
18 éve már özvegységben élek,
Én kedves jó párom találkozom veled.

Mariska lányom messze idegenben,
Ó mint hordoztalak a szívemben téged.
Nem sikerült tőled végbúcsúzást vennem,
Bízom látjuk egymást odafenn a Mennyben.

Gizike leányom az Isten megáldjon,
Anti jó férjeddal ezen a világon.
Családjaitoknak minden jót kívánok,
Szép Mennyszágból figyelek majd rátok.

Rózsika leányom tőled is búcsúzó
Jancsi jó férjeddal a Jóisten áldjon.
Családjaitoknak is minden jót kívánok
A jószágos Isten vigyázzon reátok.

Kedves Mihály fiam hallgasd meg szómat,
Mely búsan rezgeti gyászos koporsómat.
Veszna jó menyemmel éljél nagyon szépen,
A gyász koporsómból ezt kívánom néked.

Második férjemnek Rozália lánya,
Egész családotat a Szűzanya áldja.
Simon a nejeddel gondtalan éljete,
Családjaitokkal boldogok legyetek.

Katalin testvérem egész családdal,
Azt kívánom néktek a gyászokorsómba
Tenéktek a szívem mindig azt kívánja,
Életek legyen tele boldogsággal.

Rozália testvérem most téled búcsúszom,
Az életed során ne legyenek gondok.
Családjaidnak is minden jót kívánok
A jó Úristen vigyázzon rátok.

Etel jó testvérem az Isten megáldjon,
Egész családotra bánat sose szálljon.
Minden munkátokra égi áldás hulljon
Lelketekre bánat sose boruljon.

Elhunyt testvéremnek neje s családjai
Tetőletek fogok végbúcsúszást venni.
Minden földi jóval legyetek megáldva
Életek fájat vihar ne rázza.

Kedves komaasszony és jó nászasszonyom,
Jó kereszttestvérek, unokatestvérek,
Sógorok, sógornők, rokonok, szomszédok
Mindnyájotokat most a Jóisten áldjon.

Két kedves nővérke köszönöm tenéktek,
A sok fáradtságot amit tettek értem.
A jó szíveteket áldja mag az Isten,
Mindenkivel mostmár a Jóisten legyen. Amen.

7. Molnár István, temették 1995 novemberében, élt 51 évet

Temető kapuja kétfelé van tárva,
Azon visznek engem az örök nyugvásra.
Síró hangon kondul kislelünk harangja
Zokogva kísér ki utolsó utamra.

51 esztendőm éltem itt köztetek,
Ebből az életből önszántamból megyek.
Hozzá tartozóim égi áldás veletek
A jó ságos Isten legyen veletek.

Valéria nejem a jó Isten áldjon,
Tenéked mindenkor gyógyulást kívánok.
9 esztendeig éltem együtt veled
A jószágos Isten legyen mindig veled.

Zoltán kedves fiam, hallgasd meg a szómat
Szívemnek tőled is el kell búcsúznia.
Gizella nejeiddel éld boldogan élted.
Boldogság ragyogjon napként feletettek.

Jolánka leányom téged az ég áldjon
János jó férjeddél ezen a világon.
Sorsnak csapásai kerüljenek titeket,
Az Égura legyen mindig tiveletek.

Kedves édesapám búcsúszom tetőled,
Ne fájjon tenéked jó atyai szíved.
Nevelő anyámmal gondtalan éljetez,
A gyász koporsómból ezt kívánom néktek.

Angéla nevelt lányom most tőled búcsúszom
Gábor jó férjeddél a Jóisten áldjon.
Minden földi jóval legyetek megáldva
Életek fáját vihar meg ne rázza.

5 kedves unokám Ég áldása veletek,
A Szüzanya védje egész életek.
Ti még az életnek csak kezdetén álltok,
Kérem a Jóistent vigyázzon rátok.

3 jó testvérem családjaitokkal
Áldjon meg Isten titeket minden jóval.
Azt kívánom néktek legyetek boldogok,
Életek során ne legyen gondotok.

Apósom s anyósom néktek azt kívánom,
Gondtalan éljetez ezen a világon.
Idős napjaitok éljetez boldogan
Ezt kívánom néktek gyászkoporsómban.

Sógorok, nagynénik, komák, komaaaszonyok,
Jó munkatársaim, keresztcsaládjaim,
Ki-ki a családjával boldogan éljetez
Utolsó szavaim ezt kívánják néktek.

Nászok, nászasszonyok, szomszédok, barátok
Családjaitokkal a Jóisten áldjon
Búcsúzom tőletek az ég áldása nektek,
A jóságos Isten legyen tiveletek. Amen.

8. Nagy Magdolna, temették 1997. február 8-án, élt 88évet

Közeleg a tavasz örül az egész táj,
Várják a virágok a szép feltámadást—
Mi is épp úgy halunk ,mint ősszel a virág
A szép Mennysországba megyünk innen tovább.

88 esztendődt éltem itt veletek,
10 évi özvegység megviselt engemet,
2 hónap betegség gyorsan leterített
Kedves családjaim minden jót tenéktek.

Antal kedves fiam rád Isten vigyázzon
Minden jóságodért tégedet megáldjon.
Ilonka mennyemmel éljél nagyon szépen,
A gyászkoporsómból ezt kívánom néked.

3 jó unokám ki-ki a párjával,
Éltessen Isten titeket boldogságban.
Az élet tengerén békén evezetek
Mindenkor az Isten segítsen titeket.

5 kedves dédunokám búcsúzom tőletek,
A Szüzanya védje minden lépésetek.
Ti még az életnek csak kezdetén álltok,
Kérem az Úristent vigyázzon reátok.

Elhunyt testvéreim kedves családjai,
Most tőletek fogok végbúcsúzást venni.
Minden munkátokra égi áldás hulljon,
Lelketekre bánat soha ne boruljon.

Rokonok, szomszédok, unokatestvérek
Ki-ki családjával éljen nagyon szépen.
Kedves jó barátok és keresztcsaládok
Köszönöm a részvétet koszorút virágot. Amen.

9. Bottyán Imre, Kikinda, a temetés időpontja ismeretlen, élt 80 évet

Szólnak a harangok gyászos temetésre,
Lássátok testvérek ennyi ez az élet.
Máma még remélünk, holnapra meghalunk
Hiszen mi a földön csak vendégek vagyunk.

80 esztendő van koporsómra írva,
Sínylődő betegség vitt engemet a sírba,
Nehéz az elvállás itthagyni titeket.
Kedves jó családom végbúcsúzást veszek.

Erzsébet feleségem Isten áldjon téged,
60 szép esztendőt éltem együtt véled.
Adjon neked az Ég erőt, egészséget.
A jószágos Isten vigasztaljon téged.

Etel kedves lányom az Ég áldása teveled,
Az Ég Ura mindig őrizzen tégedet.
Minden földi bajtól mentsen meg az Isten
Özvegy napjaidban örökké segítsen.

István édes fiam az Úr óvjon téged,
Rozália nejeddel gondtalan éljete.
A boldogság fénye süssön le rátok
Amerre az élet útjait járjátok.

Erzsébet jó lányom most tőled búcsúzom
Mátyás jó férjeddal legyetek boldogok.
Minden munkátokra égi áldás szálljon
Lelketekre bánat soha ne boruljon.

Piroska lányom Slobodan férjeddal
Egész életedben szerencse kísérjen.
Azt kívánom néktek szálljon éltetekre
Jézus és Mária sok áldó kegyelme.

Kedves unokáim tőletek búcsúzom
Ki-ki a párjával legyen nagyon boldog.
Életetek fája erősödjön meg úgy,
Hogy baj nélkül állja, ha rajta vihar dúl.

Kis dédunokáim végbúcsúzást veszek,
Kívánom, hogy mindig vidámak legyetek.
Ti még az életnek csak kezdetén álltok
Kérem a Jóisten vigyázzon rátok.

Feleségem testvérei nejei és családjai
Szálljon le reátok Isten áldásai.
Vigyázzon reátok a nagy Isten szeme
Egész élteteket ő boldoggá tegye.

Unokatestvérek, rokonok, szomszédok
És tiszteletemre összejött barátok
Égi áldás veletek és mondjátok velem
Dicsértessék Jézus mindörökké. Amen.

---

10. Piri Árpád, Jázovó, temették 2000. május 5-én, élt 40 évet

Itt van a szép május, virágzik az akác
Tarka virágoktól virít már a határ.
Szép tavaszi szellő simogatja arcunk
Kedves édesapa vesz majd végső búcsút.

40 esztendő van koporsómra írva,
Kik nagyon szerettek körül állnak sírva,
5 nappal ezelőtt töletek elmenetem,
És haza hozzátok élve nem érkeztem.

Kedves feleségem, tudom fáj a szíved,
Mert nagyon hirtelen hagytalak el téged.
Köszönöm a 16 gyönyörűszép évet,
Amit együtt éltünk boldogságban veled.

Andor kicsi fiam nagyon szerettelek,
Csak így búcsúzhatok utoljára tőled.
Nagyon fájó szívvel hagylak itt titeket,
A jószágos Isten legyen mindig veled.

Özvegy édesapám búcsúzom most tőled,
Hiába vársz engem nem jövök én többet.
Köszönöm, hogy szépen felneveltél engem,
Áldjon meg téged a jószágos Isten.

Elhunyt édesanyám találkozom veled
2 éve elmentél már utánad megyek.
A szép Mennysországból vigyázunk majd rájuk,
Kiktől ily hirtelen el kellett már válnunk.

Kedves jó apósom végbúcsúzást veszek
Anyósommal mindig gondtalan éljetek.
Erőt, egészséget adjon az Úr néktek
Minden jót kívánok utoljára néktek.

Feleségem testvére férje és családjai
Szálljon le rátok Isten áldása.
Az Ég áldó kegye hajoljon le rátok
Amerre az élet utjait járjátok.

Özvegy keresztanyám, kereszttestvéreim,
Nagynénik, nagybácsik, unokatestvéreim
Családjaitokkal boldogok legyetek,
Adjon Isten néktek sok boldog évet.

Barátok, munkatársak és osztálytársaim
Most hozzátok szólnak búcsúszavaim
Kérem a Jóistent vigyázzon reátok,
Köszönöm a részvételt koszorút virágot. Amen.

Hagyományörző egyesületek Szajánban

SIMON ANDRÁS

A kutatás körülményei

Jelen tanulmány anyagát a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke által 2000. július 6-15. között Szajánban végzett néprajzi terepmunka során gyűjtöttük. A faluval való első ismerkedés alkalmával természetesen kapcsolatba kerültünk Szaján előljáróságával, az értelmiség képviselőivel, köztük a két művelődési egyesület vezetőjével is: B. Varga Viktória óvónővel és Mészáros István anyakönyvvezetővel. Szerencsésnek mondható, hogy éppen a kutatás időszakában zajlott mindkét egyesület egy-egy legjelesebbnek számító ünnepe: a kenyér- és péksütemény-kiállítás és -szentelés, valamint az aratóverseny. Így e programokat a résztvevő megfigyelés módszerével dokumentálhattuk, kutathattuk. Mindkét eseményről gazdag és részletes fotó- és videóanyagot rögzítettünk. Közvetlen megfigyeléseinket az egyesületek vezetőivel és tagságával készített interjúk (mindenkor szíves együttműködésükért külön köszönet), valamint az egyesületek történetét, az egyesületi élet fontosabb állomásait dokumentáló iratok és fényképek tették teljessé. 2000 őszén két újabb alkalommal nyílt lehetőségünk kiegészítő adatgyűjtésre. A terepkutatást, a tanulmányban feldolgozott anyag összegyűjtését Pap József néprajz szakos egyetemi hallgatóval közösen végeztem, alapos munkáját ezúton is köszönöm.

Hagyomány, hagyományápolás, kultúraörzés, hagyományteremtés, megalkotott hagyományok

A hagyomány fogalma, közösségi-társadalmi működése és annak jellemzői – mint a tudományos vizsgálat tárgya – az elmúlt két évtizedben került hangsúlyosan a társadalomtudományok, így a néprajz és a kulturális antropológia érdeklődésének homlokterébe, mind idehaza, mind pedig nemzetközi viszonylatban.¹

A hagyomány fogalmának számos, a különböző tudományágak művelői által megfogalmazott értelmezése látott már napvilágot.² A Magyar Néprajzi Lexikon szócikke szerint a hagyomány közösségi magatartásformák és objektivizációk nem örökletes programja, szimbolizált jelrendszerek összessége, jelenléte az emberi közösségek létének feltétele, a megtanulás-elsajátítás folyamatában válik a különféle közösségek tagjainak birtokává és szervezi ezek viselkedését.³ Halász Péter

¹ V.ö.: HOFER Tamás-NIEDERMÜLLER Péter 1987.

² A hagyomány fogalmát érintő, hazai és külföldi kutatók munkáiban megjelent definíciók számbavételét e tanulmány nem tartja feladatának. Legutóbb e meghatározásokból számosat idéz Halász Péter közleménye. (HALÁSZ Péter 2000. 52-57.)

³ ISTVÁNOVITS Márton 1979. 393.

szerint „...a hagyomány a földrajzi, társadalmi, politikai alkalmazkodás során nemzedékről nemzedékre adott és felhalmozódott ismeret, tapasztalat, emlékezet. (...) Befogadja azt, ami a közösség, a nemzet fennmaradása szempontjából fontos, és kiejti a lényegtelen, a haszontalant, a károsat.”⁴ A hagyomány és a közösség viszonya szempontjából Halász P. megkülönbözteti a családi hagyomány, a csoport-hagyomány és a nemzeti hagyomány szintjét.⁵

A II. világháború után a szocialista rendszert adaptálni kénytelen országokban bekövetkezett társadalmi-politikai-gazdasági változások, s ezek hatására a hagyományos paraszti közösségek felbomlása, a természetes hagyományozódás gyengülését, sok esetben megszűnését okozták. A hagyományokból való kilépés és a kulturális kiegyenlítődés ellensúlyozásaként központilag irányított és ellenőrzött hagyományörző, honismereti mozgalmak indultak és működtek. Ezek helyi közösségteremtő erő jelentettek, ugyanakkor felelevenítették és újraértékelték a hagyományok egy részét is.⁶

Ez a törekvés az 1990-es évek új politikai légkörében megint aktuális kérdéssé vált. „Az 1989-es rendszerváltás után megnövekedett az érdeklődés a néphagyományok iránt, ezt mutatja például a helyi hagyományok ápolása, újraélesztése is. Különösen igaz ez a magyar nyelvterület határon túli részeire, ahol a hagyományok mindig is a nemzeti identitástudat, a közösséget összetartó erő legfontosabb alapkövei voltak.”⁷

Új terminusként vezeti be Fejős Zoltán a hagyomány és újítás fogalmához is sok szállal kapcsolódó kultúraörzés kifejezést: „Lényegében a kultúra (szűkebben a folklór) jelenségeinek, de egyben egészének is fenntartását, megmaradását, mint folyamatot és annak végeredményét tekintjük itt központi problémának” – írja. A fogalomban két tartalmi aspektust: a spontán és a tudatos elemet különbözteti meg: „Itt tehát egy többszörösen összetett jelenségről van szó, ami a kultúra megőrzésének/fennmaradásának passzív folyamatát (beleértve e folyamat végeredményét) a spontán kibontakozás és aktív befolyásolás módozataiban egyaránt jellemzi.”⁸

Témánk szempontjából foglalkozni kell a hagyományalkotás, hagyományteremtés és a kitalált vagy megalkotott hagyomány fogalmával is. A hagyományteremtés kifejezést Halász Péter *fából vaskarikának* minősíti, mondván: „...mert a hagyományt nem teremtik, hanem jobb esetben teremődik.”⁹

A „kitalált hagyomány” fogalmát az angol Eric Hobsbawm vezette be és gyarazta a társadalomtudományi kutatásokban.¹⁰ Első hallásra-olvasásra – utalva Halász Péter imént idézett soraira – valóban hajlamosak lehetünk arra, hogy kétségbe vonjuk e fogalom létjogosultságát, hiszen a tradíció létrejöttét a lassú, fokozatos

⁴ HALÁSZ Péter 2000. 57.

⁵ HALÁSZ Péter 2000. 53.

⁶ KARÁCSONY MOLNÁR Erika-TÁTRAI Zsuzsanna 2000. 646., V.ö.: ANDRÁSFALVY Bertalan 1978. 22-27. és NAGY Veronika 2000. 118-120.

⁷ KARÁCSONY MOLNÁR Erika-TÁTRAI Zsuzsanna 2000. 646., V.ö.: GÖNCZ László 1996.

⁸ FEJŐS Zoltán 1981. 14-15.

⁹ HALÁSZ Péter 2000. 52.

¹⁰ HOBBSBAWM Eric 1983. 1-14.

és spontán kialakulás gondolatával társítjuk. A látszólagos ellentmondás természetesen feloldható. Ahogy Vargha László írja (s e mondatot is idézi Halász Péter!): „A hagyománynak is volt valamikor kezdete, a hagyomány is elévül egyszer és el is hal.” – tehát a hagyomány nem merev, változatlan jelenség!¹¹ Számos hagyományosnak tűnő ünnep és szokás eredetét gyakran nem a messzi múltban kell keresnünk, előfordulhat, hogy ezek a rítusok nem is olyan rég, tudatos alkotásfolyamat eredményeként jöttek létre. A néprajztudomány, a folklorisztika sokáig csupán a hagyományosnak mondott régít vizsgálta¹², s csak az utóbbi néhány évtizedben figyelte fel a jelenben formálódó ünnepekre, rítusokra. Ezek legtöbbször létrejöttét valamilyen közösségi igény motiválta, s éppen ezért zömmel nélkülözik az évszázados hagyományokat jellemző tényleges hiedelemhátteret. Ezen új alkalmakat más igények, más történelmi helyzetben, más céllal hívták életre, kialakításukban és fenntartásukban mindebből fakadóan közvetlenebb szerepet vállalnak az adott közösség tagjai. Létük kezdeti szakaszában ezek még nem tekinthetők hagyománynak, mivel a működtetésükben résztvevők még azok, akik meghonosították a rítust. Legálább két-három generációs továbbadásra, folyamatos életben tartásra van szükség ahhoz, hogy a tradíció hagyományláncot alkosson, s már valóban hagyománynak mondhatjuk.¹³ Hagyományalkotásnak, hagyományteremtésnek nevezhetjük tehát azt a mozzanatot, amikor egy csoport „kitalálja”, megszervezi és működteti az ünnepet, kimondatlanul vagy kimondva azzal a céllal és szándékkal, hogy azt az adott közösség az átörökítés révén befogadja, kultúrájának részévé tegye, azaz *hagyománnyá* avassa.¹⁴

¹¹ Idézi: HALÁSZ Péter 2000. 54.

¹² Itt kell utalnunk egy tudományelméleti kérdésre, nevezetesen, hogy mi a hagyomány fogalmával gyakran szoros összefüggésbe hozott *eredeti*. Ha az emlékezet által dokumentálható, elérhető, két emberöltővel korábbi jelenséget a kutatás jelen idejéből visszatekintve „eredetinek” minősítjük, megint csak abba a hibába esünk, hogy a kultúrát egy merev és változatlan rendszerként értékeljük. Hiszen a hetven évvel ezelőtti állapot ugyanúgy különbözik, különbözhet a nála ugyanennyivel régebbinél, mint ő maga a maitól. Helyesebbnek vélem, ha a kultúra változásáról (vagy esetenként változatlanságáról) beszélünk, és e változások avagy állandóságok mögött társadalmi, gazdasági, mentalitásbeli, stb. okokat keresünk és elemzünk. Hagyomány-definíciójában ISTVÁNOVICS Márton (1979. 393.) is utal e problémákra: „*Helytelen az a néprajzi irodalomban megtalálható gyakorlat, amely a hagyomány köznyelvi értelmét megszorítás nélkül elfogadja, az „ősi”-vel, „örökség”-gel, a tudányszak kutatási tárgyával azonosítja.*” A hagyománynak az eredetivel való azonosítását fedezhetjük föl többek között MADARASSY Lászlónak a magyar aratószokásokat summázó írásában: „...*kötelességet véltünk teljesíteni akkor, amikor hagyományyszerű aratószokásaink összefoglaló ösmertetését elhatároztuk. A tudományos érdek szemmel tartása mellett is talán sikerülni fog írásunkkal az e téren irányítvesztett érdeklődést a néphagyomány őseredeti forrásaihoz visszavezetni.*” (MADARASSY László 1928. 2.)

¹³ HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter 1987. 35–36., Edward SHILS tanulmányában.

¹⁴ A hagyományteremtés, a kitalált hagyományok létrehozása sem feltétlenül új jelenség. Számos példát sorakoztat fel a XVIII–XIX. századi brit politikai és társadalmi hagyományteremtések köréből a HOBBSAWM kitalált hagyományokról szóló bevezetőjét tartalmazó tanulmánygyűjtemény: Eric HOBBSAWM–Terence RANGER: *The Invention of Tradition*. Cambridge 1983. (A kötet magyar nyelvű ismertetése: SOÓS Gábor: *Kitalált hagyományok. Kutatási Füzetek 1.* Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1996. (Elektronikus kiadás 1996/06.) Magyar Elektronikus Könyvtár.) A magyar nyelvterületen a több évszázada napjainkig működő kitalált hagyományra klasszikus példa a a köszegi „Szőlőjövészek könyve”. Ennek újabb adaptációjáról illetve a napjainkban zajló hagyományteremtés

Hobsbawm a kitalált hagyományt olyan, szabályok által irányított, ismétlések során bevészt, rituális vagy szimbolikus gyakorlatok, cselekvések együtteseként értelmezi, amelyek a múlttal való folyamatosság megteremtésére törekkenek. Mivel a kitalált hagyomány a történelmet használja legitimációs eszközként és a csoportkohézió létrehozójaként, elemzése rávilágít az egyes korok múlthoz való viszonyára. Éppen ezért közösségi *bevésődésük* viszonylag gyors folyamat, ennél fogva már megjelenésük kezdeti szakaszában nagy múltú hagyomány érzetét keltve működnek, de mindezek miatt – amint a közösség számára érdektelenné, funkciótlaná válnak – ugyanilyen gyorsan meg is semmisülhetnek. A hagyományok feltalálása akkor kezdődik, amikor a társadalom gyors átalakulása meggyengíti vagy lerombolja azokat a társadalmi mintákat, amelyekbe a régi hagyományok beilleszkedtek. Sok esetben előfordul, hogy régi nyersanyagot használnak fel új típusú hagyományok kitalálására.¹⁵

Ion Ionică, román kutató munkássága nyomán a Bukaresti Szociológiai Iskola a szociológia és a szociális antropológia módszereit alapul véve egy új összehasonlító vizsgálattal közelít „*napjaink élő cselekedetei*”-nek kutatásához. E tanulmányok elsősorban azon agrárrítusok élő formáira összpontosítottak, melyek feltehetően egy hosszas történelmi fejlődés utolsó állomását jelentették. Ionică, a két világháború közti időszakot vizsgálva megállapítja, hogy a vidéki, paraszti mentalitás új korszakában a rítusok mindig árcsúccsal a múlt felé lépnek be a kollektív memóriába, a hagyomány síkjába, tervrajzába, eltávolodva egy működő szertartásrendszerrel. Mindez együtt jár az örökölt formáknak az új szükségletekhez való alkalmazkodásával, valamint az egyes elemeknek a társadalom új funkcionális egységébe történő beilleszkedésével. E folyamat következtében fokozatosan növekszik a *szórakozás* és az *ünnepek* elemeinek súlya. A XX. század második felének kutatói a tulajdonképpeni rítusokból az egész közösség ünnepi gyakorlatába való átlépést emelik ki. Nyomatékosítják, amit már Ionică „*újraépítő eljárása*” is megfogalmaz, mégpedig: hogy a mulatság, a játék, a társadalmi ünneplés és ünnepélyesség külsődleges elemei nyernek teret, a rituális elemeket ezek háttérbe szorítják, eredeti mágikus jelentéseiket megváltoztatják.¹⁶

Egyesületek, civil szervezetek

A hagyományápolás és hagyományalkotás folyamatában a legfontosabb szerepet egy település vagy kisebb régió esetében az ott működő helyi társadalmi önszerveződések: egyesületek, civil szervezetek töltik be.¹⁷

---

folymatáról és jelentőségéről egy határon túli magyar közösségben bővebb kifejtést ad: MÓD László-SIMON András 2002.

¹⁵ HOBSBAWN, Eric 1983. 1-14.

¹⁶ CUCEU, Maria 1998. 102-103., 105-106.

¹⁷ A helyi társadalom, az egyesületek, civil szervezetek hazai kutatására a szociológia korábban nagyobb hangsúlyt fektetett, mint a néprajztudomány. Főként az elmúlt évtizedben élénkült meg az ilyen irányú néprajzi, társadalomnéprajzi, szociálandropológiai vizsgálatok. (V.ö.: PIRÓTH István 1996.) Figyelemre méltó, hogy a Bécsben élő cseheket vizsgáló kutatócsoport is foglalkozik az egyesületek

A társadalmi önszerveződés egy adott település, közösség, helyi társadalom szervezettségének, működőképességének egyik mértékegysége, és a közösségi igény egyik megnyilvánulási formája. „A társadalmi önszerveződés emberek olyan formális és intézményes csoportját jelenti, amelyet a szerveződést alkotó egyének a maguk által megfogalmazott és elfogadott célok érdekében önként, a már meglévő társadalmi kapcsolathálózataik mellett (ritkább esetben mentén) szerveznek meg.”¹⁸

Magyarországon és Európában egyaránt a XIX. század második felétől kezdtek nagyobb számban működni a civil szervezetek különböző formái. A vallási, társadalmi, gazdasági és kulturális alapokon formálódó szervezetek célszerűen tagolták a társadalmat, hasonló érdeklődésű és érdekeltsgű közösségeket hoztak létre. A második világháború utáni politikai helyzet megszüntette e társadalmi szervezetek működését.¹⁹

A közép- és kelet-európai rendszerváltozás elmúlt évtizede a kisközösségek, a helyi társadalom újjászervezését, újjászerveződését tette szükségessé. Jogilag is lehetővé vált olyan civil szervezetek, egyesületek megalakítása, amelyek a hagyományápolás vagy hagyományteremtés által létrehozott szokásrenddel igyekeztek saját csoportjukat meghatározni, összetartani, vagy éppen sajátos kultúrájukat másokkal megismertetni.

„A társadalmi szervezetek száma az 1989-es rendszerváltás után – a határon innen és túl – jelentősen megnövekedett. Céljuk többnyire a nemzeti tudat ébrentartása, a hagyományok ápolása, a népi kultúra értékeinek megőrzése, megmentése, kutatása.”²⁰

Egyesületek, civil szervezetek Szajánban a második világháború előtt

A XIX. század legvégétől a XX. század derekáig Szajánban működő egyesületek, civil szervezetek történetét, tevékenységét a falu betelepülésének 120. és 150. évfordulójára készült két összefoglaló írás és Törköly István legutóbb napvilágot látott falutörténete – egymás adataira támaszkodva és azokat kiegészítve – egyaránt tárgyalja.²¹ Éppen ezért – a mai egyesületi élet előzményeinek feltárása és a folyamatosság érzékeltetése végett – részletesen nem, csupán vázlatosan, felsorolásszerűen mutatom be a múltban működő szajáni egyesületeket, a fent említett forrásokra alapozva.

Szaján első közművelődési egyesülete az 1894-ben alapított *Polgári Kör* volt. Működéséről, az iratanyag hiányossága miatt nem sokat tudunk. A XX. század elején beolvadt a Gazdakörbe.

A leghosszabb ideig és legeredményesebben működő civil szervezet az 1903 januárjában alakult *Gazdakör* volt. Gazdasági szerepe mellett társadalmi-kulturális

---

nemzeti azonosságtudatot és kultúrát fenntartó szerepével, részletesen számba véve a cseh egyesületek mai struktúráját az osztrák fővárosban. (POSPÍŠILOVA, Jana 1998. 332., 334.)

¹⁸ PIRÓTH István 1998. 56.

¹⁹ V.ö.: HALÁSZ Péter 2000. 56.

²⁰ KARÁCSONY MOLNÁR Erika–TÁTRAI Zsuzsanna 2000. 666.

²¹ HERRESBACHER Dénes 1926. 11-14., ISTVÁN Imre 1956. 77-79., TÖRKÖLY István 2000. 203-215.

feladatokat is fölvállalt. Közvetlenül a megalakulása után a Földművelésügyi Minisztériumtól egy 172 kötetes *Népkönyvtár*at kapott, melynek állománya az 1940-es évekre meghaladta az 500 kötetet. Új lendületet adott a Gazdakör működésének, hogy 1909-től a falu plébánosa, Herresbacher Dénes irányította. 1911-ben a tagdíjakból és önkéntes adományokból megvásárolták a plébániával szembeni Lapping-féle házat, ahol 1912-től ismeretterjesztő és szórakoztató előadásokat tartottak. 1920-ban az épületet egy színpadi emelvényvel ellátott díszteremmel bővítették, ahol táncmulatságokra, bálakra, színelőadásokra kerülhetett sor. A Gazdakörben folytatott közművelődési-tevékenység – szak-, színi- és ismeretterjesztő előadások tartása – 1941-től újabb lendületet vett. Nem lenne teljes a szervezet sokszínű működésének bemutatása, ha a már említett mezőgazdasági szakelőadásokon túl nem emlékeznénk meg a gazdaközösség érdekében vállalt egyéb tevékenységekről. A Gazdakör több szaklapot járatott, segédkezett a tenyészállatok beszerzésében, mezőgazdasági gépeket szerzett be, gabonafelvásárlási részleget nyitott, valamint ital-mérési és dohányyárusítási jogot váltott ki. Érdemes és tanulságos felsorolni azokat a tevékenységi köröket, társadalmi értékeket és a Gazdakörön belül működő csoportokat, részlegeket, amelyeket a Gazdakör „családfájának” rajza mutat, s amelyek a szervezet céljait, „ars poeticá”-ját is kifejezik, tükrözik. Tevékenységi körök, csoportok, részlegek: méhészet, gyümölcsészet, baromfitenyésztés, állat- és egyéb biztosítási szövetkezet, iskolai takarékpénztár, mezőgazdasági munkás cselédpénztár, fogyasztási szövetkezet, raktárszövetkezet, tejszövetkezet, ingyen tanácsadás, olvasókör, daloskör, előadások, felolvasások. Társadalmi értékek: takarékoság, józanság, vagyonosság, munkakedv, üzleti szellem, megelégedés, háziasság, családias érzés, vallásosság, hazaszeretet, antialkoholizmus. 1922-ben a Gazdakör 150, az Katolikus Ifjúsági Egyesület pedig 80 taggal belépett a *Torontál megyei Bánáti Közművelődési Egylet*be és megalakították annak szajáni fiókját. Az 1940-es évek elején tagja lett a *Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség*nek. 1944-től működése fokozatosan elhalt, 1952-ben nagymúltú épületét is lebontották.

A *Katolikus Ifjúsági Egyesület* 1912-ben alakult. Legfőbb célja az volt, hogy az elemi iskolából kikerülő serdülő ifjak vallásos nevelését a továbbiakban is biztosítsa és a fiatalokat a gazdaköri tagság felé irányítsa. Működése, tevékenysége révén közvetlen kapcsolatban állt a Gazdakörrel. 1913-ban minisztériumi támogatással nemesfűz telepet létesítettek, majd telente vesszőfonó háziipari tanfolyamokat indítottak. Az Egyesület fiataljai a műkedvelő színjátszásnak is szervezői, aktív résztvevői voltak. A Gazdakör rendszeresen átengedte helyiségeit ismeretterjesztő- és színelőadások céljára, sőt az udvaron az ifjúság szórakoztatására kuglipályát létesített. Az 1930-as években sikeres női- és férfikart működtetett és a Gazdakör saját zenekarának tagjai közül is számosan az Ifjúsági Egyesület soraiból kerültek ki. Működését az első világháború megakasztotta, majd a második világháború végleg megszüntette.

Torontál vármegye hatóságainak többszöri felszólítására Szaján falu 1911-ben megalakította *Önkéntes Tűzoltó Testületét*. A tűzvédelmi és tűzrendészeti szerepen túl az egyesület tagjai részt vettek az egyházi ünnepeken, jelenlétükkel emelték azok fényét: húsvétkor díszőrséget álltak a fekvő Jézusnál s míg a harangok némák

voltak, gondoskodtak a mozsárgyúk kezeléséről. A színielőadásokon ügyeltek a rendre. A Gazdakör lebontott épületének helyén 1966-ban felépült a tűzoltólakatya. A szajáni Önkéntes Tűzoltó Testület ma is létezik, de a falu rendezvényein, kulturális életében nem játszik tevékeny szerepet.

A szajáni egyesületek életében az első világháború, valamint az azt követő trianoni határmeghúzás, majd a második világháború és az utána kialakuló új politikai-társadalmi-hatalmi berendezkedés hozott jelentős változást, törést. Az 1940-es években a korábban működő szervezetek zöme befejezte tevékenységét. A XX. század derekától az új rezsim által is engedélyezett és támogatott csoportok létezhettek. A fiatalságnak továbbra is igénye volt a színvonalas szórakozásra és művelődésre: a bálakra, táncmultságokra, nótáestekre, színielőadásokra és kirándulásokra. Ezeket az igényeket – szervezett keretek között – a *Népi Ifjúsági Szervezet*, későbbi nevén az *Ifjúsági Szövetség* tagjaiként válthatták valóra. Az ő tevékenységük, valamint az 1948-tól működő *Ady Endre Művelődési Egyesület* tagsága igyekezett felújítani – a lehetőségekhez képest – a falu kulturális életének háború előtti arculatát. Az újabb, 1990-es évekbeli háború és rendszerváltozás idején, az *Ady* kebeléből önállósulva kezdte meg működését 1992-ben a *Déliab Hagyományápoló és Természetbarát Kör*. A következőkben e két, ma is működő egyesület tevékenységét, napjainkban betöltött közösségi szerepét mutatom be és elemzem.

Ady Endre Művelődési Egyesület

A II. világháború utáni új politikai viszonyok között 1948. március 3-án, felőbb (járási) utasításra 10 alapító tag részvételével alakult meg Szajánban az *Ady Endre Művelődési Egyesület*. Jelen tanulmány keretein belül el kell tekintenem az egyesület több mint fél évszázados történetének részletes bemutatásától, sokkal inkább a főbb tevékenységi területek felvázolására és az egyesület napjainkban betöltött szerepének elemző ismertetésére törekszem.²²

Az *Ady* sokrétű tevékenységét csupán a szervezeti egységek, szakcsoportok számba vétele is mutatja. Főképp a fiatalság számára biztosított programokat az ifjúsági és sport szervezet. Az *Ady* keretein belül folytatódott a faluban korábban is igen jelentékeny színjátszó tevékenység. A népszínművek, egyfelvonásosok és gyermekdarabok mellett bábjátékokkal, nótá- és táncestekkel, irodalmi estekkel szórakoztatták és művelték az egyesület tagjai a falu és a környező települések lakosait. A zenés-táncos előadásokat a Palatinus Imre népdal- és nótáénekes vezette *Kalász* nevű táncszakosztály tanulta és mutatta be. Fontos még megemlítenünk a képzőművészeti szakcsoportot. A kultúra egyes területeit felölelő szakcsoportok korosztályok szerint tagolódtak. A "rég" *Ady*ra Palatinus Imre e szavakkal emlékezett: "*Akkor még nem volt színháztermünk sem, csak egy nyolcszor hat méteres terem a régi kulturotthonban. Összetákótunk egy színpadot, akkor ott kezdődött, akkor oda szereztem zenészeket, elsőbb egyet, aztán csatlakozott a többi, mög hát*

²² Az *Ady Endre Művelődési Egyesület* múltját tevékenységi területek alapján csoportosítva, személyekhez, nevekhez köve tárgyalja TÖRKÖLY István (2000. 219-222.)

ilyen nótásokat. Műsort csináltunk. Így kezdődött. Szájánban nagyon szeretik az előadásokat, különösen a nótásokat. Jöhetett, aki befért. Akkor jobban ment a népszínmű. Vót tánc- és énekcsoport. Én tanítottam a kiscsoportot, nagycsoportot, közép-csoportot, az asszonykórust, férfikórust, citorásokat. Jártunk a környező falvakba: Jázovára, Kisoroszra, Bezdánba. Minden környező faluba járunk azóta is. Nagy munkával jár."

A jugoszláv állam által anyagilag támogatott egyesületek életében is fordulópontot hozott az államelnök, Tito halála (1980), ugyanis a civil szervezetek központi-finanszírozása megszűnt. Ekkor következett be az Ady életében is egy kényszerű elhallgatás. Az egyesület hivatalosan továbbra is létezett, ám tevékenysége, a különféle programok szervezése és előadása gyakorlatilag szünetelt. Ezt a helyzetet állandósította a délszláv háború eseménysora 1991-től. *„A háború alatt lehetni lehetett rendezvényeket csinálni, csak kedve nem vót senkinek. Azt az időt nem kiadásnak mondhatjuk, mer' vótak lépéspróbák, a színdarabra olvasópróbák, de előadás nem.”* (Palatinus Imre)

1992-ben zömmel a korábbi Ady-s tagokból, de az egyesülettől önállósulva jött létre a *Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör*. Megalakulásuk körülményeiről, tevékenységükről a későbbiekben részletesen szólok.

Az Ady az 1990-es évek derekától – működéséhez állami támogatást is szerezve – tudott újra bekapcsolódni rendezvényeivel a falu, illetve Vajdaság kulturális életébe. Az egyesület vezetője kutatásunk idején a kisoroszi születésű Mészáros István.

Aratóünnep

Az Ady Endre Művelődési Egyesület legfőbb évi rendezvénye az aratóünnep. A Vajdaságban elsőként a felsőhegyi művelődési egyesület rendezett aratóünnepet. Őket követte a szajáni Ady, első alkalommal 1995-ben, majd a Bánság és Bácska több települése is csatlakozott a kezdeményezéshez. A szajániak 1995-ös aratóünnepé még faluszinten zajlott. A rendezvény jól sikerült, így a falvak művelődési egyesületei és polgármesterei fontosnak tartották, hogy az egyes települések határán és közösségén túlmutatva, kistáji-regionális szinten is megrendezzék az aratóünnepet. Szaján és Felsőhegy a Vajdaság magyar településeire kiterjesztve, majd magyarországi falvakat is bevonva tette nemzetközivé az egyesületi ünnepet. Az érintett közösségek egyesületei természetesen kölcsönösen meghívják egymást rendezvényeikre. A szajániak a felsőhegyi aratóünnepen ismerkedtek meg a magyarországi Kecel és Tabdi polgármesterével és aratócsapatával. Azóta rendszeresen járnak e két alföldi faluba is, akárcsak más magyarországi településekre (Csorvás–Békés m., Orc–Somogy m.), sőt megtörtént a kapcsolatfelvétel néhány romániai magyar faluval is.

A Szájánban 2001 nyarán megrendezett „V. Észak-Bánati Aratóünnepség” kétnyelvű (magyar-szerb) meghívójának szövege egyértelműen megfogalmazza a rendezvény célját: *„A rendezvényt a kézi aratáshoz fűződő hagyományok és népszo-*

kások megőrzésére, valamint a rokon egyesületek közötti barátság ápolása céljából hoztuk létre.”

2000 nyarán – anyagi okok miatt – a szajáni Ady Egyesület nem rendezett saját falujában aratóünnepet, de július 9-én részt vett a felsőhegyi rendezvényen.

Felsőhegyre elkísértük a szajáni Ady színeiben versenyző aratókat. Az egész napos eseménysor megfigyelése, interjúk és fotók készítése mellett videokamerával is rögzítettük a verseny mozzanatait.

A szajániak kora reggel, bérelt busszal indultak Felsőhegyre. Fiatalok és idősek, asszonyok és férfiak egyaránt jókedvűen, egymást viccesen ugratva, majd nótára gyűjtve utaztak a verseny helyszíne felé. A borongós, hűvös nyári reggelen már az autóbuszon előkerült a tarisznnyákból a zamatos bántási házipálinka. Felsőhegyre csöpörgő esőben érkezett meg az autóbusz. A gyülekező csoportokat egy nagy sátor alatt fogadták a szervezők pogácsával, kiflivel és itallal. A Vajdaság számos települése képviseltette magát – mi magunk is ismerősökre bukkantunk: a korábbi évekbeli észak-bántási kutatásaink egyik fontos helyszínének, Majdánna a csapatában. Ők is évek óta rendszeres résztvevői a felsőhegyi aratóünnepnek.

A versenyre nevezett csapatok még mielőtt a mezőre indultak volna, a vendégfogadó sátor melletti épületben közszemlére bocsátották a falujukban aratás idején hagyományosnak tartott ételféleségeket és italokat. Ugyancsak kiállították az aratókoszorúkat. A mára már sokak által különlegességnek tartott paraszti étkeket, a házi füstölésű sonkát és kolbászt, az ízesített túrót valamint a házikenyeret a verseny után az érdeklődők megkóstolhatták. Szívesen kínálták az aratásból visszatért asszonyok a bántási kisüsti gyümölcspalinkát is. A számos kérdést megfogalmazó, fotó- és videofelvételeket készítő kutató sem kerülhette el a megmérettetést – azaz, ahogy a helyiek mondták, hogy: „*van-e egy fityókos a pofája...*”, vagyis egy hajításra meg tud-e inni egy *fityók* (fél deci ürtartalmú, lefelé hasasodó kis üveg) házipalinkát.

Nyolc óra után az egyes települések csapatai lovas fogatokkal, traktorokkal és autóbuszokkal indultak a határba, a kijelölt gabonaföldre. Minden „aratóbanda” kapott egy számot, ennek alapján foglalhatták el a sorsolással juttatott parcellákat, a verseny színhelyét. Szaján – egyedülként a többi résztvevő között – öt csapattal nevezett: a két női csapat korosztály szerint, a fiatalok két csapata nemek szerint oszlott meg, ötödikként pedig az erejük teljében lévő férfiemberek képviselték a falut. A legidősebb versenyző 78, a legifjabb 12 éves volt. A „színpad”, ahonnan a program irányítása történt, egy teherautó platója volt. Innen hangzottak el a mikrofonba mondott, kihangosított köszöntő- és megnyitó beszédek, melyek a csapatoknak sok sikert, a vajdasági termelőknek pedig a jövő évre még több búzát kívántak. Saját versével üdvözölte – felgyógyulása alkalmából – a résztvevőket a szajáni Gubacskó Margit, aki egy korábbi aratóverseny résztvevőjeként szívinfarktust kapott. Jelképesen ő és Rózsa László nyitották meg a többször hangsúlyozott *hagyományos* jelzővel illetett aratóversenyt az egyik parcella sarkán néhány kaszavágás-

sal.²³ A „munkához” a zenekar biztosította az állandó jókedvet. Minden csapat a területe mellett elhelyezte az aratók reggelijét, lehetőleg úgy, ahogy azt néhány emberöltővel ezelőtről tudták, látták, hallották. A zsűri a pontozáskor az *eredetiség, hagyományosság és hitelesség* szempontjai alapján rangsorolt. Ezt az elvárás a résztvevők is tudják, s meg is fogalmazták: *„A röggeli kinn a földbe. Azt kötelező hozni. Kockás konyharuhába’ vagy szakajtóruhába’, és akkor kis kulacsból itták a pálinkát. Mindent kötelező hozzá hozni: szalonnát, vöröshagymát, túrót, mög ilyen dógokat, amit valamikor is öttek az embörök. Vannak olyan szabályok, hogy nem szabad plasztik kulacsból inni a vizet, hanem miben vitték valamikor a vizet, hogy vitték, mi volt a szerszám? Minél inkább az eredetiségre törekedjünk. Ugyanúgy, ahogy régen vót: kacatos ruhába’, fótos ruhába’, meztláb, marokszedő kuka fából, korsó, miné’ régebbi, úgy osztályoz a zsűri.”* A több ízben is körbejáró bírák valóban ilyen szempontrendszer alapján pontoznak. Fontos az öltözkék, a lábbelitől (vagy éppen a meztlábától) a kalapig, számít az élelem, az edények és természetesen fontosak az aratáshoz használt munkaeszközök is.

A versenyfeladat az aratóbandák számára többretű: az ún. hagyományos aratás, marokszedés és keresztrakás mellett nevezhetek a csapatok gyorsasági kaszálásra is. Ezt követi a meztlábás tarlófutás, a kötélhúzás, a szkanderverseny és az ún. parasztbirkózás. Ez utóbbiak – kezdve a gyorsasági kaszálástól – már olyan, mondhatjuk: *populáris* elemei az aratóversenynek, amelyek a hagyománynak tekintett egykori gyakorlathoz egyáltalán nem köthetők, csupán szórakoztató részei az eseményeknek, s egyben a hagyományalkotás, a közösségi és közösségek (egyesületek) közti kapcsolatoknak, az önmeghatározásnak az eszközei. Ugyancsak ezt erősíti a közös ebéd (birkapörkölt), ami után a zenészek asztalról-asztalra járva húzzák a nótát. A program az eredményhirdetéssel zárul: a helyezettek a 2000. évi felsőhegyi versenyen a különféle ajándécsomagok mellett lisztet kaptak teljesítményük díjazásaként.

A felsőhegyitől némileg eltér a szajáni aratóünnep forgatókönyve. Az események sora reggel 7 órakor indul a fúvósok és a népviseletbe öltözött táncosok fölvo-nulásával. A szajáni ünnepen rendszerint 30 aratóbanda vesz részt a Vajdaság magyar és szerb népességű településeiről. 9 óra tájban mennek ki aratni a mezőre a csapatok hagyományos öltözetben, a jellegzetes ételféleségekkel; fiákeren, kombájnnal, traktorral, lovaskocsin. A feladat: megszabott idő alatt két kereszt búzát kell *„rendbe tenni”*. A búzatáblát, ahol a verseny zajlik, vagy a szövetkezet, vagy valamelyik gazda ajánlja föl erre a célra. A földterület kiválasztása már a vetésnél megtörténik. A szervezők figyelme – a hitelesség, eredetiség és hagyományosság kritériumait szem előtt tartva – arra is kiterjed, hogy a parcellába régi magyar fajta búza kerüljön. A 2-3 hold nagyságú területet az egyesület tagjai munkálják meg: trágyázzák, szántják, bevetik – s természetesen a verseny során learatott búza is az egyesület tulajdonát képezi, illetve, ha a felajánló magángazda volt, akkor számára

²³ Az aratás ilyen, vagy ehhez hasonló szimbolikus megkezdésére több adatot tudunk felsorakoztatni a Kárpát-medencei magyarság és a nemzetiségek népi kultúrájából.. V.ö.: BALASSA Iván 2001. 384., MÁNDICS Mihály 1992. 141.

1. kép. Szajániak az aratóversenyen (Felsőhegy, 2000.)

2. kép. Szajáni aratópárok hagyományos öltözetben (Felsőhegy, 2000.)

a verseny keretében ezt a területet a rajta termett gabonamennyiséggel együtt ingyen takarítják be, pontosabban takaríttatják be a résztvevő csapatokkal. A munkát, a versenyt közös ebéd, majd szentmise követi. Utána rendszerint valamilyen helyi sajátosságot reprezentáló program következik, pl. fotókiállítás: képek az egykori szajáni aratásokról és a népiélet más területeiről, vagy hímzések, népi textilek bemutatása. Az egész napos rendezvény eredményhirdetéssel (díjként vetőmagbúzá, lisztet, házikenyereket osztanak ki) és „*gálaesttel*” zárul: a résztvevő csapatokkal érkezett zenekarok, táncsoportok szolgáltatják a közös esti műsort.

– Az egykori aratási szokások, aratőünnepek új formában való megjelenése, új közösségi funkcióval való feltöltődése a két világháború közötti időszakban induló, napjaink megváltozott társadalmi körülményei közepette pedig még markánsabban megjelenő folyamat. Jó példa erre Mándics Mihály leírása a bunyevácok aratőünnepének megváltozásáról, aratóbállá, majd idegenforgalmi látványossággá való átalakulásáról.²⁴

Az Ady egyéb kulturális tevékenysége

„*A tavalyi évben ötvennyolcszor tartottunk előadást. Kórusokkal, táncosokkal, de volt irodalmi est is.*” – értékelte 2000-ben az egyesület elmúlt évi teljesítményét Palatinus Imre. Az egész Vajdaságban ismert népdal- és nótáénekes fáradságot nem ismerve, évtizedek óta egészen napjainkig tanítja és neveli a falu fiatalságát a zenei és tánc kultúrára. Szájánban és környékén, valamint a szajáni kirajzások helyszínein hangszalagra rögzítette az öregek emlékezetéből előcsalt dalkincset. Értékművelő és -átörökítő célzattal ezt a repertoárt igyekezett és igyekszik megismertetni az ifjabb generáció tagjaival. Ének- és táncsoportokat szervez és vezet, citerazenekart működtet, természetesen más szakemberek, tanárok és saját tanítványai bevonásával. Vannak olyan, még iskolába sem járó gyerekek, akik már kiválóan verselnek, énekelnek. A fiatal táncosok és *citorások* a 13-19 éves korosztályból kerültek ki (2000-es adat). A citerazenekart a becsei Micsik Béla tanította, mára már Domonkos Norbert (sz: 1981) a citerások vezetője és egyben betanítója. Az irodalmi előadásokat, zenei esteket többnyire az ünnepnapokon szervezik, ekkor jobban ráér a falu lakossága.

Palatinus Imrének az országban és a világban számos tanítványa él, akik legalább egy-egy karácsonyi képeslappal köszöntik azt az embert, aki pályájukon egykor elindította őket.

Rendszeresen részt vesz az Ady férfi és női kórusa a falu ünnepein. Műsort adnak a már említett aratőünnepen. A Szent István-napi búcsú alkalmával a templomban énekelve emelik a falu talán legfontosabb tradicionális ünnepének fényét.

Az egyesület vezetősége és tagsága törekszik arra, hogy a már „bejáratott”, évről-évre megrendezett programokon túl újabakkal színesítse a falu és a délvidéki magyarság kulturális életét. Ezek a rendezvények is természetesen szorosan kap-

---

²⁴ MÁNDICS Mihály 1992. 143-144. A leírtakat v.ö. a 16. lábjegyzettel hivatkozott szöveggel.

csolódnak Szaján társadalmi, gazdasági és kulturális sajátosságaihoz, a település múltjához, az ún. hagyományos paraszti értékrendhez és életformához.

Új kezdeményezésként az *Ady* vállalta fel a Szajánból elszármazottak találkozójának, összejövetelének megszervezését. Ennek előzményeként a „*Szép szajáni lányok...*” című programot kell megemlítenünk, ami a Szabadkán élő, egykor elvándorolt szajániak által kezdeményezett és megrendezett találkozó, ahol természetesen Szaján falu és az *Ady* is képviseltette magát.²⁵ Szajánban „*Visszatérek csöndes kis falumba...*” címmel várja vissza a falu lakossága és az egyesület tagsága a helyi születésű, de már másutt élő szajániakat – a szomszédos településektől egészen Ausztráliáig – egy közös vacsorára, beszélgetésre és táncra.

A Bácska és Bánság számos településén, így Szajánban is az egyik legfontosabb termesztett növény a dohány volt.²⁶ Szepe a gazdálkodás szerkezetében még ma is jelentékeny. Ennek kapcsán fogalmazódott meg az az ötlet, hogy az aratóünnephez hasonlóan, a dohány köré is szervezzenek egy ünnepet, versenyt, bevonva a környék szintén dohánytermesztő településeit. A tervek szerint a rendezvény a palántaneveléssel, az ujjal vagy fúróval való ültetéssel kapcsolatos ismereteket, valamint a dohánylevelek fűzésétől a lecsomózáson át a cigaretta sodrásáig és elszívásáig terjedő gyakorlatot tenné a falvak közti megmérettetés tárgyává. A szigorúan a dohányhoz kapcsolódó szakmai vetélkedést egyéb, populáris programok egészítenék ki: mint pl. a sörívő- vagy palacsintaevő verseny.

Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör

Az egyesület 1992. november 23-án alakult meg 20 alapító taggal. A törvények értelmében az alakuló ülés hivatalos jegyzőkönyvét szerb nyelven, az alapszabályt pedig – amit 1996-ban módosítottak – szerbül és magyarul készítették el. A *Délibáb* vezetője: B. Varga Viktória óvónő. Az egyesület ma csaknem 150 tagot számlál, a programok szervezésében és lebonyolításában a tagság kb. egyharmada vesz részt aktívan.

B. Varga Viktória a Bácskából, a Topolya és Újvidék között fekvő Kuláról került 1970-ben Szajánba. Férjével, B. Varga László tanárral együtt rögtön bekapcsolódtak az *Ady* munkájába. Az *Ady* vezetőségében azonban az új ötletek, tanácsok és javaslatok nem találtak olyan visszhangra, ahogy azt a frissen idekerült, fiatal, kezdeményező és szervező szándékú értelemségek elvárták volna. 1980-ban a fentebb már emlegetett okok és körülmények következtében az *Ady* aktivitása alábbhagyott, szünetelt. Fordulópontot jelentett az 1991-es esztendő, a délszláv háború kezdete. Ennek hatására, következményeire B. Varga Viktória így emlékezett: „*Mikor kiört a háború, a magyarságnak össze kellett tartani, vitték a fiúkat innen is százasaival katonának, és akkor úgy láttuk, valami kell! Akkor az Ady Endre keretén belül a*

²⁵ Az 1950-es évek legvégétől kezdődően a '60-'70-es években számos szajáni család költözött – munkalehetőséget keresve – Szabadkára. Többen a város *Bajai szőlők* nevű városrészében vásároltak házat, s el is nevezték ezt a környéket *Kis-Szajánnak*.

²⁶ A török hódoltság idején elpusztult települést a XIX. század első két évtizedében szegedi és Szeged környéki dohánykertészek (*gányók*) telepítették be. BÁLINT Sándor 1970. 88.

magunk módján én kiharcoltam, hogy csináljunk egy műsort. És akkor népviseletet szereztünk; ez volt az az időszak, amikor fontos volt, hogy ne féljünk, fogjunk össze, mi, magyarság; kellett valamit csinálni!” Annak ellenére, hogy voltak, akik féltek attól, hogy ha magyar műsort csinál az Ady, elviszik őket, B. Varga Viktória megvalósította szándékát: 1991 őszétől 1992 tavaszáig számos alkalommal rendeztek magyar kultúresteket Szajánban.

1992-ben, a pluralizmus jegyében lehetővé vált civil szervezetek alakítása Jugoszlávia területén. Ezzel elve, mintegy fél éves előkészítő munka után, '92 novemberében hivatalosan megalakult az Ady Endre-Művelődési Egyesülettől immár függetlenül működő Délibáb Hagyományápoló és Természetbarát Kör. *„Nem volt ruhánk, semmink nem volt. '92-ben az Ady nem működött, ezért sokan hozzánk társultak. Akkor nem volt kettős tagság, ma már van. Az össz' kulturélet rajtunk múlott.”* – emlékezik B. Varga Viktória. Az új kulturegylet önmagában véve is igen jelentős rendezvénye 1993-ban a Szent István-nap megünneplése volt. Az egész vajdasági magyarság köréből egyedülként a szajáni *Délibáb* tartott ünnepi megemlékezést magyar államalapító szentükről. Az eseményen mintegy félezeren vettek részt a Vajdaság számos magyarlakta településéről.

A *Délibáb* két legjelentősebb évi rendezvénye a tojásfestő verseny, valamint a kenyér és péksütemény kiállítás és szentelés. Mindkettő ünnepet elsőként ők hirdették és rendezték meg a Vajdaságban. *„Most már annyi helyen van Vajdaságban, és szép dolog, nem kell irigykedni, rendben van, a magyarság annál jobban egy kicsit összefog. Átvették, ötletet kaptak, de miért ne?”* (B. Varga Viktória) Mindezek mellett számos regionális szintű ünnepi program résztvevői, házigazdái, ugyanakkor több, csupán a szűkebb tagságot egységbe fogó közösségi alkalom megszervezői. Programjaikat éveken át kizárólag a saját erejükből felkutatott támogatók segítségével tudták megvalósítani, 1998-tól ez kiegészült némi községi pénzkerettel is. A rendezvények, ünnepek többségének az óvoda és a művelődési ház ad otthont.

Tojásfestő verseny

A *Délibáb*, működésének első évétől, azaz 1993-tól, minden esztendőben húsvét előtt, a virágvasárnapot megelőző szombaton rendezi meg a tojásfestő versenyt. Csupán egyetlen évben, 1999 tavaszán, Jugoszlávia bombázásának idején maradt el ez az egyesületi program.

A tojásfestésen a *Délibáb* tagjai mellett meghívott vendégként számos vajdasági település művelődési egyesületének tagsága, képviselője is részt vesz: a versenyzők száma legtöbbször eléri a 130-150 főt. Az ünnepélyes megnyitón a húsvéti szokásokról, a tojásnak, mint szimbólumnak a különböző népeknél betöltött szerepéről hallhatnak ismeretterjesztő igényű összefoglalást a jelentkezők és érdeklődők. A résztvevők különböző kategóriákat alkotnak életkor szerint (gyerekek, fiatalok, felnőttek). Ugyancsak elkülönülnek a más-más technikát alkalmazók. Vannak, akik „hagyományos módon” szép formájú levelet helyeznek a tojásra, majd harisnyába húzzák és vöröshagyma száraz héjából készült főzetbe mártva színezik. Mások a „viaszos díszítést” alkalmazzák. Megint mások „fúvott tojást” készítenek. Nem

csupán a magyarok, hanem a környező vajdasági településeken élő szerbek is képviseltetik magukat a rendezvényen. A festés és díszítés mellett az elkészült tojások bemutatásának, kiállításának a módja is része a versenynek. A cél minden esetben a hagyományosságra, természetességre való törekvés (a hímes tojást szöttes terítón vagy vessző kosárkában fűre helyezve bemutatni). Minden kategóriában három díjat osztanak. A helyezést elért versenyzők ajándékai rendszerint a szponzorok által felkínált tárgyak, termékek (pl.: kerámia, falióra, sampon, szappan, söprű). A programot a meghívottak tiszteletére készített közös vacsorával – rendszerint valamilyen bográcsétellel – zárja a szajáni egyesület. Az elkészült tojások egy részét a készítők a szajáni néprajzi-helytörténeti gyűjteménynek adományozzák, a többit pedig az egyesület évről-évre Kikindán állítja ki. A *Délibáb* a húsvéti tojásfestő verseny szervezéséért és az ott készült hímes tojásokért 1995-ben, a Jugoszláv Gyűjtők Nemzetközi Kiállításán mesteroklevelet kapott.

Kenyér és péksütemény kiállítás és szentelés

A *Délibáb* másik fő ünnepi rendezvénye, amelyre ugyancsak az egész Vajdaság területéről érkeznek vendégek, az 1994 óta minden évben többnyire július első felében megrendezett kenyér és péksütemény kiállítás és szentelés. 2000. július 7-8-án résztvevő megfigyelőként követhettük végig az eseményt a kenyérsütéstől a programot lezáró ünnepi ebédig.

Szajánba érkezésünkkor – két nappal a kenyérünnep előtt –, elfoglalva szállásunkat és „bázisunkat” a plébánia épületében, rögtön értesültünk a hétvégére tervezett rendezvényről és természetesen tapasztaltuk a jeles egyesületi és egyben faluközségi eseményre való készülődést is. A kenyérsütésre vállalkozó asszonyoknak már péntek éjszaka el kellett kezdeniük a munkát, hogy a szombat délelőtt kezdődő ünnepen friss házikenyeret helyezhessenek a közönség elé. Célunk az volt, hogy eljussunk egy ilyen házhoz, ahol még hagyományos módon, kemencében sütik a kenyeret. Mivel az egész művelet éjszaka zajlott, mi pedig akkor még idegeneknek számítottunk a faluban, természetes, hogy csak házigazdánk, Pósa Gyula plébános és házvezetőnője, Veronka közbenjárása nyomán sikerülhetett a szabadkozásokat elhárítani és az irántunk való bizalmatlanságot eloszlatni. Így jutottunk el végül Krizsán Erzsébethez. 1941-ben született, 18 éves korában sütött először kenyeret, azóta, a mai napig, minden héten süt a családnak. Mint megtudtuk, ő az egyetlen a faluban, aki nem üzletben vagy péktől vásárol. *„Én mindig sütök. Vasárnap az kivételes, akkor nem sütöttünk. A vasárnap parancsolt ünnep, mink katolikusok betarcsuk.”*²⁷

A megbeszéltek szerint péntek este 11 órakor, videokamerával, fényképezőgéppel és magnetofonnal felszerelve érkezünk meg Krizsánék házához. Ekkor kezdődött a kenyérsütés a kovászolással. Aztán hajnali kettőre újra visszamentünk,

²⁷ Már kenyérsütésre alkalmas, jó állapotban lévő kemence is kevés van a faluban. A kenyérsütés a délszláv háború idején, a '90-es évek derekáig – a szükség teremtette helyzetben – egy rövid időre kényszerű gyakorlattá vált.

s a dagasztástól a kemence szárízikkal való befűtésén át egészen a kisült, megmosdatott kenyérig követtük a munkafolyamatot. Bözse néni nem kimondottan a kenyérünnep miatt sütött, bár, mint elmondta, egy nappal korábban elfogyott a házi kenyér, boltban kellett kenyeret vásárolnia, hogy az újabb sütés időpontját az ünnephez igazíthassa. Nem akart nevezni: az egyesület elnöke, Viktória, valamint szomszédasszonya rábeszélésére szánta el magát. „A hagyományt őrizni köll. Ez az Eszti néni tegnap mondta: Komaasszony, én ötven év óta harcolok a Szaján hagyományáért. Nem szabad, hogy elveszjön, ezt muszáj az utódok örököffjék...” Jelenlétünk nem-feszélyezte, mindent ugyanúgy csinált, mint amikor csak a családnak süt. A mennyiségen sem változtatott: 12 kg lisztből két kicsi és három nagy kenyeret és természetesen lángost készített, a legszebbre sikeredett nagy kenyeret vitte a kiállításra.²⁸

A VI. kenyérszentelő és péksütemény kiállítás szombat délelőtt, a helyi művelődési ház előtt, B. Varga Viktória köszöntő beszédével indult. A *Déliab* vezetője, hangsúlyozva a gabona és a kenyér fontosságát a nép életében, köszönetet mondott a földművesek, aratók, molnárok, háziasszonyok és pékek egész éves munkájáért. A megnyitó két nyelven (magyar–szerb) zajlott, hiszen a meghívottak és a zsűri tagjai között egyaránt voltak szerb nemzetiségű vendégek. Az ünnepi műsor keretében a népviseletbe öltözött szajáni óvodások mutatkoztak be versmondással, gyermekjátékok előadásával. Ezt követően a művelődési ház termében minden érdeklődő megcsodálhatta a kiállított finomságokat. Az ünnepi rendezvényre több környékbeli település háziasszonyai, pékjei is neveztek készítményeikkel (így pl. Kisoroszról, Csókáról, Tiszahegyesről, Tiszaszentmiklósról). A hagyományosnak mondható házi kenyerek, cipók, kalácsok, lepények és rétesek mellett számos olyan újabb, a háziasszony egyéni ízlését, kísérletező kedvét és kreativitását tükröző süteményféle díszlett az asztalokon, mint például a szezámragos kifli, a palacsinta, valamint különböző krémes és gyümölcsös sütemények. Nemcsak összetételüket, de kidolgozásukat, alakjukat tekintve is igen sokfélék voltak a finomságok. Legfőképpen a kelt tésztafélékből formáltak különféle figurákat, így a kisorosziak pl. malacfejet.

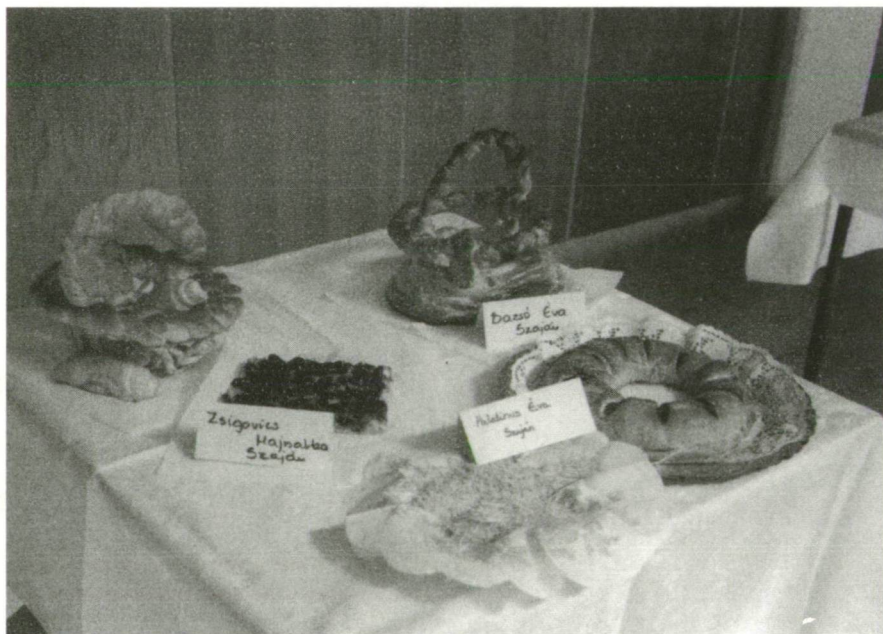
---

²⁸ Krizsán Erzsébet, úgy érezzük, hamar bizalmába fogadott bennünket. A kenyérsütés munkafázisait mindvégig magyarázta számunkra, de ezen túl a mindennapi problémák, a család, a politika egyaránt szóba került. Maga a kenyérsütés menete és a közben zajlott beszélgetés is megérdemelné a részletes ismertetést, ám ez témánkon túlmutatna, ugyanakkor a terjedelmi korlátokat is szétfeszítené. Mégis hadd legyen szabad példaként a hagyományozódás folyamatára és a hagyomány továbbélésére, működésére, néhány szokás- illetve hiedelemszöveget idéznem, amelyek a beszélgetés és a munka közben spontán módon kerültek felszínre: –*”Mire nekifogok dagasztani, negyed három. Főkelek, mögmosdok. És ez is lényeges vót régen, hogy mindig mikor az asszony fölkel dagasztani, mög kell mosdania, fejét be köll kötni. Ez szertartásszerű vót valamikó.”* –*”Tizennyóc éves koromba sütöttem legegősző. Mondta az én anyám: addig kő a kenyeret dagasztani, még a gerendáru nem csurog a víz. Egyre néztem, hát mikó folyik rúla? És tiszta víz vótam, a homlokom...”* –*”Az anyám mondta, mikor Jézust kivégezték, körösztre feszítették, Mária kereste, és mikor mögtudta, elszédűt. Egy asszony kenyeret sütött és annak a szagára föléledt Mária. És azt mondta: Áldott legyen az az asszony, aki nagypénteken kenyeret süt. Az anyám is sütött mindig nagypéntökön.”* –*”Az anyámtú hallottam, hogy azé köll lángost sütni, mer az angyal meg az ördög veszekszik: az ördög mondja, hogy nem lössz lángos, az angyal meg hogy legyen! Oszti azé süttünk, hogy az angyal örüffjön. Hogy igaz vagy nem igaz...”*

3. kép. B. Varga Viktória a tojásfestő versenyen készült tojásokkal

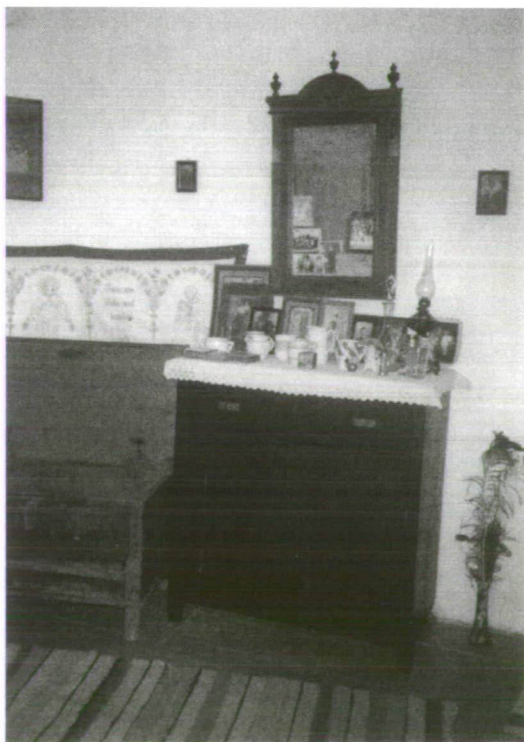
4. kép. Péksütemény-kiállítás (Szaján, 2000.)

5. kép. Kenyérzsenteselés
(Szaján, 2000.)

6. kép. Szoborészlet
a helytörténeti-néprajzi
gyűjtemény kiállításán

Voltak, akik házi száraztésztát vagy tarhonyát hoztak – azt mondhatjuk tehát, hogy minden, ami lisztből készült, helyet kaphatott a kiállításon és versenyen. Itt is fontos szempont volt a kiállítás módja. A fehér abrosszal leterített asztalokon többnyire cseréptányérokra vagy vesszőből font kosárákba helyezték a kalácsokat, süteményeket, díszítésül búzakalászt, szitát, cserépköcsögbe rakott élő napraforgót használtak.

A zsűri tagjai (kikindai élelmiszer- és sütőipari szakemberek) elsőként a leg szebbnek ítélt házikenyeret választják ki, amit a szentmise keretében megszentel a szajáni plébános. (Szerencsés körülménynek mondható, hogy 2000-ben éppen Krizsán Erzsébet kenyerét választották szentelésre.) A szentelésre a korábbi években nem a templomban, hanem a kultúrotthon előtt került sor. A kenyérszentelés a profán közösségi ünnep szakrális, vallási tartalmú mozzanata. A megszentelt kenyeret az asszonyok még a templomban felvágják és a jelen lévő híveknek egy-egy darabkát adnak belőle. A szentmise után a művelődési házban történik meg kategóriánként a hivatalos eredményhirdetés és díjátadás, a szponzorok által felkínált ajándékok kiosztása.

A nap záróprogramja a felszabadult, jó hangulatú közös ebéd, ahol a résztvevők száma megközelítette a kettőszáz főt. A főzés előkészületeiben (az alapanyagok megtisztítása, aprítása), a terítésben és a felszolgálásban néhány fiatalabb házaspár segítkezik, természetesen a *Délibáb* tagságából. Az óvoda udvarán hatalmas bográcsban már reggel óta rotyogott a sertéspaprikás. A húsétel elkészítését férfiember vállalja, olyan specialista, aki más alkalmakkor: lakodalomban, halotti torban is gyakorta szokott főzni. Az alapanyagot jelentő disznót a helyi halgazdaság tulajdonosa ajánlotta fel. És hogy az ebéd utáni édesség se maradjon el, a kultúrházban a kiállított süteményeket a vendégek fogyaszthatták el.

Összejövetelek, ünnepek az egyesület tagsága körében

A naptári év több jeles napjáról, egyházi ünnepéről megemlékezik a *Délibáb* tagsága szűk körben, saját rendezvényként, esetenként a faluközösséget is bevonva. Ezeket nem feltétlenül minden egyes esztendőben rendszeresen szervezik, csupán alkalmasszerűen. Ilyen volt a korábbi években néhányszor megrendezett, vetélkedővel egybekötött vidám farsangi multság, bál. Az egyesület hölgy tagjai zártkörű, vidám nőnap-i összejövetelt is tartanak, ahová nem nagyon engedik be a férfiakat. Megemlékeznek a magyarság nemzeti ünnepéről, március 15-éről is: a *Délibáb* fiataljaihoz a magyartanár, a plébános is csatlakozik, közösen felkeresik a korábban rendbetett, gondozott honvédsírt, koszorút helyeznek el, a fiúk elszavalják a *Talpra magyar!*-t s közösen eléneklik a magyar Himnusz. Volt olyan év, amikor ezen a napon a plébános felkérte a híveket, hogy mise után közösen vonuljanak a temetőbe az 1848-as szabadságharc emlékére imádkozni. Húsvétra is műsorral készül az egyesület, ezt a templomban mutatják be. Több alkalommal játszottak a gyerekek pünkösdkor, a szentmise után a templom előtt pünkösdlőt. Nyáron, a paraszti munkák idején kevesebb idő jut a gyakoribb összejövetelekre, ekkor a legnagyobb feladatot az egyesület tagsága számára a már bemutatott kenyérrünnep megrendezé-

se jelenti. A betakarítás utáni téli napok ismét alkalmasabbak a közösségi életre. A karácsonyi ünnepkörben Luca-napján jön össze rendszeresen a *Délibáb* tagságának egy része. Ez hasonlóan a nőnaphoz, megint az asszonyok ünnepe: „*Ilyenkor este összejövünk egy kis vidámsággal...ugye szokás Luca-napra pogácsát sütni. És akkor ki milyen pogácsát süt, azt összehozzuk az óvodába. Úgy szoktuk csinálni, hogy férfiak nem jöhetnek, mert ez csak ilyen boszorkányoknak való dolog. És akkor összemegyünk, iszunk egy kis házipálinkát is, vagy valamit. beszélgetni szoktunk azokról a dolgokról, hogy hogy is volt az régebben. Mit tartanak erről a napról, mit kell ilyenkor csinálni. Nem szabad varrni, mert bevarrjuk a tyúkok fenekét, nem fognak tojni, hanem hajnalban kell piszkájával a tyúkolban piszkálni, hogy mit is kell mondani: Az én tyúkom toj, toj, toj, a szomszédé mög koty, koty, koty. Hogy csak az enyém tojjon.*” Karácsonyra ugyancsak műsorral készülnek, a gyerekek betlehemes játékot adnak elő, a felnőttek karácsonyi énekeket tanulnak és ezeket énekelik az éjféli misén.²⁹

Nem az egykori jeles napok felelevenítését, hanem a hagyományos kultúra, népi tudás hétköznapi elemeinek a továbbörökítését jelentik és egyben a közösség összetartozását erősítik azok az alkalmak, amikor az asszonyok közös rétecsütés, szárasztésza-csinálás céljából jönnek össze. Ilyenkor a jóízű beszélgetések mellett a fiatalabbak elleshetik, megtanulhatják a sütés-főzés egyes fortélyait.

Helytörténeti, természetbaráti és egyéb kulturális tevékenység

A kör hagyományápoló, helytörténeti-néprajzi tevékenységének eredménye a szajáni faluház létrehozása. 1993-ban a *Délibáb* a Helyi Közösség Tanácsától megkapta az engedélyt, hogy a plébániával csaknem szemben álló, korábban üres Sárközi-féle házban (az egykori kántorházban) helytörténeti-néprajzi gyűjteményt rendezzen be. „*A tájház tárgyait úgy szedtük össze, hogy házról-házra mentünk, kihirdettük, kiplakátoltuk, ez eltartott néhány hónapig és azóta mindig hoznak valamit. '93-ban kezdtük, '94-ben volt a megnyitója. Az emberek örülnek annak, hogy látják, ott van az ő tárgyük is.*” – emlékszik B. Varga Viktória. „*Az óvónéni járta a házakat. Köcsögöt, rokkát, öreg csészéket, csiholót, bőszárú gatyát, törölközőt adtam, a dohánylocsolót is odaadtam. Pártolom a Délibábot, a hagyományt át kell adni!*” (Csömöre Eszter) A gyűjtemény, a környező településeket is számbavéve, egyedüli, másutt hasonló kezdeményezésről nem tudunk. A faluházban megtekinthető az adományozók névsora: a kiállított tárgyak többsége 77 szajáni család ajándéka, emellett a szomszédos falvakból: Padérol, Adárol és a ma már szinte teljesen szerb népességű Tiszahegyesről is kerültek szép tárgyak a gyűjteménybe. A gyűjtőmunka külön érdeme, hogy a tárgyak mellett az írott dokumentumok és a fotók megőrzését is igyekeznek megvalósítani. A tojásfestéskor már említett mesterokle-

²⁹ Az 1970-es évek elején KATONA Imre és TÓTH Ferenc felderítő jellegű gyűjtéseiből értesülhetünk a Szajánban akkor még legalább az emlékezet által fennmaradt jeles napi szokásokról. Ezen adatok rámutatnak, hogy a farsangi, húsvéti, pünködsdi, Luca-napi és karácsonyi szokáselemek emléke még fellelhető volt a faluban. (KATONA Imre 1974.) E folyamatosság biztosítása illetve a már elfeledett hagyományok újbóli felelevenítése szempontjából is fontos a *Délibáb* ezen tevékenysége.

vél átadásával egyidőben (1995) B. Varga Viktória a faluház létrehozásáért vehetett át elismerő kitüntetést. Az épület felújításra szorul, de mivel nem a *Déliabáb*, hanem a Helyi Közösség tulajdona, pályázati támogatást nehéz szerezni rendbetételéhez.

A gyerekek számára szervezett honismereti és természetbaráti-természetismereti programok egyazon célból és szándékból táplálkoznak: ez pedig nem más, mint a szülőföld és környéke minél alaposabb megismerése, megismertetése. Nyári táborok keretében fedezhették fel a kisiskolás korú gyerekek a falu határában termő gyógynövényeket, azok hasznosítási lehetőségeit, a madarakat, a gólyafészkeket és a vizeket. Az 1998-ban rendezett néprajzi táborban a 7-8 éves korosztály ismerkedhetett Szaján múltjával és hagyományaival. A kézműves tevékenységek iránt érdeklődők bőriző, gyöngyfüző, nemezelő táborokban fejleszthették képességeiket. Ugyancsak a gyerekek bevonásával gyűjtötte össze B. Varga László és Viktória a településen élő családok körében használt ragadványneveket (csúfneveket) valamint Szaján határának földrajzi neveit.

Az egyesületen belül tánc-, ének- és szavalóköri működik. Mindhárom gyermekcsoport, mellettük asszonykórus is tevékenykedik. A fiatalok, akik sajnos a falu egész népességét tekintve egyre kevesebben vannak, az idősebbektől tanulnak. 1997-ben a *Gyöngyösbokrétán* szép eredménnyel szerepelt a szajáni fiatalok csoportja. A bemutatkozást komoly tanulás és munka előzte meg: koreográfus irányításával készültek fel a rangos eseményre.

A *Déliabáb* kulturális tevékenysége kapcsán feltétlenül szólnunk kell az irodalmi programokról. A helybeli, évente 3-4 alkalommal megrendezett irodalmi találkozók mellett a Kálmány Lajos mesemondó verseny elődöntőjének szervezési jogát is több ízben elnyerte a *Déliabáb*. A májusban, még pünkösd előtt sorra kerülő rendezvényen a 3-4 évesektől az idősökig minden korosztály tanúbizonyságot tehet tudásáról, tehetségéről. A verseny döntőjét Zentán rendezik.

A fiatalság helyzete, kulturális és közösségi élete

Kutatásaink során felfigyeltünk a fiatalok szerepére, részvételére az egyesületi életben. A Szajánban töltött idő alatt sok személyes találkozás és beszélgetés során kaptunk képet e korosztály helyzetéről, lehetőségeiről és a jövőre vonatkozó elképzeléseiről, dilemmáiról. E kérdéskör önmagában egy terjedelmes tanulmány anyagát adhatná. Itt csupán néhány főbb jellemzőt emelek ki.

Talán a két egyesület bemutatása során már kirajzolódott, hogy a fiatalok nevelése, jövőképük kialakításának segítése, a magyar kultúrával (irodalommal, zenével, tánccal) való megismertetésük és megszerettetésük mind az *Ady*, mind pedig a *Déliabáb* számára felelősséggel vállalt feladat. E munka már az óvodás korú gyerekeknek a különböző műsorokba való bevonásával megkezdődik, majd az ének-, tánc- és citeracsoportokban történő részvételükkel folytatódik, teljesedik ki. Fontos nevelő és összetartó erő a 6-14 éves korosztály számára a hitoktatás. A fiatal hittanár, Kovács László, Csókáról jár át órákat tartani. Megfigyelve egy hittanórát, meggyőződhattunk arról, hogy egy-egy ilyen alkalom nem csupán a katolikus vallás ismeretanyagának átadását jelenti a gyerekek számára, hanem közösségteremtő

erőt, a magyar nyelv és kultúra játékos és kreatív elmélyítését, erősítését is. A hittanosok is minden évben adnak verses-énekes húsvéti és karácsonyi műsort, amelyben „mindenki résztvevő”, sőt a családok számára is indíttatás a gyerek szereplése arra, hogy eljöjjenek a templomba.

A faluban sajnos egyre kevesebb a gyerek, a fiatalok egy része tanulmányai elvégzése után nem tér vissza Szajánba, hanem Kikindán, Zentán, Szabadkán vagy éppen Magyarországon keres megélhetést. A faluban maradt vagy oda visszatért tizen-, de még inkább huszonévesek számára kevés a kulturált szórakozásra. Főként nyáron, szombatonként és vasárnaponként Padéra vagy Zentára járnak néhányan szórakozni. Az Agyban működő citerazenekar és táncsoport tagjai egy baráti kört alkotnak. Hétvégeente házról-házra járva gyűlnek össze: pizzát sütnek, kukoricát főznek vagy pattogatnatnak, más napokon esténként az *Alf* presszóban találkoznak egy-két billiárd-menet erejéig. Szórakozás közben jut idő a beszélgetésre, a jövő latolgatására is. Legtöbbjük az életszínvonal, a megélhetési és munkalehetőségek javulását várja, hogy szülőfalujában tudjon maradni. Bizakodásuk őszinte, ugyanakkor kétkedéssel teli: „Csak tán jobb lesz...”

Az egyesületek kapcsolatrendszere

Az egyesületi ünnepek jellemzésénél már utaltunk rá, hogy ezek az alkalmak nem csupán a falu társadalmának zárt rendezvényei, hanem a helyi közösségen túlmutatva, regionális, sőt nemzetközi szinten működnek.

„Mi, hagyományápolók, a Vajdaságban külön összetartunk!” – mondja B. Varga Viktória. Az egyesületeket regionális szinten a Vajdasági Művelődési Szövetség fogja össze, évi közgyűlésein a települések képviselői is jelen vannak. Nem csupán a Vajdaságban és Jugoszláviában, hanem az anyaországban, Magyarországon is foglalkoznak hivatalos szinten a határon túli kulturális-művelődési tevékenységet végző egyesületekkel. Budapesten, a civil szervezetek országos találkozóján is részt vehettek e szervezetek.

A legszorosabb kapcsolat – éppen azért, hogy egymás rendezvényein rendszeresen és kölcsönösen részt vesznek – a vajdasági községek egyesületei között mutatható ki. „Vajdaságban már sok településen van kulturális egyesület. Van olyan falu, Felsőhegy, ahol három is van. Nekünk az a célunk, a magyarságot minél jobban összetartsuk és ápoljuk, fejlesszük a hagyományt. Ezek az egyesületek három-négy éve jöttek létre. Például Adán a Vadvirág Egyesület, először ide jöttek a programokra, utána alakultak.” (B. Varga Viktória) Az Ady az aratóverseny kapcsán már felsorolt magyarországi településekkel áll kapcsolatban. A Délibáb egyetlen magyarországi egyesülettel áll kapcsolatban, a Somogy megyei Mesztegnyővel, ahová évről-évre honismereti táborba járnak. A mesztegnyőiek, a számos meghívás ellenére sem tudtak még Szajánba eljutni.

Azt, hogy az egyesületek rendezvényei miképpen terjednek, hatnak egymásra, hogyan alakulnak a kapcsolatok, jól megvilágítja a következő idézet: „Aratóverseny Felsőhegyen volt korábban, aztán Szajánban, innen ragadták el az adaiak, Muzslán is szokott lenni, de csak ilyen házi valami, de az is szép. A környező települések már

ott is megjelennek, azelőtt ők csak a saját falujukban voltak ott. Az egyesületek jóba' vannak a többi egyesületekkel, a fősöhegyi aratóünnepen megismerkedtünk a keceli polgármesterrel, a tabdival, s azóta Magyarországgal is megy.” (Palatinus Imre)

A programok időpontjáról való kölcsönös értesítés többnyire nyomtatott meghívók útján történik. Ezt évről-évre minél szélesebb körben terjesztve, minél több helyre eljuttatva igyekeznek az egyesületek bővíteni kapcsolatrendszerüket. Csupán egy személyes tapasztalat: 2001 nyarán az egyik legdélibb magyar szórványtelepülésen, a szerémségi Maradékon találkoztam a szajániak aratóünnepére szóló meghívóval.

A két egyesület szerepe és megítélése a faluközösségben

Az egyesületek létrejötteinek, történetének vázlatából talán kitűnik, hogy egymással való kapcsolatukat konfliktusok terhelik. A terepmunka, az interjúkészítés során ezt mi magunk is érzékeltük. Az egyet nem értés okai között emberi és politikai tényezőket egyaránt találunk, ám ezek részletes ismertetése már csak a kutatói etika alapján sem kaphat helyet a tanulmányban. Az ellentétek többnyire az egyesületek vezetőségén belül kapnak hangot, kisugárzásuk a tagságra és a faluközösségre már jóval gyengébb, közvetettebb, sőt gyakran nem is érzékelhető. Minde mellett, öröndetes módon, egyre több közeledési kísérlettel törekszik a problémák megoldására, áthidalására a két egyesület. Erről a folyamatról a *Délibáb* vezetője ekképp nyilatkozott: *„Ők nyújtották a jobb kezüket, én elfogadtam, de csak úgy, ha mindenki a saját körét csinálja, de ha segísre van szükség, akkor segítünk.”* Kétségtelen, hogy programjaival, lelkes szervező tevékenységével mindkét szervezet a falu kulturális életének fellendítésén, életben tartásán munkálkodik. Ám a programok egyeztetésével, tudatos, szorosabb egymáshoz kapcsolásával, az egymás rendezvényein való aktív, segítő részvétellel még hatékonyabban működhetne tevékenységük. Mint már mondtam, a falu lakossága körében mindez sok esetben teljesen problémamentesen csapódik le. Többen vannak, akik mindkét egyesületet támogatják, segítik, programjaiba tevékenyen bekapcsolódnak. A szervező egyesületektől függetlenül, természetesen alkot egy egységet, folyamatot az arató- és a kenyérrünnep a faluközösség életében.

A következőkben néhány interjú-részlettel adok képet az egyes ember véleményéről a két egyesületet illetően, természetesen név nélkül.

–*„Mind a két egyesület azért igyekszik a maga képességeihez tenni a dógát. Vannak itt ilyen-olyan kritikák, hogy hát, meg hát ez meg az, de az igyekezetet és az akaratot kellene, hogy nézzük.”*

–*„Voltak közös kirándulások. Az Ady kicsit ezen a téren aktívabb. Jobban szereti vinni a csoportot, sőt Magyarországra is szoktak eljárni. Ezzel az aratóünnep-séggel kapcsolatban valahogy önekik jobban kitárul a világ.”*

–*„Úgy általában kialakul, hogy ki az Ady Endre oldala és ki a Délibáb oldala. Most vannak olyan személyek, akik az Ady Endrével is elmennek kirándulni, akkor a Délibábhoz is jönnek. Sajnos ez egy kicsit betegség, de megpróbáljuk kinőni ezt a gyerekbetegséget. Én nem beszélek teveled, én azért is emígy csinálom és pont.*

Szóval ez...én nem tudom, ez régi dolog lehet. Csak szerintem ez egy nagyon lehangoló és szomorú dolog, mert megossza ezt a kevés kis magyar embert. Ide állítja meg oda állítja. Ez most honnan van, miért van, ezt most én nem tudom. Lehet, hogy azok se tudják, akik így töszik. Ez egy picikét ront itt a közösségi életen.”

– „A Délibáb az azér' alakult meg, mert volt az Ady Endre. Van itt olyan dolog, hogy ötven éve van az egyesület, de nem működött tizenvalahány évig. Csöndbe vót mindön. A Viktóriákat mindig az piszkálta, hogy kellene szervezni valamit, de minek a keretén belül? Jött egy ilyen lehetőség, hogy tíz-tizenkét ember alapíthat valamit, valamilyen csoportot, civil szervezetet. Ekkor jött ez a lehetőség, ez az ötlet, hogy mivel az Ady Endre alszik, mélyen alszik, akkor csinálni egy másikat, és akkor így jött ez. Erre fölébredt az Ady Endre, és akkor ha már ti is, akkor mi is. És akkor jövíünk azzal, hogy ti most jöttetök a világra, mi meg már negyvenöt éve élünk, és akkor talán ilyen dolgok miatt is. Így éledt újjá, és ezt nem lehet letagadni, ezt nekik is el kell ismerni, ha őszinték akarnak lenni magukhoz, hogy emiatt keltek ők halot-taikból életre. És azóta így megy és mindenki igyekszik nívós dolgokat rendezni, ami hála Istennek, nagyon jó dolog”

– „Az Ady egy ágazata lött vóna a Délibáb, nem fogadták el. Különben, ami azt illeti, én szerintem nem baj, hogy van, jó, hogy van.”

– „A faluközösségre nagyon jó hatással volt a Délibáb. Amikor az Ady is elkezdett működni, azóta sokan nem értik, miért van ez így, miért nem lehet együtt dolgozni. Van, aki mind a két helyre elmegy, ahol segíteni kell, oda megy.”

– „Közös rendezvény nincsen, de most nagyon szép dolog vót, hogy a tojásfestési versenyre elment az Ady Endrének az elnöke és ott volt az ebéden. Tehát most már a közeledés megkezdődött. Mind a ketten megígérték egymásnak, hogy próbálnak együtt haladni.”

Kitekintés és összegzés

Az elmúlt években több határon túli magyar közösségben is kutatva (Muravidék–Szlovénia, Szerémség–Jugoszlávia), megállapíthatom, hogy a különféle kulturális intézmények, egyesületek a magyar kisebbségi nyelv, kultúra és identitás megőrzése szempontjából kulcsfontosságú intézmények. A lehetőségektől függően, hol önerőből, hol a többségi állam anyagi támogatásával tudják e csoportok saját kultúrájukat fenntartani, ápolni, s nem utolsó sorban a további nemzedékek számára átörökíteni. Sajnos nem példa nélküli, hogy a maroknyi magyarság körében nem csupán a kölcsönös segítség, hanem az egymás melletti közömbösség, sőt ellentét jellemzi az egyes csoportokat.

A kisebbségi létben az identitás erősítését a hagyományokból való merítéssel, esetenként új hagyományok teremtésével lehet biztosítani. Ezért – mint erre tanulmányunk elején már utaltunk – a megalkotott, kitalált hagyományok a múlt kulturális elemeiből építkeznek, s így végső soron a hagyományőrzést is célozzák. Ezek az elemek viszont a legtöbb esetben formai, tartalmi és funkcionális jegyeiket egy teljesen új viszonyrendszerhez igazítva fogalmazzák meg, szervezik újabb rendszerre, elsősorban a közösség aktuális érdekeit szolgálva.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1978 Hagyományörző együttesek közösségteremtő szerepéről. Folklór, társadalom, művészet 2-3. Kecskemét 22-27.

BALASSA Iván

2001 Gabonatermesztés. In: Paládi-Kovács Attila főszerk.: Magyar Néprajz II. Gazdálkodás. Budapest 295-434.

BÁLINT Sándor

1970 Szaján. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei II. évf. 3. sz. Újvidék 88-92.

CUCEU, Maria

1998 Ritualul agrar al cununiila seceris. In: Eperjessy Ernő–Grin Igor–Krupa András szerk.: Az együttélés évezrede a Kárpát-medencében. Békéscsaba-Debrecen 102-107.

FEJŐS Zoltán

1981 A kultúraörzés és folklórizmus. Folklór, társadalom, művészet 9. Kecskemét 13-25.

GÖNCZ László

1996 A magyar néptánc- és népzenei hagyományok szerepe a nemzeti tudatformálásában. Muratáj '96/1. Lendva 73-78.

HALÁSZ Péter

2000 Szükségünk van-e a hagyományra a harmadik évezredben? Honismeret XXVI-II/6. 52-57.

HERRESBACHER Dénes

1926 A 120 éves Szaján. Subotica

HOBBSAWM, Eric

1983 Introduction: Inventing Tradition. In: Hobsbawm, Eric-Ranger, Terence szerk.: The Invention of Tradition. Cambridge 1-14.

HOFER Tamás–NIEDERMÜLLER Péter (szerk.)

1987 Hagyomány és hagyományalkotás. (Kultúraelmélet és nemzeti kultúrák 1.) Budapest

ISTVÁN Imre

1956 A 150 éves Szaján. Szaján

ISTVÁNOVICS Márton

1979 Hagyomány. In: Ortutay Gyula főszerk.: Magyar Néprajzi Lexikon 2. Budapest 393.

KARÁCSONY MOLNÁR Erika–TÁTRAI Zsuzsanna

2000 Adalékok a hagyományörzés lehetőségeihez és módjaihoz a 21. század küszöbén. In: Cseri Miklós–Kósa László–T. Bereczki Ibolya szerk.: Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón. Szentendre 645-676.

KATONA Imre

1974 Jeles napok és ünnepi szokások maradványai Észak-Bánátban. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei VI. évf. 19-20. sz. Újvidék 23-51.

MADARASSY László

1928 Magyar aratószokások. Ethnographia XXXIX. 83-94.

MÁNDICS Mihály

1992 Aratóünnep–"Dužijanica" a csávolyi bunyevácok életében. In: Bárh János szerk.: Dunatáji találkozás. Kecskemét 137-144.

MÓD László–SIMON András

2002 A hajtástól az újborig. A szőlő és bor ünnepei Lendva-vidéken. Lendva

NAGY Veronika

2000 A hagyomány ápolása és változása a mohai tikverőzésben. *Ethnica* II/4. Debrecen 118-120.

PIRÓTH István

1998 Köz-ségi szellem a palackban, avagy modernizációs vonások a helyi társadalom önszerveződő folyamatában. In: Szűcs Alexandra szerk.: *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban*. Budapest 55-66.

POSPÍŠILOVA, Jana

1998 Wiener Tschechen heute. In: Eperjessy Ernő–Grin Igor–Krupa András szerk.: *Az együttélés-évezrede a Kárpát-medencében. Békéscsaba-Debrecen 331-334.*

TÖRKÖLY István

2000 Hívjuk az élőket, siratjuk a holtakat. Szaján története. Magánkiadás. Toronto

Vereine zur Traditionspflege in Szaján

ANDRÁS SIMON

Zivilorganisationen und Vereine sind im Ergebnis der Selbstentwicklung entstandene, institutionalisierte Gruppengebilde der jeweiligen Ortsgemeinschaft, bzw. der Bewohnerschaft andersartiger Siedlungen oder kleinerer Regionen. Mit ihrer Untersuchung und Erforschung hat sich bisher vor allem die Soziologie, in geringerem Maße die Ethnographie befasst.

Zum Tätigkeitsbereich des im Dorf Szaján 1903 gegründeten und bis zum Ende des zweiten Weltkrieges bestehenden Landwirtvereins (eigtl. "Landwirtkreis") gehörten die Betreibung der Ortsbibliothek und die Veranstaltung von Kulturabenden.

Heute gibt es im Dorf zwei Vereine zur Traditionspflege. Der Ady-Endre-Kulturverein wurde 1948 gegründet und arbeitete drei Jahrzehnte lang; er veranstaltete Kulturabende, organisierte Theateraufführungen und unterhielt einen Chor sowie eine Tanzgruppe. Nach gut einem jahrzehntelangen Stillstand nahm er seine Tätigkeit (zu Beginn des Balkankrieges) wieder auf. Neben der Betreuung der nach Generationen aufgestellten Tanzgruppen und Singkreisen sowie der Veranstaltung literarischer Abende sieht der Verein als seine wichtigste Aufgabe die Organisierung des Erntefestes an.

Die Gründungsmitgliederschaft des 1992 ins Leben gerufenen Vereins "Fata-Morgana-Kreis der Naturfreunde und der Traditionspflege" (ung. "Délibáb Hagymányápoló és Természetbarát Kör") verließ den Ady-Verein und verselbständigte sich. Die zwei bedeutendsten Veranstaltungen des Vereins sind der Eierbemalungswettbewerb vor Ostern (seit 1993) sowie die Brot- und Backwarenausstellung mit anschließender Brotweihe.

Während meiner Forschungsarbeit beobachtete und dokumentierte ich mit Photos und Videoaufnahmen diese heute lebenden Feste und Bräuche. Nachdem ich Interviews mit manchen Teilnehmern der Feste gemacht hatte, konnte ich in Bezug auf beide Vereine – über die Beschreibung der Feste hinaus – auch wertende Aussagen zum gesammelten Material machen. In der Abhandlung wird auch auf den Begriff der Neugestaltung von Tradition und Traditionspflege Bezug genommen. Die beschriebenen Feste spielen bei der Bewahrung der Identität sowohl der Bewohner des Dorfes als auch der ungarischen Bevölkerung im Gebiet Woiwodine (ungarische Bezeichnung: Vajdaság – der von Ungarn bewohnten nördlichen Teil Restjugoslawiens) eine eminent wichtige Rolle. Außer der Funktion als stärkender Faktor der Gemeinschaftszusammengehörigkeit betonen diese Feste – durch die Kontaktaufnahme mit ungarischen Gruppen (Vereinen) des Mutterlandes – auch die Wichtigkeit der über die politischen Grenzen hinausweisenden kulturellen Gemeinschaft.

Képmelléklet

1. Hagyományos jellegű deszka oromzatú ház, az oromzat csúcsán fél napsugárdísszel. Juhász Antal felvétele.

2. Nyeregtetős, deszka oromzatú ház, toldott ereszzel. Juhász Antal felvétele.

3. Nagy Balogh Antal nagygazda 1911-ben épített háza, az ún. *kastély*.
Juhász Antal felvétele.

4. A vilmatéri *öregiskola* kibővített épülete. Törköly István képanyagából

5. A római katolikus templom és plébánia. Juhász Antal felvétele.

6. Vasárnap délelőtt: miséről hazainduló asszonyok 2000 őszén. Juhász Antal felvétele.

EGY - Lh

7. Bádóg-Krisztus a Nagy utca sarkán.
Juhász Antal felvétele.

8. Kabók Simon nagygazda síremléke.
A sírkőbe vésve: „Élt 82 évet.
Megh. 1921 június” Törköly István
képanyagából

B 198421

